

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta

**Životní spokojenost, sebehodnocení
a výskyt rizikového chování
u klientů nízkoprahových zařízení
pro děti a mládež**

Vanda Zemanová, Martin Dolejš

Olomouc 2015

Recenzovali: Mgr. Miluše Hutýrová, Ph.D.
PhDr. Filip Lepík

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Zemanová, Vanda

Životní spokojenost, sebehodnocení a výskyt rizikového chování u klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež / Vanda Zemanová, Martin Dolejš. –

1. vydání. – Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. – 151 stran. – (Monografie)

Anglické resumé

Nad názvem: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta

ISBN 978-80-244-4492-5 (brožováno)

316.346.32-053.67 * 364-5-021.161 * 159.922.8 * 316.728-021.465 * 17.023.34 *
159.923.2 * 316.624 * 001.126 * (437.3)

- adolescenti
- nízkoprahová zařízení
- psychologie adolescentů
- kvalita života
- štěstí
- sebestopjetí
- sebehodnocení
- rizikové chování
- aplikovaný výzkum – Česko – 2011–2020
- kolektivní monografie

316.3 – Globální společnosti. Sociální struktura. Sociální skupiny [18]

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© Vanda Zemanová, Martin Dolejš, 2015

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2015

ISBN 978-80-244-4492-5

Obsah

PŘEDMLUVA.....	5
ÚVOD.....	7
1 NÍZKOPRAHOVÁ ZAŘÍZENÍ PRO DĚTI A MLÁDEŽ.....	9
1.1 NZDM jako sociální služba.....	9
1.2 Stručná charakteristika a poslání NZDM.....	10
1.3 Cíle a cílová skupina NZDM.....	12
1.3.1 Cílová skupina.....	12
1.3.2 Dílčí cíle NZDM	12
1.4 Metody práce aplikované v praxi NZDM.....	13
1.5 Popis průběhu služby	15
1.6 Výzkumy týkající se NZDM.....	16
1.6.1 Výzkumy v rámci ČR	16
1.6.2 Zahraniční výzkumy	18
2 ADOLESCENCE.....	21
2.1 Bio-psycho-sociální změny v adolescenci	22
2.2 Emoční a kognitivní vývoj v období adolescence	24
2.2.1 Kognitivní vývoj	25
2.2.2 Emoční vývoj.....	26
2.2.3 Sebepečení a sebehodnocení dospívajících	28
2.3 Proces socializace v dospívání	30
3 RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ V OBDOBÍ ADOLESCENCE	33
3.1 Vymezení rizikového chování.....	34
3.1.1 Teorie rizikového chování	36
3.2 Formy rizikového chování.....	37
3.2.1 (Zne)užívání návykových látek.....	37
3.2.2 Kriminalita a delikvence.....	40
3.2.3 Šikana, hostilita a agresivní chování	42
3.2.4 Rizikové sexuální aktivity	44
3.2.5 Školní problémy a přestupky.....	45
3.2.6 Extremistické, hazardní a sektářské aktivity	46
3.2.7 Ostatní formy rizikového chování.....	47
3.3 Výzkumy zaměřené na rizikové chování	47

4 ŽIVOTNÍ SPOKOJENOST	51
4.1 Vymezení pojmu životní spokojenost.....	51
4.2 Teoretické koncepty životní spokojenosti	53
4.2.1 Hédonický a eudaimonický přístup k well-being.....	53
4.2.2 Dienerův model osobní pohody.....	54
4.3 Výzkumy životní spokojenosti u adolescentů.....	56
5 VZTAH K SOBĚ, SEBEPOJETÍ A SEBEHODNOCENÍ.....	61
5.1 Já (self)	61
5.2 Sebehodnocení.....	63
5.3 Teorie sebehodnocení	64
5.3.1 Rosenbergova teorie sebehodnocení	65
5.4 Výzkumy zaměřené na sebehodnocení.....	66
6 PROJEKT APLIKOVANÉHO VÝZKUMU	69
7 VÝZKUMNÝ SOUBOR	73
8 APLIKOVANÉ VÝZKUMNÉ METODY	81
8.1 Škála životní spokojenosti dětí (SWLS-C)	81
8.2 Výskyt rizikového chování (VRCHA).....	84
8.3 Rosenbergova škála sebehodnocení (RŠS).....	86
8.4 Technické a etické aspekty administrace.....	87
9 VÝSLEDKY VÝZKUMU	91
9.1 Životní spokojenost.....	91
9.2 Rizikové chování.....	94
9.3 Sebehodnocení.....	110
ZÁKLADNÍ ZÁVĚRY VÝZKUMNÉHO PROJEKTU	123
SOUHRN.....	127
SUMMARY	131
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ A LITERATURY	135

Předmluva

Milí čtenáři,

právě v rukou držíte publikaci, jejíž autoři se ponořili do hlubokých vod tak obtížné oblasti, kterou jsou nízkoprahová zařízení pro děti a mládež. Zcela ojedinělý projekt si kladl ambiciózní cíl, jehož podstatou bylo porovnání výskytu rizikového chování, životní spokojenosti a úrovně sebehodnocení u klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež ve srovnání s běžnou populací.

Velice výstižně je v publikaci specifikováno poslání nízkoprahových zařízení, ale především je zde definován samotný princip a význam nízkoprahových zařízení, včetně jejich dílčích cílů a metod práce aplikované v jejich praxi. Pozadu pochopitelně nezůstávají témata věnující se adolescenci, respektive značné řadě atributů provázejících toto vývojové období. Autoři tak koncipují komplexní obraz tohoto emocionálně-morálního, intelektuálního a fyzického přerodu a přibližují ho reálnému vnímání dospělých. Dalšími kapitolami, které můžete v publikaci nalézt, jsou kapitoly o rizikovém chování, vymezení fenoménu rizikového chování, včetně rozdělení premisy rizikového chování do tří teoretických škál. Celá tato část publikace je pak vycizelována krátkými informacemi z výzkumů zaměřených na rizikové chování, respektive interpretacemi částí jejich závěrů.

Dále autoři představují aplikované výzkumné metody, především pak popisují použité diagnostické nástroje – škálu životní spokojenosti dětí SWLS-C, škálu Dolejše a Skopala – VRCHA a Rosenbergovu škálu sebehodnocení – RŠS.

Z celkového pohledu mohu s čistým srdcem konstatovat, že se autorům v publikaci podařilo naprosto vyčerpávajícím způsobem interpretovat získaná data na takové úrovni, že by kdokoliv jen stěží v dostupné literatuře hledal práci takové kvality.

Čtenář tak získá mnoho aktuálních informací, aniž by musel text či tabulkové přehledy detailněji studovat a orientovat se v dané problematice na úrovni odborníka. Z ambiciózního projektu stojícího na počátku tvorby této publikace bylo získáno množství kvalitních, validních, reliabilních a rozhodně ojedinělých dat.

Tuto publikaci doporučuji širokému spektru čtenářů, především však těm, kteří se zabývají adiktologickou oblastí, a to nejen preventistům nebo již erudovaným odborným pracovníkům, nýbrž i studentům humanitních oborů a v neposlední řadě i zvědavým rodičům, kteří chtějí pochopit vzájemné principy dospívání a naplňování potřeb svých dětí, a tím pak předcházet vzniku jejich rizikového chování.

Filip Lepík

ÚVOD

Adolescence je významným obdobím celoživotního vývoje člověka, které je „ve znamení“ rozsáhlých změn. Významně se mění fyziologie adolescenta, jeho psychické a osobnostní nastavení, ale i jeho působení v různých sociálních skupinách. Změny můžeme pozorovat i na úrovni spirituální a duchovní. Dospívání je etapou života, která je doprovázena různými rizikovými faktory, které mohou vést k dílčímu (někdy i fatálnímu) narušení vývoje jedince. Zároveň se však jedná o proces, při jehož dovršení by se člověk měl stát nezávislým, odpovědným a fyzicky a psychicky zdravým jedincem, který bude pro společnost přínosem, ne zátěží či „problémem“. Dospělí a obecně společnost se snaží různými aktivitami a intervencemi poskytovat adolescentům oporu a také ochranu před nebezpečnými faktory, jakými jsou například alkohol či tabák. Jedním z nástrojů ochrany a rozvoje jedince jsou nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (NZDM). Tato zařízení poskytují odbornou pomoc a podporu neorganizovaným a sociálně ohroženým dětem a mládeži, jejichž život je provázen množstvím obtížných životních událostí (např. rozpad rodiny), konfliktních sociálních situací a negativních zkušeností (např. zanedbávání, závislost rodičů). Základním cílem je zlepšit kvalitu jejich života předvídáním, předcházením a snižováním sociálních a zdravotních rizik souvisejících s jejich životem. Dílčími cíli jsou stabilizace nepříznivé situace, snížení zdravotních rizik, minimalizace interpersonálních konfliktů, osobní a osobnostní rozvoj, poradenství a podpora při řešení problémů.

Aby však nízkoprahové služby pro děti a mládež v obtížných životních situacích přispěly k těmto cílům, musejí dobře znát ty, se kterými pracují. Jejich pracovníci by měli umět odpovědět na klíčovou otázku – kdo je typickým klientem – tedy adresátem – služeb, které nabízejí?

Na základě rešerše literatury se domníváme, že nám mohou vypovídací informace o klientech NZDM poskytnout proměnné: životní spokojenost, sebehodnocení a rizikové chování. Stěžejním výzkumným cílem předkládané publikace je objasnit souvislosti mezi „fenoménem dospívání“ – rizikovým chováním – a fenomény pozitivní psychologie – životní

spokojeností a sebehodnocením. Porovnáváme přitom klienty NZDM s běžnou populací.

První část této monografie se věnuje představení služby NZDM, vymezení adolescence a teoretickému ukotvení jednotlivých proměnných – životní spokojenosti, rizikového chování a sebehodnocení. Druhá část obsahuje informace o stanovených cílech studie, o použitých metodách, o charakteristice výzkumného souboru a o průběhu realizace výzkumu. Následně uvádíme výsledky našeho dotazníkového šetření, přehled analýz jednotlivých proměnných a jejich vztahů. Závěrečná část shrnuje jednotlivá zjištění a porovnává je s uvedenými teoretickými východisky.

1 NÍZKOPRAHOVÁ ZAŘÍZENÍ PRO DĚTI A MLÁDEŽ

„Je to klub mladejch... Čekárna na dospělost.“
(Tomáš Žák)

Nežřídka můžeme slyšet otázku – proč dospívající v něčem neuspěli? (Chan, 2012) Tato otázka odráží poměrně častý přístup k období dospívání jako k nemoci, kterou je třeba léčit (Stephenson, 2012). Výchoiskem NZDM je vnímaná potřeba „provázet dospívající tímto obdobím a pomoci jim dostat se do situace, na jejímž začátku stojí chlapec/dívka, ale která ke svému dovršení vyžaduje celého muže/ženu“ (Stephenson, 2012, 19). NZDM tak ve své práci usilují především o to, aby se mohla společnost a komunita ptát: „Proč dospívající uspěli?“

1.1 NZDM jako sociální služba

Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež – často označovaná jako „nízkoprahové kluby“, „nízkopraháče“ či „nízkoprahy“ – jsou poměrně mladou sociální službou, jejíž kořeny sahají do 90. let 20. století (Čechlovský, 2005). Legislativně byla tato služba ukotvena až v roce 2006 zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Na vzniku a formování této služby se podíleli zejména:

- **Petr Klíma** – sociální pedagog, spoluzakladatel centra Krok v Praze, spoluzakladatel České asociace streetwork (ČAS), šéfredaktor bulletinu Éthum (pro sociální pomoc, prevenci a intervenci), supervizor, který se významně podílel na vymezování principů nízkoprahovosti;
- **Jiří Staníček** – jeden z prvních streetworkerů (sociálních asistentů), spoluzakladatel jednoho z prvních NZDM v Milíčově domě v Jaroměři, spoluzakladatel ČAS a řadu let člen jejího výkonného výboru. V polovině 90. let se podílel na vytváření definic, formulací a vyjasňování pojmů nejen v oblasti streetworku, ale i právě vznikajících zařízení a center pro děti a mládež (dnešních NZDM);

- **Aleš Herzog** – iniciátor založení a koordinace pracovní skupiny ČAS, která vytvářela standardy kvality nízkoprahových zařízení pro děti a mládež, autor mnoha článků o problematice nízkoprahových sociálních služeb. V současné době inspektor kvality sociálních služeb, sociální pracovník s více než patnáctiletou praxí, supervizor a metodik, který se dlouhodobě věnuje tématu individuálního plánování napříč sociálními službami.

Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež patří do skupiny služeb sociální prevence¹, které se snaží zabránit sociálnímu vyloučení a vzniku a šíření nežádoucích společenských jevů (Baštecká, 2009). Jsou poskytovány v pouze ambulantní nebo v ambulantní i terénní formě zároveň. Legislativně je tato služba dále ukotvena v prováděcí vyhlášce č. 505/2006 Sb. a poskytována především neorganizovaným a sociálně ohroženým dětem a mládeži (Klíma, 2004). Jedná se o **jedinou sociální službu**, která je **určena přímo dospívajícím**. Personálně musí být zajištěna pracovníky, kteří splňují odbornou způsobilost k výkonu povolání sociálního pracovníka či pracovníka v sociálních službách dle výše uvedeného zákona. Na území České republiky je registrováno 271 nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2014).²

1.2 Stručná charakteristika a poslání NZDM

NZDM jsou určena pro děti a mládež ve věku od 6 do 26 let, kteří jsou ohroženi nepříznivou sociální situací nebo důsledky svého chování – tím přitom neohrožují jenom sami sebe, ale i svoje okolí (zákon č. 108/2006 Sb., § 62). V praxi se tak v nízkoprahových službách setkáváme se sociálními skupinami a jedinci, kteří vykazují epizodický výskyt sociálně deviantního chování (např. mladí nezaměstnaní, záškoláci apod.), ale i s dospívajícími, kteří často užívají alkohol, experimentují s návykovými látkami (tabák, marihuana) nebo jsou na nich závislí. Setkáváme se zde rovněž

---

¹ Do této skupiny patří dále např.: telefonická krizová pomoc, azylové domy, kontaktní centra, domy na půli cesty, azylové domy či terénní programy ad. (zákon č. 108/2006 Sb.).

² Získaná data jsou platná k 17. 3. 2014.

s dospívajícími, kteří považují krádeže v obchodních domech za dobrodružný způsob trávení volného času (Klíma, 2004).

Obecným cílem služby je zlepšit kvalitu života dětí a mládeže předcházením nebo snížením sociálních a zdravotních rizik souvisejících se způsobem jejich života. Usiluje o vytváření podmínek k řešení jejich nepříznivé sociální situace a pomáhá jim lépe se orientovat v sociálním prostředí. Službu lze poskytovat anonymně (zákon č. 108/2006 Sb., § 62).

Posláním NZDM je provázet děti a mládež obdobím dospívání, poskytovat jim informace, nabízet jim odbornou pomoc a podporu v nepříznivých životních situacích, a předcházet tak jejich selhání a sociálnímu vyloučení. NZDM usilují o pozitivní změnu v jejich životním stylu a vytváří podmínky pro jejich začlenění se do společnosti (Pojmosloví NZDM, 2008).

Princip nízkoprahovosti označuje maximální dostupnost, ve smyslu odstranění časových, prostorových, psychologických a finančních bariér, které by jinak cílové skupině bránily vyhledat prostory zařízení a využít nabídky poskytovaných služeb (Pojmosloví NZDM, 2008). „*Nízkoprahovost*“ také znamená citlivost k tomu, kdy se z „*navštěvníka*“ stává „*klient*“, je tedy respektován způsob vstupu klienta do procesu užívání služby. Klient má možnost nezávazné orientace v nabídce služeb a sám si volí, zda a co z nabídky využije. Životní obtíže a svízele klienta jsou akceptovány tak, jak je cítí a sděluje. Rovněž je kladen důraz na vytvoření bezpečného prostředí – např. prostřednictvím možnosti zůstat v anonymitě (Klíma, 2004).

Důležitost a **význam nízkoprahových služeb** spočívá ve zprostředkování zkušenosti s odbornou pomocí dospělých různým rizikovým a ohroženým mladým jedincům i skupinám. Dospívající mohou díky existenci těchto služeb poznat, že zájem dospělých na změně jejich nežádoucího a/nebo rizikového chování nemusí být vždy pouze omezujícím, dozorujícím a normativním přístupem. Nutnou podmínkou pro zprostředkování této zkušenosti je značná variabilita v prostředcích a postupech práce a dostatečný prostor pro autonomii odborných rozhodnutí, ne však ve smyslu neukázněného a voluntaristického užívání nepřiměřených a nepřiléhavých metod a libovolných prostředků (Klíma, 2009).

1.3 Cíle a cílová skupina NZDM

1.3.1 Cílová skupina

Obvyklé vymezení cílové skupiny NZDM odpovídá „*normativnímu*“ přístupu, který zrcadlí zřetelné společenské zakázky. Tento přístup odpovídá převažujícímu zájmu majority zamezit rozvoji nežádoucích jevů nebo odstranit rizikové formy chování, které znamenají ohrožení pro společnost (Klíma, 2009).

Cílovou skupinu NZDM tak můžeme definovat jako sociálně ohrožené a rizikové děti a mládež, jejichž život je provázen množstvím obtížných životních událostí (např. rozpad rodiny, nové partnerské vztahy rodičů, školní problémy), konfliktních společenských situací (delikventní činnost) a negativních zkušeností (např. zanedbávání a týrání v dětství, promiskuita, návykové látky a šikana) (Pojmosloví NZDM, 2008).

Dospívající odpovídající uvedeným charakteristikám si málokdy uvědomují potřebu odborné pomoci, a nevyhledávají tak obvyklé a standardní formy institucionalizované péče. Mnohdy dochází také k tomu, že děti a mládež nacházející se v nepříznivé sociální situaci o dostupné pomoci vůbec neví nebo o ní mají nepřesné informace (Klíma, 2004). NZDM se proto snaží o navázání a udržení kontaktu s nimi a také jim umožňují lépe se orientovat v jejich sociálním prostředí. Vytvářejí podmínky pro to, aby děti a mládež mohly v případě zájmu aktivně řešit svoji náročnou životní situaci (Pojmosloví NZDM, 2008).

1.3.2 Dílčí cíle NZDM

NZDM nabízí svým klientům podporu pro zvládání náročných událostí a vytvářejí podmínky pro zvládnutí jejich nepříznivé sociální situace. Usilují o zvýšení sociálních schopností a dovedností dětí a mládeže, umožňují jim lépe se orientovat v jejich sociálním prostředí a začlenit se do skupiny vrstevníků a do společnosti obecně (Pojmosloví NZDM, 2008).

Dílčí cíle nízkoprahových služeb vymezil nestor nízkoprahových programů v České republice Petr Klíma (2004) takto:

- snižovat bezprostřední či zdravotní rizika vyplývající z rizikového chování;
- minimalizovat různé druhy interpersonálních konfliktů;
- zprostředkovávat kvalifikované řešení problémů a zejména jejich identifikaci a přijetí klientem;
- snižovat nebezpečí sekundární deviace a patologizace nebo také nálepkování (*labelling*) určitých dospívajících pojmy „*chuligáni*“, „*feťáci*“, „*vandalové*“ apod.;
- stabilizovat nepříznivou situaci klienta a rozšířit jeho životní možnosti a příležitosti.

Z uvedeného vyplývá, že se pracovníci NZDM snaží celkově zvýšit kvalitu života dětí a mládeže, a předcházet tak rizikům souvisejícím se způsobem jejich života, nebo je alespoň snižovat (zákon č. 108/2006 Sb.).

1.4 Metody práce aplikované v praxi NZDM

Základní metodou nízkoprahových služeb je **kontaktní práce**. Jedná se o specializovanou odbornou činnost, jejíž významnou cílovou hodnotou a zároveň podmínkou je navázání osobního kontaktu – vztahu, který je důležitý pro konkrétní práci s jednotlivci (a sociálními skupinami), kteří se vyhýbají standardním formám pomoci nebo je nevyhledávají vůbec a u nichž je důvodný předpoklad potřeby a účelnosti této pomoci. Cílem je udržet kontakt s daným jedincem či skupinou po tak dlouhou dobu, než rozpoznají užitečnost tohoto setkávání s pracovníkem, než si připustí a uvědomí, v čem a jak pro ně může být přínosné (Klíma, Jedlička, 2009). „**Krédem kontaktní práce je přiblížit odbornou nabídku služeb co největšímu počtu potenciálních uživatelů.**“ (Klíma, 2004, 371) Tato metoda se tak nezaměřuje pouze na jedince odpovídající jen jedné předem vymezené charakteristice (Klíma, 2004).

Při práci s dospívajícími jsou legislativou určené (viz zákon č. 108/2006 Sb., § 62, odst. 2, písm. a–d) tyto odborné činnosti:

- **Výchovné, vzdělávací a aktivizační služby** směřují k aktivizaci životního způsobu dospívajících, k rozšíření jejich vědomostí a dovedností (pracovních, sociálních, psychických apod.). Především však vedou ke změně rizikových způsobů chování, jimiž klienti uspokojují své potřeby a jimiž dosahují svých cílů. Výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti tak mají výrazný výchovný náboj (Klíma & Jedlička, 2009);
- **Zprostředkování kontaktu se společenským prostředím** v sobě zahrnuje intervence zaměřené na získání lepší orientace ve vztazích odehrávajících se ve společenském prostředí (vyhláška č. 505/2006 Sb.);
- Prostřednictvím **sociálně terapeutických činností** se pracovníci snaží rozvíjet a udržovat osobní a sociální schopnosti a dovednosti, které podporují začlenění rizikové mládeže do běžné společnosti (vyhláška č. 505/2006 Sb.). Jedná se např. o cílené sociální učení, techniky zaměřené na zlepšení sociálních dovedností, vnímavosti a náhledu na mezilidské vztahy apod. (Kalina, 2001);
- **Pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí** spočívá v pomoci při vyřizování běžných záležitostí, v pomoci při obnovení nebo upevnění kontaktu s rodinou, v podpoře při dalších aktivitách směřujících k sociálnímu začleňování osob (zákon č. 108/2006 Sb.).

Z uvedených metod lze odvodit, že se práce s dospívajícími v kontextu NZDM zaměřuje na dlouhodobé změny ve vztahu k ohroženým jedincům či skupinám. Nejedná se tedy o monotematickou službu (Klíma, 2004).

1.5 Popis průběhu služby

Průběh poskytování služby můžeme rozdělit do několika fází: vstup do služby – „*první kontakt*“, smlouva o poskytování sociální služby, individuální plánování průběhu služby a ukončení procesu poskytování služby.

První kontakt

Z hlediska platné legislativy se jedná o naplňování třetího standardu kvality sociálních služeb, a to o **jednání se zájemcem o službu** (vyhláška č. 505/2006 Sb). Koná se před začátkem využívání služby. Pracovník seznamuje příchozího „*návštěvníka*“ s možností anonymity, veřejným závazkem služby, charakterem a obsahem služby, s provozními náležitostmi služby, s pravidly, s bezplatností služby a vedením dokumentace (Pojmosloví NZDM, 2008).

Smlouva o poskytování služby

Smlouva nebo též dohoda může být ústní nebo písemná. Jejím uzavřením **zájemce stvrzuje informovaným souhlasem minimální cíl služby** (zahrnuje např. vůli do zařízení chodit, souhlas s tím, že bude osloven s nabídkou poradenství, a s tím, že bude individuálně plánovat další využívání služby), a stává se tak uživatelem služby (Pojmosloví NZDM, 2008).

Individuální plánování průběhu služby

Jedná se o hlavní a klíčovou náplň procesu poskytování sociální služby. Zahrnuje v sobě **dlouhodobou individuální práci s uživateli služby**, kdy jsou s klientem nejprve vyjasňovány jeho potřeby a zakázky. Na základě další kontaktní práce se pak s uživatelem uzavírá individuální (osobní) plán, jehož zakázka může být krátkodobá nebo dlouhodobá. Osobní plány klientů NZDM jsou úzce spojeny s individuální prací s touto cílovou skupinou. Proces plánování zahrnuje činnosti a intervence, během nichž se pracovníci aktivně zajímají o situaci uživatele, sledují jeho příběh v čase a řeší s ním případná obtížná témata (Pojmosloví NZDM, 2008). Pracovníci pomáhají uživatelům služby, aby si plánovali svou vlastní budoucnost, aby hráli určující roli v tom, jaké služby jim budou poskytovány (Dowling, Manthorpe & Cowley, 2006).

Ukončení procesu užívání služby

Služba je obvykle s klientem ukončována v momentě, kdy jsou **naplněny všechny cíle**, které si během procesu individuálního plánování klient stanovil. Nepotřebuje tedy služeb zařízení dále využívat (Pojmoslovní NZDM, 2008).

Kromě uvedené struktury poskytování služeb musí každý pracovník neustále myslet na to, že práce s klienty NZDM představuje mnohovrstevný kontakt s jejich reálným prostředím, sociálními situacemi, v nichž se angažují, s jejich každodenností, životním způsobem a s jejich prožívanými obtížemi a problémy, s příležitostmi a možnostmi, které v lokalitě mají. **Jádrém profesionálního vztahu je neustálé formování kontraktu**, dojednávání služby, ujišťování se, zda a čím může být pracovník ve svých odborných nabídkách klientovi prospěšný. Podstatou profesionality je také vědomí jasných hranic role pracovníka a stále a jasné vědomí vlastních možností a schopností (Klíma, 2004).

1.6 Výzkumy týkající se NZDM

1.6.1 Výzkumy v rámci ČR

Až do roku 2010 neexistoval v ČR žádný komplexní a mapující výzkum, který by poskytl souhrnná data nejen o NZDM jako takových, ale také o spokojenosti klientů se službami a vztahem k „jejich“ zařízení. Změnu přineslo až navázání spolupráce mezi profesním sdružením odborníků a poskytovatelů nízkoprahových služeb Českou asociací streetwork a výzkumnou agenturou Millward Brown, která v uvedeném roce spustila realizaci pětiletého výzkumu s cílem zmapovat způsob poskytování služeb prostřednictvím NZDM a odhalit účinné faktory, které zaručují úspěšné poskytování služeb klientům a fungování klubů (Dohányosová & Krajhanzl, 2011). Zvolenou metodou sběru dat je online dotazování, přičemž **dotazník určený pro pracovníky klubu** čítá 42 otázek (tematické okruhy – základní informace o klubu, klientská základna klubu, výkazy, provoz a financování klubu, zaměstnanci, přístup k práci, činnost klubu, pravidla uplatňovaná v klubu, vybavení, akce, využití internetové propagace, provoz streetworku) a **klientský dotazník** 38 otázek (tematické okruhy – charakteristika klientů, jejich rodiče, životní styl,

volný čas a klub, informace o klubu, pravidla klubu, pracovníci klubu, bezpečí, hodnocení klubu, přístup ke klubu, činnosti v klubu, zkušenosti, dotazy týkající se rizikového chování, vztahů, školy – „*jak často?*“ apod.).

K dispozici jsou zatím výsledky z prvních čtyř let výzkumu, závěrečný sběr dat probíhá v současné době a potrvá až do začátku roku 2015. Vzhledem k zaměření naší publikace uvedeme v následujícím textu pouze výzkumná zjištění o klientech NZDM.

Nejčastějším klientem NZDM bývá chlapec ve věku 15 let (dívký tvoří v průměru 40 % klientely), který dochází na základní školu a který svůj volný čas tráví nejčastěji povídáním s kamarády. Do klubu chodí většinou rok či déle, ve frekvenci minimálně dvakrát týdně, rodiče s tím souhlasí nebo alespoň nic nenamítají (Dohányosová & Krajhanzl, 2011). O klubu se klienti dozvídají nejčastěji od svých kamarádů. Téměř všichni dotazovaní se shodují v tom, že pracovníci klubů jsou spravedliví a lze jim důvěřovat (Čada, 2012). V prvním roce výzkumu se ukázalo, že nejrizikovější věk pro začátky s experimentováním nejen s návykovými látkami, ale i se sexem a sebepoškozováním je věk mezi 12 a 13 lety (Dohányosová & Krajhanzl, 2011). V následujících letech však tento trend nebyl potvrzen. Výskyt rizikového chování a negativních zkušeností během tří let kolísá a nejsou v něm pozorovatelné jednoznačné trendy (Krajhanzl, 2013). Lze však přesto říci, že mezi **nejčastější formy rizikového chování u dospívajících z NZDM** patří: užívání návykových látek (cigarety – 49 %, marihuana – 9 %), agresivní chování a sexuální rizikové chování. Z výsledků výzkumu dále vyplynulo, že více než čtvrtina klientů má zkušenost s kurátorem pro mládež, s propadnutím ve škole nebo se šikanou mimo klub. Přibližně 10 % dospívajících z NZDM má zkušenost s azylovým domem, sexuálním zneužitím nebo týráním, necelých 30 % se pak potýká s konflikty s rodiči nebo učiteli (Millward Brown ČR, 2014).

V baterii otázek pro klienty je pouze jediná otázka týkající se alkoholu, který považujeme za nejdostupnější návykovou látku v ČR. Její formulaci („*Jak často se opijíš?*“) navíc považujeme za „*nešikovnou*“ a zkrslující – výsledky výzkumu pak prokazují užívání alkoholu pouze u 8 % respondentů (Dohányosová & Krajhanzl, 2011; Čada, 2012; Krajhanzl, 2013; Millward Brown ČR, 2014). Z odpovědí se však nedozvídáme, jak často klienti NZDM alkohol užívají, a zároveň není ošetřen jev, kdy klienti nevnímají pití alkoholu jako „*opíjení se*“, ale jako prostředek k rozveselení, uvolnění apod.

Národní institut dětí a mládeže (2010) dodává další typické charakteristiky dospívajících, jež do NZDM docházejí. Uvádí, že klienti často zažili rozpad primární rodiny nebo konflikty v jejím rámci, mají zkušenost s rizikovým chováním nebo se pohybují v prostředí, kde existují jeho vzory, a považují své problémy za obtížně řešitelné či neřešitelné.

K zajímavým zjištěním došla také Štefková (2012), která zkoumala prožívání strachu klientů NZDM. Největší strachy prožívají dospívající z ohrožení druhými lidmi, ze školy a také z trestu. U klientů starších 18 let se prokázalo, že často mívají strach z rodičů. Autorka si toto zjištění vysvětluje tak, že zatímco daný jedinec ještě nesplnil vývojové úkoly, rodiče na něj kladou nároky jako na dospělého člověka. Mladý dospělý tak může prožívat obavu, že separačně individuální proces bude dokončen dříve, než na to bude připraven.

1.6.2 Zahraniční výzkumy

Formování prvotní podoby NZDM v ČR bylo ovlivněno zkušenostmi z Německa (Čechlovský, 2005) a zdá se, že trend vývoje těchto služeb je v obou zemích i nadále podobný – postupně zde dochází ke zvyšování profesionality poskytovaných služeb. Zároveň platí, že NZDM jsou místem, kde klienti dostávají příležitost převzít odpovědnost za sebe i druhé v bezpečném prostředí. Děti a mládež zde mají možnost vypořádat se s důsledky svého jednání (Rauschenbach et al., 2010), rozvíjí své osobní a klíčové sociální dovednosti, jako jsou samostatnost, iniciativa, schopnost sebevzdělávání, spolupráce, ale také komunikační dovednosti (Jugendministerkonferenz: Weimar, 2001).

V Kanadě, USA nebo v Hondurasu sice nenalezneme přesný ekvivalent NZDM, avšak často zde nacházíme centra pro prevenci agresivity a mládežnická drop-in centra pro děti bez domova či „*děti ulice*“ fungující na podobných principech práce jako naše NZDM. Jejich význam ve svém výzkumu uvedli např. Mercier, Piat, Peladeau a Dagenais (2000), kteří vymezují centra pro mládež jako alternativní prostředí pro trávení volného času jedinců z problematických či znevýhodněných rodin. Představují pro ně protiváhu nečinnosti, nudy a izolace. Drop-in centra se zasazují o snížení výskytu předčasně ukončené školní docházky a mezigeneračních a interetnických konfliktů, o snížení užívání návykových

látek a o zmírnění rozšiřování pohlavně přenosných chorob. Mladí lidé si zde osvojují dovednosti, jak účinně a samostatně řešit své problémy (Morrel-Samuels, Zimmerman & Reischl, 2013). Souza, Porten, Nicholas a Grais (2011) dále zjistili, že při práci s mládeží pomáhá využívání strukturovaných intervencí. Díky nim pak děti a mládež snadněji opouští nebezpečné prostředí. Podle Bantchevské et al. (2011) častěji drop-in centra navštěvují dospívající, jejichž rodiče užívají návykové látky nebo mají problémy se zákonem.

Jako účinný způsob práce s mládeží se jeví terénní způsob práce a case management. Přínos case managementu, ale i psychologické péče ke zlepšení v oblasti duševního zdraví, zneužívání návykových látek a sociální stability vyzdvihují Slesnick, Kang, Bonomi a Prestopnik (2008). Joniak (2005) zdůrazňuje klíčovou roli drop-in center pro vstup dospívajících do formálního systému poskytování služeb. To koresponduje s tím, že pracovníci NZDM jsou často první sociální službou, se kterou se dospívající setkávají. Proto je nesmírně důležité, jaká pro ně tato zkušenost bude, zásadním způsobem totiž může ovlivnit skutečnost, jak budou vnímat další pomáhající služby, se kterými se mohou ve své situaci setkávat.

2 ADOLESCENCE

„K duševnímu zrození, a tím k vědomému odlišení od rodičů dochází normálně až s průlomem sexuality v období puberty. S touto fyziologickou revolucí je spojena i revoluce duchovní. ‚JÁ‘ je totiž tělesnými projevy zdůrazněno do té míry, že se často uplatňuje zcela nepřiměřeně. Odtud označení ‚klackovská léta.‘“

(Carl Gustav Jung)

Období dospívání chápeme v naší kultuře jako **samostatné vývojové období**. Adolescenti se odlišují jak od dětí, tak od dospělých (Langmeier & Krejčířová, 2006). Nejinak je tomu téměř ve všech zemích nehledě na sociální, kulturní a historický kontext (Lewis & Petrone, 2010). Výjimku však tvoří přírodní národy, kde tento fenomén nenalezneme. V jejich kontextu tak hovoříme o bezprostředním přechodu z dětství do dospělosti, ke kterému často dochází prostřednictvím iniciačního rituálu, při kterém dítě získává status dospělého. V protikladu k této tradici jsou ve „*vyspělých*“ společnostech kladeny vysoké nároky na to stát se dospělým (Langmeier & Krejčířová, 2006). Přípravy na získání takového titulu jsou navíc delší než kdykoliv předtím (Stephenson, 2012) a hranice začátku adolescence se z biologického hlediska dále snižuje o jeden měsíc během každé dekády. Finanční nezávislosti, manželství, stabilní kariéry a všech dalších znaků dospělosti přitom není zpravidla dosahováno dříve než ve 25 letech (Ellise et al., 2012).

Konkrétní věkové vymezení období adolescence se u jednotlivých autorů mírně různí. Sobotková (2009), Inhelder a Piaget (2014) vymezují adolescenci jako časové období, které vyplňuje především druhou dekádu lidského života. Tímto pojmem tak označují celé období dospívání a mládí, „*mezičas*“ mezi dětstvím a dospělostí. Macek (2003) toto období vnitřně diferencuje do tří fází: časná adolescence (10–13 let), střední adolescence (14–16 let) a pozdní adolescence (17–20 let). Langmeier a Krejčířová (2006) dělí dospívání na období pubescence (11–15 let) a adolescence (15–22 let).

Ať již přistoupíme k období dospívání z hlediska věkového rámce jakýmkoliv výše uvedeným způsobem, zůstává skutečností, že se jedná o období, které znamená **obrovský emocionální a intelektuální růst**

srovnatelný pouze s dobou od narození do dvou let věku (Stephenson, 2012). Není proto divu, že David Oldfield (1996) popisuje dospívání jako „nezbytnou krizi“, již je nutno projít.

2.1 Bio-psycho-sociální změny v adolescenci

Během dospívání **dochází ke komplexní fyzické, morální a psychické proměně** (Dolejš, Skopal, Suchá et al., 2014). Mění se jak kvalita, tak výkonnost duševní činnosti, dále se mění postoje, sebeutváření, zájmy, aspirace a hodnoty (Čačka, 2000). Dochází tedy k formativním změnám celé osobnosti (Klimstra, Raaijmakers, Branje & Meeus, 2009). Do této chvíle vyrovnanou psychiku dítěte narušuje „*intrapsychická disharmonie*“. Nastává nesoulad, všechny jistoty jsou znovu zpochybněny (Macek, 2003). Dospívající se potýkají s dosud nepředstavitelnými problémy, které vyžadují rozmanité copingové strategie a přizpůsobení se nebývalému tempu sociálních změn, na které jsou nuceni reagovat. Zároveň si však musí uchovat integritu Já (Alam, 2013).

Další uváděnou charakteristikou adolescence je dramatické zvýšení psychického stresu, který se pojí s depresivitou, úzkostností a hostilitou (Costello, Mustillo, Erkanli, Keeler & Angold, 2003). Ostatně již na začátku tohoto století americký psycholog Granville Stanley Hall označil **dospívání za období „bouře a stresu“** (1904, in Chan, 2012). Adolescence se dle něj vyznačuje psychickým zmatkem, konflikty s rodiči, náladovostí a zapojením se do různých rizikových forem chování. Přínos Hallova rozsáhlého díla spočívá mimo jiné v tom, že se od jeho vydání začali psychologové a další odborníci věnovat dospívání jako samostatné životní etapě (Krejčová, 2011). Z jiné perspektivy vymezují adolescenci např. Balluerka, Aritzeta, Gorostiaga, Gartzia a Soroa (2013, 111): „*Je to období života, v němž subjektivní vnímání schopností může definovat to, jak budou tyto schopnosti daným jedincem použity.*“ Na základě své více než dvacetileté praxe s mládeží vymezuje období adolescence americký psycholog a psychoterapeut Bret Stephenson (2012) jako čas přechodu od závislosti k nezávislosti, z dětství do dospělosti, od nezodpovědnosti k zodpovědnosti. Z chlapců se stávají muži a z dívek ženy.

„*Tělesná proměna je významným signálem dospívání.*“ (Vágnerová, 2005, 326) Mezi první biologické změny v dospívání patří produkce

pohlavních hormonů, která spouští tělesné proměny vedoucí k dospělému fyzickému schématu, sexuální zralosti a zrání mozkových struktur. Právě na jejich základě dochází k již uvedené změně kvality myšlení (Janošová, 2008). Jelikož je **vlastní zevnějšek součástí identity**, mohou být tyto změny dospívajícími velmi intenzivně prožívány a „*v krajním případě mohou způsobit pocit ohrožení integrity vlastní osobnosti a tím vést ke ztrátě sebejistoty*“ (Vágnerová, 2005, 326). Adolescence tedy představuje citlivé vývojové období, jehož průběh má vliv na trajektorii vývoje ke zdraví a duševní pohodě (Viner et al., 2012).

Osobnostní rysy dospívajících se rozvíjejí směrem k normě, dochází k větší stabilizaci interindividuálních rozdílů mezi dospívajícími. Jejich osobnostní profil by měl být postupně lépe organizovaný a stabilizovaný (Klimstra et al., 2009). Vycházíme-li z perspektivy pětifaktorového modelu osobnostních rysů (McCrae & Costa, 1999), můžeme říci, že se v adolescenci postupně zvyšuje míra extravertze, otevřenosti vůči zkušenostem a míra emocionální stability, zatímco faktory přívětivosti a svědomitosti bývají během tohoto období relativně stabilní (Klimstra et al., 2009). Branje, Van Lieshout a Gerris (2007) upozorňují na to, že chlapci mají tendenci být více extravertní a otevření zkušenostem, zatímco dívky skórují výše ve faktorech přívětivosti, svědomitosti a otevřenosti. Další genderové rozdíly objevili Klimstra et al. (2009). Upozorňují na výrazný rozdíl v načasování zrání osobnosti. Dívky dosahují vysokých průměrů u faktoru přívětivost v dřívější fázi adolescence než chlapci. U dívek se také dříve stabilizuje osobnostní profil a interindividuální rozdíly.

Z pohledu teorie psychického vývoje dle Freuda zahrnuje adolescence **genitální stadium**, tedy stadium poslední, nejvyšší. Genitálně zaměřená oblast se v tomto období znovu „*oživuje*“ (oproti předchozí latentní fázi) a dochází k jejímu intenzivnímu rozvoji. Slasti je zpočátku dosahováno autoerotickými aktivitami, později je i objektu a jeho uspokojení přikládána stejná váha jako uspokojení vlastnímu (Freud, 2000). Jung (1994) považoval dospívání za důležitější než dětství. Dochází k psychickému narození, mění se tělo adolescenta, dospívající se odpoutává od rodičů. **Dospívání by mělo být završeno integrací archetypu stínu do vlastní osobnosti.** Jedinec by si tak měl být vědom svých negativních vlastností.

E. H. Erikson (1996, 13) považuje za „*základní vývojový úkol období dospívání hledání vlastní identity. Toto období přechází z období charakterizovaného konfliktem snaživosti proti pocitům méněcennosti, které se*

pojí se začátkem školní docházky a během kterého mělo dítě získat dobrý počáteční vztah ke světu dovedností a nástrojů“. Mysl dospívajícího se nachází ve stavu tzv. **psychosociálního moratoria**, které Erikson (2002, 239) vymezuje jako „psychosociální stadium mezi dětstvím a dospělostí, mezi morálkou, jíž se dítě naučilo, a etikou, kterou má rozvíjet jako dospělý“. Na Eriksona navázal Marcia (1967), který vychází z předpokladu, že na základě dvou prvků – **závazku** (*commitment*) a **hledání/krize** (*exploration*) – lze popsat čtyři různé statusy identity: difuzní identitu (slabý závazek i hledání), předčasně uzavřenou identitu (slabé hledání, ale silný závazek), moratorium identity (vysoká úroveň hledání, ale závazek zatím nestabilní) a dosaženou identitu (silný závazek po období rozšířeného hledání). S uvedenými stavy identity mohou být spojovány různé osobnostní rysy, subjektivní zkušenosti a interpersonální reakce (Marcia, 1967). Z výzkumů Crocettiho, Rubiniho, Luyckxe a Meeuse (2008) vyplynulo, že úroveň závazku zůstává stabilní během celého období adolescence. V další úrovni identity, kterou je přehodnocování (*reconsideration*), však byly zjištěny genderové rozdíly. Dívky vykazují nižší úroveň pravděpodobně proto, že kladou větší důraz na existující sociální vazby a jejich přehodnocování by mohlo vést k nežádoucímu oslabení těchto vazeb (Klimstra, Hale, Raaijmakers, Branje & Meeus, 2010). Ukazuje se, že u dívek nemusí vždy platit předpoklad Eriksona (2000), že prožívání intimity ve vztahu musí předcházet nalezení identity. V některých případech může u dívek intimita identitě předcházet nebo se mohou vyvíjet současně (Macek, 2003; Vágnerová, 2005).

2.2 Emoční a kognitivní vývoj v období adolescence

Dospívající projevují zvýšený zájem o duševní dění, dochází u nich k diferenciaci jeho jednotlivých složek, což však vede k uvědomění si jejich nesouladu. „Dospívající si tak uvědomuje nejen, že myslí, cítí a chce, ale i to, že si mnohdy něco jiného myslí a něco jiného cítí, něco jiného chce a něco jiného dělá.“ (Macek, 2003, 36) Tato disharmonie provází celou první fázi dospívání a je také jednou z příčin typické nejistoty a vnitřního napětí. Stejně jako pro ostatní vývojové fáze života je i pro období

dospívání specifická charakteristika jednotlivých duševních procesů (poznávacích, citových i volních), které limitují širší projevy osobnosti (Čačka, 2000).

2.2.1 Kognitivní vývoj

Dospívající se svými intelektovými schopnostmi blíží maximálnímu výkonu. Vývoj inteligence se radikálně mění celým způsobem myšlení – kvalitou myšlenkových operací (Langmeir & Krejčířová, 2006). Způsob myšlení už nyní umožňuje přesah konkrétní reality.

Piagetova teorie kognitivního vývoje řadí období dospívání do **stadia formálních logických operací**. Adolescenti dokáží myslet logicky o abstraktních pojmech a systematicky testují hypotézy, zabývají se abstrakcí, budoucností, ideologickými problémy, vyvozují soudy o soudech, myslí o myšlení (Piaget & Inhelder, 2014). Zároveň dochází i ke změně v oblasti morálního vývoje, kdy mnoho dospívajících dosahuje úroveň postkonvenční morálky, dle Kohlberga. V tomto stadiu už dospívající vědomě přijímají základní normy a principy určující to, co je a co není správné a dobré (Langmeier & Krejčířová, 2006). Morální zásady širší společnosti začínají převládat nad závislým míněním vrstevníků (Dolejš et al., 2014). Dostat se na tuto úroveň vyžaduje značný pokrok v mravním myšlení, protože je nutné, aby se u jedince vyvinul etický kodex zahrnující potřeby a pocity druhých (West, 2002). Dospívání je tak obdobím, kdy se rozvíjí nejvyšší formy mravního cítění a usuzování (Čakirpaloglu, 2012).

Mění se i charakteristika paměti, a to krátkodobé i dlouhodobé. Poměr mechanické paměti se snižuje ve prospěch logické paměti, vyžadující hlubší porozumění a systematické přiřazování nových informací k dříve vytvořeným základům (Čačka, 2000). Díky používání účinnějších strategií, které dospívající získali přibývajících zkušenostmi, mají větší kapacitu paměti (Čačka, 2000). Díky vyšší míře sebereflexe a uplatnění vyššího osobního vlivu na zapamatované dochází k revizi a záměrné restrukturalizaci uložených obsahů – v paměti se tak udržují jen ty informace, které jedinec aktuálně potřebuje (Macek, 2003).

Ve smyslu osobní relevance se **zvyšuje selektivita pozornosti**. Dospívající ji dovedou lépe ovládat, využívají různé strategie usnadňující

její zaměření a udržení (Macek, 2003). „Kombinace selektivní pozornosti, kvantitativní zkušeností, vědomí osobní relevance určitých informací a schopnost formálních operací vede k větší strukturální a funkcionální kapacitě zpracování informace.“ (Macek, 2003, 46–47) To vede ke zvýšení schopnosti uvažovat o aktuálních možnostech, variantách řešení jednotlivých problémů a také k vědomí kompetence a efektivnosti při řešení problémů. To přispívá k pocitům vlastní autonomie a hodnoty.

„Postupně také přibývá vědomí možných rizik, zvažování důsledků a tendence konzultovat rozhodnutí s experty. Adolescenti jsou stále větší měrou schopni uvažovat stejně jako dospělí, kromě čistě ‚logických‘ argumentů nabývají na významu jejich prožitky, vztahy, zkušenosti a potřeba být v určitém vztahovém rámci efektivní, stabilní, oceňovaní.“ (Macek, 2003, 47)

2.2.2 Emoční vývoj

„Dospívání je obdobím přechodu od vnitřní dočasně neuspořádané impulzivní až k sebeovládání a sebeusměrňující emocionalitě zralé kultivované dospělosti.“ (Čačka, 2000, 250) V jednotlivých etapách adolescence jsou emocionální projevy odlišné obsahovým zaměřením i formou.

Pro dospívání je typická **zvýšená emoční labilita**. Náladu se posouvá k negativním rozladům, časté je rovněž období krizí a pocitových zvrátů (Čačka, 2000). Emoční reakce jsou méně přiměřené, mohou se projevat větší impulzivitou a nedostatkem sebeovládání. Citové prožitky jsou tedy dost intenzivní, ale zároveň krátkodobé a proměnlivé.

Změny v oblasti citového prožívání jsou způsobeny hormonální proměnou (Vágnerová, 2005), zvýšenou mírou sebereflexe, egocentričnosti a vysokou potřebou sebehodnocení. V časně adolescenci je sebehodnocení kolísavé a sebecit labilní. Navíc zde působí i vliv dalších faktorů, jako jsou zvýšená únavnost, kolísání aktivační úrovně, resp. střídání krátkých fází aktivity s ochablostí, až apatičností (Macek, 2003). **Nízká frustrační tolerance**, přecitlivělost a proměnlivost nálad staví dospívající do méně přijatelné a akceptovatelné sociální pozice. Uvedené projevy totiž v mezilidských vztazích působí rušivě a následné negativní reakce a pocit odmítnutí zvyšuje pocit nejistoty dospívajících (Vágnerová, 2005).

Změny pocitů a prožitků dospívající často překvapí, zároveň jim však věnují větší pozornost a mají tendenci je analyzovat a uvažovat o nich. Projevuje se u nich **emoční egocentrismus** a nechut projevovat svoje city navenek. Ve svých emocích sami často nemají jasno, v některých případech je neumějí přesně verbalizovat. Objevuje se pocit trapnosti, obava z výsměchu a nepochopení (Vágnerová, 2005). V první fázi dospívání převažují spíše depresivní pocity, kdežto později naopak spíše radostné a příjemné (Čačka, 2000).

V období střední a pozdní adolescence však dochází k dalším změnám v oblasti emocí. U dospívajících odeznívá náládovost a vysoká labilita, přibývá silných prožitků a jejich integrace do nových kvalit. Dalšími charakteristickými znaky těchto dvou období jsou větší míra extravertze, menší impulzivnost, emocionální dráždivost a vyšší stálost. *„Důvodem je hormonální vyrovnání a adaptace organismu na pohlavní dospělost.“* (Vágnerová, 2005, 343) Během střední adolescence získávají zvláštní význam také emoce a city související s erotickou sférou života, estetické city a mravní citění (Macek, 2003).

Průběh dospívání však nemusí být vždy emocionálně bouřlivý a dramatický – je nutné vzít v úvahu vliv individuálně typologických rozdílů, kulturních a sociálních faktorů a styl výchovy. Predispozicí může být prokázána emoční labilita z dětství, která pak provází vývoj jedince i v pozdějších vývojových stádiích. To platí ve větší míře pro chlapce. Dívky jsou v období časně adolescence úzkostnější (Skopal, Dolejš & Suchá, 2014) a jsou náchylnější k dalším psychickým obtížím vlivem pubertálních změn (Macek, 2003; Woods et al., 2010).

Vztah mezi emocionálními vlastnostmi jedince a skupiny zvyšuje pozitivní vliv aktivních copingových strategií a redukuje negativní vliv vyhýbavých copingových strategií (Davis & Humphrey, 2012). U adolescentů má emoční inteligence také vliv na subjektivně pocíťované štěstí a životní spokojenost (Balluerka et al., 2013).

Ani oblast emocí u adolescentů se nevyhnula „hledáčku“ výzkumníků. Austin, Saklofske a Egan (2005) zjistili, že lepší emocionální regulace souvisí s nižší vnímanou zátěží a lepší kvalitou života a že má přímý vliv na prevenci depresivních stavů, které mohou u dospívajících znamenat zvláště vysoké riziko pro vznik různých forem rizikového chování, jako je kouření, užívání návykových látek, obezita, ale i pro neúspěchy ve škole (Richardson et al., 2003; Bush et al., 2007; Masten et al., 2005; Dolejš et al., 2014).

2.2.3 Sebepojetí a sebehodnocení dospívajících

Dalším vývojovým úkolem období dospívání je kromě emancipace od rodiny také **dosažení jasného a stabilního pocitu vlastní identity**, což znamená dobře poznat sám sebe, své možnosti a meze, přijmout svou jedinečnost i s případnými omezeními a nedostatky. Především je na počátku dospívání velmi důležité hodnocení vlastního vzhledu, mladý člověk o sebe začíná dbát, pečlivě volí, co si „vezme na sebe“, jaký bude mít účes atd. Zejména nejistí jedinci s nízkým hodnocením pak na sobě nalézají nejrůznější vady a velmi se kvůli nim trápí. V extrémních případech mohou tyto pocity vést např. až k poruchám příjmu potravy (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Hledání vlastní identity je spojeno se zvýšeným pozorováním sebe sama, se sebereflexí, která vede dospívající k uplatnění stále větší míry introspekce a sebehodnocení – jejich úsudky se stávají méně závislé na názorech druhých. Postupně se zvyšuje význam konzistentního a stabilního sebepojetí, stejně jako se stále zvyšuje míra zapojení do procesu regulace vlastního chování a prožívání. Obsah vztahového rámce uvažování o sobě nyní zahrnuje názory a soudy subjektivně významných osob, vrstevnické standardy a společenské normy. Pro adolescenty také začínají mít význam „možná Já“, resp. představy a přání, „jaký bych chtěl být“, které se v průběhu dospívání specifikují a diferencují. Stabilně významné zůstává po celé období adolescence ideální Já, které zahrnuje složku chtěného Já a požadovaného Já. To je rovněž v rámci sebezpozorování porovnáváno s reálným Já, které je v tomto smyslu ukazatelem sebezpřijetí. Pokud je diskrepance mezi ideálním a reálným Já příliš velká, je zdrojem nepříjemných pocitů, zklamání ze sebe samého. Z tohoto důvodu je důležité, aby bylo ideální Já alespoň potenciálně dosažitelné a mělo tak motivační charakter (Macek, 2003).

Součástí přijetí vlastní identity je i dosažení identity sexuální, stát se „správným“ mužem či ženou (Langmeier & Krejčířová, 2006). Chlapci i dívky si uvědomují společenská očekávání, která jsou zaměřena na příslušníky obojího pohlaví. Dívky jsou v tomto ohledu „vystaveny silnějšímu společenskému tlaku k přijetí požadavků plynoucích z obecných představ o roli dospělé ženy. Požadavky týkající se mužské role jsou naopak pro chlapce mnohem přijatelnější. Mužská role s sebou přináší určitou

svobodu a společenskou prestiž, takže na rozdíl od dívek určité výhody získají“ (Janošová, 2008, 210).

Janošová (2008) dále uvádí, že sebehodnocení adolescenta se týká všech charakteristik, které považuje za důležité a které vztahuje k vlastnímu Já (často se předmětem sebehodnocení stává výkon a výsledky nej-různějších činností). Na počátku dospívání jeho úroveň prudce klesá, což souvisí s vynořením otázek po vlastní totožnosti (Langmeier & Krejčířová, 2006). Čím je sebereflexe adolescenta detailnější, tím se zvyšuje možnost vnímat sebe sama pozitivně (pokud dojde k přijetí vlastní hodnoty), nebo negativně. Ohniskem sebehodnocení se stává komplexnější analýza motivů a souvislostí, závěr se pak týká hodnocení celé osobnosti. **Sebehodnocení se tedy během dospívání postupně stabilizuje** a stále menší měrou podléhá situačním změnám. Celkově pozitivní sebehodnocení se pak odvíjí od přijetí vlastní hodnoty (Macek, 2003).

Fenoménu „Já“ v dospívání se v posledních letech věnovali např. Meeus, Van de Schoot, Klimstra a Branje (2011), kteří vycházejí z teoretické koncepce **Blockových typů osobnosti**. Manželé Blockovi (1980, in Meeus et al., 2011) vymezili tři typy osobnosti: *resilients*, *overcontrollers* a *undercontrollers*. Názvy této typologie vychází z jejich teorie osobnosti založené na konceptech **jáské odolnosti** (*ego-resilience*), která koresponduje s kompetencí, sociální inteligencí a zvládnutím, a **jáského řízení** (*ego-control*) postihujícího míru ovládnutí nutkání (Hřebíčková & Urbánek, 2006). Meeus et al. (2011) zjistili, že chlapci mají tendenci mít nedostatek sebeřízení (*undercontrol*), proto často nejsou schopni ovládat nutkání, odkládat uspokojení, bezprostředně vyjadřují pudy a emoce, jsou náchylní k rozptylování se vlivem podnětů přicházejících z prostředí. U dívek se naopak objevuje zvýšené sebeřízení (*overcontrol*), které je spojené se zadržováním nutkání a emocí, odkládáním uspokojení a se zábrany. Genderové rozdíly u resilience a stability osobnostních typů však zjištěny nebyly.

2.3 Proces socializace v dospívání

Během dospívání dochází k přechodu ze stadia dítěte, které se silně opírá o učení od svých rodičů, do stadia dospělé bytosti, která činí informovaná rozhodnutí (Erikson, 2002). Během dospívání se zvyšuje stabilita identity, vytváří se stabilní kulturní orientace a vznikají stále více významné a intimní vztahy s vrstevníky a s romantickými partnery (Klimstra et al., 2009). Lze tedy říci, že dalším vývojovým úkolem dospívání je *„na jedné straně uvolnění z přílišné závislosti na rodičích a na druhé straně navazování diferencovanějších a významnějších vztahů k vrstevníkům obojího pohlaví“* (Langmeier & Krejčířová, 2006, 152). Dospívání je v procesu osamostatňování, rozšiřování a diferenciací sociálních vztahů klíčové a rozhodující pro uspokojujivé převzetí pozdějších základních rolí manželských a rodičovských (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Postupná emancipace od rodiny nevede ke zrušení citového vztahu k rodičům, ale k jeho proměně. Dospívající se od nich snaží odlišit, nechce být jako oni. Tento fakt posiluje zjištění, že rodiče nejsou tak dokonalí, jak se zdáli doposud (Vágnerová, 2005). *„Do kvality rodinných vazeb se promítá nejen ‚krize identity‘, ale i celkový negativismus a principálně zvýšená kritičnost vůči světu dospělých.“* (Langmeier & Krejčířová, 2006, 301) Tato kritika spadá i na rodiče, dospívající odmítají jejich rodičovskou autoritu. Současně jsou však bezpečí a podpora poskytované rodinou (ale i školou a vrstevníky) pro rozvoj potenciálu dospívajících, jejich zdraví a pro jejich bezpečný přechod do dospělosti velmi důležité (Viner et al., 2012). Rodiče jsou pro dospívající klíčovou „aktivou“ prostředí, která má přímý pozitivní vliv na jeho výsledky v rámci socializace (Lewin-Bizan, Bowers & Lerner, 2010; Theokas & Lerner, 2006).

Pro adolescenci je dále typické, že se dospívající začnou více vědomě **identifikovat s různými vrstevnickými skupinami**. Jejich podoba se může pohybovat v rozmezí volných skupin až po přesně ohraničené gangy, party, ale i delikventní skupiny (Smolík, 2010). Internalizují si jejich hodnoty, přesvědčení a postoje, stejně jako se u nich potvrzuje a zdůrazňuje vědomí rozdílů mezi vlastní skupinou a ostatními skupinami (Degner & Wentura, 2010). Vrstevnické vztahy jsou diferencovanější a dávají adolescentům jistotu, kterou ztrácí odpoutáváním se od rodiny, zároveň je připravují na nové a trvalé emoční vztahy v dospělosti (Langmeier & Krejčířová, 2006). Přijetí ze strany vrstevníků je velmi důležité

z hlediska rozvoje identity. Pokud jedinec v dětství zažije nepřijetí vrstevníky, je u něj v období dospívání velmi pravděpodobná jeho izolace a sociální vyhýbání. Objevuje se i zvýšené riziko vzniku problémového chování a neúspěchů ve škole (Pagani, Tremblay, Vitarom, Boulerice & McDuff, 2001). Vrstevnické vztahy jsou důležité také z hlediska vzájemné podpory, kterou zastupují vrstevníci ať už ve smyslu pomoci s osvojením učební látky, tak ve smyslu poradců či vyjednávačů v různých sociálních situacích. Vzájemná podpora se tak nezužuje pouze na situace krize, ale je naopak přirozenou součástí života dospívajících (Arnett, 2009, in Krejčová, 2011). Vágnerová (2005) dále uvádí, že **vrstevnické vztahy mohou uspokojovat různé psychické potřeby**. Např. potřeba stimulace je saturována kontakty s vrstevníky, společnými aktivitami a prožitky. Potřeba smysluplného učení je pak naplňována již výše nastíněnou společnou experimentací s řešením různých situací, učením se potřebných sociálních strategií a rozlišováním jejich účinnosti.

V období starší adolescence také začínají mít stále větší význam dyadická přátelství a partnerství, která vytváří přemostění od úzkých semknutých vztahů s rodinnými členy k intimním vztahům s budoucími partnery (Arnett, 2009, in Krejčová, 2011). Vrstevnické vztahy mají také významný vliv na rozhodování dospívajících (především jejich vnímané důsledky) (Ellis et al., 2012). Chování adolescentů zároveň ovlivňuje i různorodost prostředí, v němž se pohybují (např. z hlediska pohlaví a věkového rozložení), ve smyslu motivační přitažlivosti sociálních zájmů. Vlastnosti sociální skupiny, ve které se dospívající nachází, mají vliv na vnímání sebe sama a následně i na výběr používaných copingových strategií v pozitivním i negativním smyslu (Skinner & Zimmer-Gembeck, 2007).

Obecně má vrstevnická skupina pro adolescenta různý význam. Může být prostředkem pro vývoj heterosexuálního chování, pomáhá získat pocit vlastní autonomie. Dále může poskytnout uvědomění si, že i ostatní dospívající prožívají podobné změny (fyzické, psychické, sociální). Vrstevnická skupina je zdrojem pocitu vlastní hodnoty a sociálního statusu. Pokud se dospívající nezařadí do nějaké vrstevnické skupiny, může to často pociťovat jako sociální stigma (Macek, 2003).

Důležitou roli v dospívání mají i vztahy adolescentů s významnými nepřibuznými dospělými, ať už je jím učitel či jiný mentor. V některých případech mohou dokonce znamenat naději pro ty, kdo o „tradiční vztahy“

s dospělými (např. s rodiči) přišli nebo je v patřičné kvalitě neměli (Ježek, 2012). Z výzkumů dokonce vyplynulo, že dospívající ve věku 11–15 let, kteří měli k dispozici mentora, tedy jakéhosi průvodce dospíváním, méně často užívali návykové látky, byli méně agresivní a měli kladnější postoj ke škole, měli lepší známky a uváděli lepší vztahy s rodiči i vrstevníky (Grossman & Tierney, 1998, in Ježek, 2012).

3 RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ V OBDOBÍ ADOLESCENCE

„Pokud jste si toho nevšimli, **dospívající mladíci jsou mistry v riskování.**“
(Bret Stephenson)

Dospívání je mimo jiné typické tím, že se začínají poprvé objevovat, ale také rozvíjet různé formy rizikového chování (León, Carmona & García, 2010). Steinberg (2008) uvádí, že dospívající se chovají rizikově mnohem častěji než dospělí. Někteří tak mohou rizikové a problémové chování adolescentů považovat za normální (McNamara & Willoughby, 2010). Nic to ale nemění na tom, že většinovou společností je vnímáno jako nevhodné, ohrožující a nebezpečné jak pro aktéry tohoto jednání, tak pro okolí (Dolejš, 2010). Dospívající mohou určitými rizikovými formami chování dokonce ohrozit svou budoucnost (Wolff & Crockett, 2011).

Je proto pochopitelné, že prevence rizikového chování je prioritou např. pro politiku veřejného zdraví (Elliot, 1993). Rizikové chování v adolescenci může navíc narušit cestu k odpovědnosti (Zimmerman, 2010), která je – jak jsme výše uvedli – jedním ze znaků úspěšně zvládnuté cesty do dospělosti.

Nepřekvapí nás, že fenomén rizikového chování je velmi širokou oblastí, kterou se zabývá mnoho odborníků z adiktologie, psychologie, etopedie (Dolejš et al., 2014), sociální práce a dalších aplikovaných disciplín. Vzhledem k zaměření výzkumného projektu se v následujícím textu pokusíme o teoretické vymezení rizikového chování především z perspektivy období dospívání.

3.1 Vymezení rizikového chování

V literatuře nalezneme mnoho definic rizikového chování. Dolejš (2010, 9), který se tomuto fenoménu dlouhodobě věnuje, ho vymezuje jako „*chování jedince nebo skupiny, které zapříčiňuje prokazatelný nárůst sociálních, psychologických, zdravotních, vývojových, fyziologických a dalších rizik pro jedince, pro jeho okolí a/nebo pro společnost*“.

Podrobnější definici uvedl např. Miovský (2010, 24): „*Rizikové chování je soubor fenoménů, jejichž existenci a důsledky je možné podrobit vědeckému zkoumání a které lze ovlivňovat preventivními a léčebnými intervencemi. Nejčastěji do konceptu rizikového chování řadíme: šikanu a násilí ve školách včetně dalších forem extrémně agresivního jednání, dále záškoláctví, užívání návykových látek, nelátkové závislosti (gambling, problémy spojené s nezvládnutým užíváním PC atd.), užívání anabolik a steroidů, obecně kriminální jednání, sexuální rizikové chování, vandalismus, xenofobii, rasismus, intoleranci a antisemitismus, komerční zneužívání dětí, týrání a zneužívání dětí atd.*“

Rizikové aktivity, které adolescent buď sám, nebo ve skupině vykonává, jsou aktivitami, které přinášejí problém samotnému aktéru, jeho rodině a nejbližším, kteří s jedincem žijí, dopad je tak rozsáhlejší; rizikové aktivity adolescentů mají vliv i na členy širší společnosti, ostatní členy společnosti. Širší je i dosah nebezpečných aktivit, protože ve svém důsledku ovlivňují i ekonomiku, zdravotnictví, školství a další základní oblasti společnosti.

Macek (2003) považuje za rizikové chování takové, které je přímou či nepřímou příčinou zdravotního poškození jedince, jiných osob nebo prostředí. Sobotková (2014, 40) vnímá rizikové chování jako „*nadřazený pojem k pojům problémové, asociální, delikventní, antisociální a disociální chování*“.

Abychom však zcela pochopili problematiku rizikového chování, je nezbytné si také vymezit pojmy „*norma*“³ a „*normalita*“. I když jsme si vědomi, že je „*hranice normy pohyblivá a normalita může být posuzována podle mnoha různých kritérií v závislosti na okolnostech, která toto hodnocení vyžadují*“ (Vágnerová, 2004, 21), vnímáme jejich vymezení jako důležité, protože tyto pojmy určují vzorce chování, které je žádoucí nebo

³ Přenesený latinský pojem, jehož původní význam byl: úhelník, pravítko, měřítko, pravidlo (<http://latinsky-slovník.latinsky.cz/>).

akceptovatelné. „*Mají závaznou platnost jako kritéria posouzení určitého jevu.*“ (Hartl & Hartlová, 2009, 359) Díky normám můžeme vymežit to, co je již nepřiměřené či nežádoucí. Normalitu můžeme definovat jako „*stav, kdy jedinci, skupiny, národy v dostatečné míře uznávají, respektují společensky stanovené systémy hodnot*“ (Dolejš, 2010, 12).

K pochopení konceptu maladaptivního směru vývoje dospívajících, je pro nás důležitý pojem „*riziko*“, který můžeme vymežit jako proces vystavení se nepříznivým podmínkám a okolnostem. Riziko je očekávanou pravděpodobností maladaptace (Šolcová, 2009, in Machová & Kubátová, 2009).

Rizikový styl chování u dospívajících má často původ v aktuálních problémech daného jedince. Užíváním návykových látek, agresivním chováním či jinými formami rizikového chování se dospívající mnohdy snaží (nevědomě) řešit jejich aktuální problémy, kterými mohou být nedostatečné sebedůvěry, neúspěchy ve škole apod. (Machová & Kubátová, 2009). Různé projevy rizikového chování tak mohou zastírat socializační deficity a sociální handicap, resp. obtíže a starosti, které jsou každodenní součástí života dospívajícího a které může společnost chápat jako ignorování a porušování společenských norem (Klíma, 2004). Porozumění rizikovým faktorům a procesům je velmi důležité z hlediska identifikace „*rizikové mládeže*“, která nejčastěji potřebuje včasné intervence. Nesmíme však zapomínat na význam protektivních faktorů a procesů resilience, které mohou být vhodnými nástroji intervencí u těch, kteří to nejvíce potřebují (Machová & Kubátová, 2009).

Abychom mohli důsledkům rizikového chování účinně předcházet či je zmírňovat, je důležité pochopit psychologické mechanismy, které jsou základem pro vztah mezi osobností a rizikovým chováním (Maslowsky, Buvinger, Keating, Steinberg & Cauffman, 2011).

3.1.1 Teorie rizikového chování

Pokud budeme vycházet z výše uvedené premisy Machové, že rizikové chování je nadřazeným pojmem ostatních vztažných pojmů, nemůžeme při vymezení fenoménu rizikového chování opomenout teorie, které se snaží vysvětlit příčiny vzniku rizikového chování. Stručně je shrnuli např. Fischer a Škoda (2009):

- **biologicko-psychologické teorie** – jedná se o teorie, které jsou zaměřené na vztah mezi chováním, charakterem a tělesnou stavbou, genetikou, enzymy či hormony. Do této skupiny patří např. teorie rozengného zločince nebo teorie oligofrenie (tj. nízké úrovně mentálních schopností) jako příčiny delikvence;
- **sociálně-psychologické teorie** – do této skupiny teorií řadíme např. teorii sociálního učení, teorii charakteru a temperamentu nebo teorii odlišného kognitivního stylu;
- **teorie sociologické** – za příčinu vzniku rizikového chování je z této perspektivy považován společenský a kulturní kontext; konkrétně do této skupiny řadíme např. teorii anomie, teorii delikventního prostředí nebo teorii kulturního přenosu.

Mezi teorie rizikového chování můžeme zahrnout i **syndrom rizikového chování v dospívání**, který popsal Jessor (1991, 3). Jeho koncept vychází z předpokladu, že je „významný rozdíl v tom, zda se zabýváme oddělenými, nezávislými a izolovanými způsoby chování, nebo naopak organizovanou konstelací rizikových způsobů chování, které jsou navzájem propojené a kovariantní“. Na základě toho teprve pochopíme rizikové chování a volíme intervence. Jessor (1998, in Miovský et al., 2012, 47) dále vymezuje pět hlavních domén, které sdružují rizikové (RF) i protektivní faktory (PF). Těmito doménami jsou: **biologický systém** (RF: alkoholismus v rodině; PF: inteligence v pásmu nadprůměru), **sociální systém** (RF: sociální vyloučení a znevýhodnění; PF: soudržná rodina, pozitivní vzory mezi dospělými), **vnímané prostředí** (RF: modely rizikového chování; PF: modely konvenčního chování), **osobnost** (RF: nízké sebehodnocení; PF: přítomná hodnota zdraví a úspěchu) a **chování** (RF: problémové pití alkoholu; PF: aktivní zapojení do zájmových aktivit).

Dle Sandové (2011) mohou dospívajícího před rozvojem rizikového faktoru uchránit přátelé, školní úspěšnost, smysl pro hodnoty, smysl pro sociální soudržnost a smysluplný život nebo to, že „je v něčem dobrý“. Především je však důležité, aby měl ve svém životě alespoň jednu důležitou a stabilní osobu.

3.2 Formy rizikového chování

V předchozí kapitole jsme se věnovali obecnému vymezení rizikového chování. Již z některých definicí je patrné, že můžeme rizikové chování klasifikovat do určitých forem či aktivit (např. Miovský, 2010). Jejich výčet však nebývá mezi autory ucelený. Např. Kann et al. (2014, 1), resp. YRBSS (The Youth Risk Behavior Surveillance System) vnímá jako hlavní formy rizikového chování těchto šest kategorií: 1) chování, které přispívá k neúmyslným zraněním a násilí; 2) užívání tabákových výrobků; 3) užívání alkoholu a dalších návykových látek; 4) sexuální chování, které vede k nechtěnému těhotenství a sexuálně přenosným chorobám (včetně HIV); 5) nezdravé dietní chování; 6) fyzickou neaktivitu.

Dolejš (2010) rozděluje fenomén rizikového chování do následujících skupin: **(zne)užívání legálních a nelegálních látek; kriminalita; šikana, hostilita a agresivní chování; rizikové sexuální aktivity; školní problémy a přestupky; extremistické, hazardní a sektářské aktivity; ostatní formy rizikového chování.** Z tohoto konceptu vychází i náš výzkum. Větší důraz přitom klademe na ty formy rizikového chování, na které je naše studie orientována, tzn. na (zne)užívání návykových látek, kriminalitu a šikanu.

3.2.1 (Zne)užívání návykových látek

Užívání a zneužívání návykových látek a závislost na drogách představují významnou zátěž nejen pro daného jedince, ale i pro celou společnost. Návykové látky zapříčiňují z celosvětového měřítka 9% všech nemocí a stávají se tak globálním politickým předmětem zájmu, protože jsou spojeny ještě s dalšími zdravotními a sociálními problémy (Škoda

& Fischer, 2009). O zneužívání návykových látek mluvíme tehdy, pokud užívání takové látky ovlivňuje zdraví uživatele (Zábranský, 2003).

Návykové, resp. psychoaktivní látky často označujeme jako „drogy“. Pojem droga jako takový prošel historickým vývojem. Původně pochází z francouzštiny, kde označoval „sušené nebo jinak konzervované orgány rostlin, živočichů, sloužící jako léčiva; léčivo obecně“ (Zábranský, 2003, 14). WHO (1994) definuje návykové látky jako všechny takové, které mohou změnit jednu nebo více funkcí organismu. Presl (1994, 9) chápe jako drogu každou látku (syntetického nebo přírodního původu), která má dvě základní vlastnosti:

„Za prvé má tzv. psychotropní účinek, tj. ovlivňuje nějakým způsobem naše prožívání okolní reality, mění naše ‚vnitřní‘ naladění – působí na psychiku. Za druhé může vyvolat závislost, má tedy něco, co z nedostatku vhodnějšího pojmenování někdy označujeme jako ‚potenciál závislosti‘; ten je u různých drog různě vyjádřen, může být větší nebo menší, ale přítomen je vždy.“

Hartl & Hartlová (2009, 109) definují drogu jako „látku, která je požívána pro změnu nálady, vědomí, povzbuzení či tlumení somatopsychických funkcí; ovlivňuje biochemické pochody v mozku, příp. v centrálním i periferním nervovém systému. Při opakovaném užívání je zde možnost vzniku závislosti“.

Nejčastěji užívanými látkami mezi českými adolescenty jsou tabák (Csémy, Sovinová, Rážová & Provázníková, 2008) a alkohol (Lepík, Dolejš, Miovský & Vacek, 2010). Sobotková (2009) a Zimmerman (2010) shodně považují konzumaci alkoholu, kouření cigaret a zkušenost s marihuanou za vůbec nejčastější rizikové chování mezi adolescenty.

Poslední zpráva Mezinárodního projektu ESPAD (The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs)⁴ ukázala, že ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi přesahují čeští adolescenti evropský průměr u pěti z osmi indikátorů. Z výsledků vyplývá, že čeští studenti ve věku 15–16 let uvádějí nejvyšší míru užívání alkoholu za posledních 30 dní ze všech mladých Evropanů (79 % oproti evropskému průměru 57 %). V oblasti kouření cigaret během posledních 30 dní obsadili čeští

⁴ Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách – největší celoevropská studie zaměřená na zjištění rozsahu užívání legálních a nelegálních návykových látek u 15–16letých studentů. Projekt je realizován každé čtyři roky od roku 1995, v roce 2011 tak proběhla již pátá vlna studie, do které se zapojilo 36 evropských zemí.

dospívající druhé místo (42 %, evropský průměr 28 %). I když byl poprvé zaznamenán pokles zkušeností mládeže s konopnými látkami, stále se mezi českými studenty jedná o nejpoblárnější nelegální drogu (42 % užilo nejméně jednou za život oproti evropskému průměru 17 %; za poslední měsíc užilo marihuanu 15 % českých adolescentů). Absolutní prvenství obsadila Česká republika v oblasti dostupnosti konopných drog – 59 % respondentů sdělilo, že jejich obstarání je velmi snadné nebo spíše snadné (Csémy, Mravčík & Chomynová, 2012). Na základě uvedených zjištění lze potvrdit Zimmermanovo (2010) konstatování, že se pro adolescenci stalo užívání konopných drog stejně typické jako kouření cigaret.

Z výsledků dále jasně vyplývá dlouhodobě liberální postoj české společnosti ke konzumaci alkoholu. Přestože je podávání alkoholických nápojů osobám mladším 18 let trestné, již v 80. letech výzkumy prokázaly, že alkohol poprvé ochutnají jedinci ve věku 9–11 let (Macek, 2003). Dle Skopala (2012) činí celoživotní prevalence alkoholu 92 %, subjektivní pocity opilosti za poslední měsíc byly zjištěny u 12 % adolescentů (průměrný věk 14,5 let). A tak „i když byl zjištěn pozitivní trend ve vývoji situace v oblasti užívání nelegálních látek, zůstává dlouhodobě závažným problémem kouření a konzumace alkoholu, kde se situace od 90. let nijak nezměnila“ (Vobořil, 2012, 1).

Návykové látky poskytují dospívajícím zážitek mimořádných stavů vědomí, které dle Stephenson (2012) sehrávají v období dospívání klíčovou roli. Jedná se o jev, který je obvyklý ve všech kulturách světa. Jak se zdá, občasná potřeba proměny vnímání skutečného světa je univerzální. Dospívající navíc zbožňují úniky z reality a zakoušení odlišných stavů vědomí. Autor proto místo represe a kampaní typu „Prostě řekni ne!“ navrhuje zdravé alternativy úniků ze všedního života bez kocoviny a přestupků proti zákonu, a to prostřednictvím obrazotvornosti, vizualizace, vyprávění příběhů za asistence zkušených průvodců, kterými mohou být jak rodiče, tak učitelé, psychologové či další pracovníci s mládeží.

Skopal, Dolejš a Suchá (2014; Dolejš & Čerešník, 2015a) zjistili, že z počtu 4 198 žáků a žákyň druhého stupně základních škol (věk 11–15 let) má zkušenost s alkoholem během předchozích 30 dnů necelá třetina, přesněji 31 %. Během téhož času vykouří minimálně jednu cigaretu 11 % oslovených adolescentů, 3 % vykouří čtvrtinu cigaretové krabičky. S marihuanou má zkušenosti 11 % oslovených. Podrobnější analýzy tak početného výběrového souboru umožnily zjistit, jaká je prevalence

rizikových aktivit např. ve skupině čtrnáctiletých teenagerů (ve výzkumu kolem 1 100 respondentů). Necelých 42 % má zkušenosti s alkoholem a necelých 18 % kouřilo cigarety či tabákové výrobky. Dalším znepokojujícím zjištěním je, že necelých 5 % (50 z 1 000) čtrnáctiletých adolescentů vykouří denně pět a více cigaret denně. Zkušenosti s marihuanou jsou na stejné úrovni jako zkušenosti s tabákem, objevují se tedy u více než 17 % čtrnáctiletých (Dolejš & Čerešník, 2015b).

Čerešník a Gatial (2014) využili stejnou sadu testových nástrojů jako výzkumný tým v přechozím odstavci u slovenských dospívajících. Administrace testů a dotazníků se zúčastnilo 1 706 žáků a žákyň ve věku 10–15 let. Nižší hodnoty byly oproti české populaci zjištěny v užívání alkoholu za posledních 30 dní. V populaci slovenských adolescentů se objevuje více jedinců, kteří zneužívají tabákové výrobky, v měsíční prevalenci to bylo o 1,32 % více než u českých adolescentů. Ve slovenské populaci se nachází také více těch studentů, kteří vykouří pět a více cigaret denně (o 1,54 % více). Rizikově užívá tabák 6 % čtrnáctiletých slovenských žáků a s marihuanou mělo zkušenost 16 % (Dolejš & Čerešník, 2015b).

3.2.2 Kriminalita a delikvence

Kriminální chování mládeže zahrnuje jednání překračující právní normy u osob, které ještě nedosáhly 18 let věku (Sobotková, 2009), a takové jednání, které má za následek formální, oficiální negativní sankce, jakou je např. vězení (Jedlička, 2004). Delikvence je pojem širší, tj. zahrnuje v sobě chování týkající se kriminality, ale i přestupky a nežádoucí a nepřijatelné chování (Fischer & Škoda, 2009). „*Výskyt kriminálního, delikventního chování u dětí a mládeže je společností přijímán s větší odevzvou a nevolí.*“ (Dolejš, 2010, 46) Společnost vnímá dětství a zraní jako fázi radosti, rozvoje a kladné socializace a je ochotna je bránit před všemi riziky a problémy. Zároveň však v dnešní finančně orientované době není možné zajistit ochranu, a hlavně podporu a čas na mladší generaci, generaci adolescentů. Tato nedostatečná ochrana může vést nejdříve ke konání delikventních aktivit pro zábavu (vandalismus) a následně ke kriminalitě.

V rámci České republiky byl vývoj kriminality mládeže totožný s vývojem kriminality dospělých. Její rozvoj v 90. letech neměl v dlouhodobém srovnání obdoby. V roce 1993 zahrnovali nezletilí jedinci 15 % všech odsouzených. Pro srovnání, mnohem extrémnější vývoj kriminality mládeže proběhl ve Spojených státech amerických, kde mezi lety 1950–1979 vzrostl počet nedospělých pachatelů vážných zločinů o více než 11 000 % (Stephenson, 2012). Příčinu tohoto nárůstu vidí autor v odebrání odpovědnosti dospívajícím. Společnost mládež proměnila v neodpovědné jedince. V České republice podíl mladistvých aktérů kriminálního chování od konce 90. let 20. století pozvolna klesá (Macek, 2004). Nejčastěji zastoupenou trestnou činností mezi mládeží jsou majetková provinění, jako jsou krádeže a krádeže vloupáním, dále loupeže a ublížení na zdraví (Netolická, 2012).

Krádež lze vymezit jako vědomé překročení normy, při kterém dochází k porušení práva okradaného člověka či společnosti. Dospívající se tedy musí nacházet na takové úrovni vyspělosti, aby si uvědomil porušování této normy. Nejčastějšími příčinami krádeže jsou snaha o zvýšení prestiže mezi vrstevníky, materiální nedostatek nebo vliv party (Vágnerová, 2004). Dle Lepíka et al. (2010) se krádeže v obchodě dopouští 26 % chlapců a 27 % dívek. Vloupání zahrnuje kromě trestného činu krádeže ještě porušování domovní svobody. Loupeží pachatel usiluje o získání cizí věci násilným způsobem či pod pohrůžkou násilí (Tomášek, 2010).

Již zmiňovaný výzkum Dolejše, Skopala et al. (2014) a Skopala et al. (2014) poukázal na to, že v běžné populaci „náctiletých“ je 30 % těch, kteří zfalšovali podpis jednoho či obou rodičů. V dospívající populaci je necelá čtvrtina těch, kteří někomu někdy během života něco ukradli a 12 % těch, kteří odcizili peníze svým rodičům. Aktů proti majetku cizích osob se účastnilo 15 %. Detailnější analýza u čtrnáctiletých říká, že falšovat podpis se pokusilo 38 %, 29 % někomu něco ukradlo a majetek jen tak pro zábavu ničilo 18 %. Problémy s policií potvrdilo 9 % dotazovaných (90 z 1 000).

Podpis svých rodičů zfalšovalo 25 % slovenských žáků, jedná se o 4 % adolescentů méně než u české populace. Peníze svých rodičů nebo někoho jiného si bez jejich svolení vzalo 17 % Slováků, což je naopak o 5 % více než u českých adolescentů. Obecně má osobní zkušenost s krádeží čtvrtina slovenské populace 10–15letých. Vandalismu se dopustilo 16 %

a problémy s policií mělo 7 % (Čerešník & Gatíal, 2014; Dolejš & Čerešník, 2015b).

Analýza dat poukázala na fakt, že více delikventě se chovají čtrnáctiletí adolescenti na Slovensku než v Česku. Například 36 % (Češi 29 %) má zkušenosti s různými krádežemi a 24 % (Češi 16 %) ukradlo rodičům nebo někomu jinému peníze. Obě populace se od sebe příliš neliší v osobních zkušenostech s policií nebo s poškozováním cizího majetku pro zábavu (Čerešník & Gatíal, 2014; Dolejš & Čerešník, 2015b).

3.2.3 Šikana, hostilita a agresivní chování

Agrese, hostilita nebo násilí, to všechno jsou projevy nepřátelského chování, které se mezi žáky mohou objevit. My se dále zaměříme na šikanu, která v sobě zahrnuje všechny uvedené aspekty chování vůči spolužákům (Dolejš, 2010). Martínek (2009) považuje tento nepříjemný a velmi rozšířený fenomén dokonce za nejvýraznější sociálně nežádoucí jev vůbec, navíc se domnívá, že se počet agresorů a obětí bude dále a dále zvyšovat.

Přední odborník na tuto problematiku, český psychoterapeut a etoped Michal Kolář (2001, 27), definuje šikanu jako takové chování, kdy „*jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci*“.

Podrobnější definici uvádějí Průcha, Mareš a Walterová (2003, 238), ti považují za šikanování „*fyzické, psychické či kombinované ponižování až týrání žáků obvykle jinými žáky, vzácněji dospělými. Probíhá buď v diádě nebo ve skupině. Iniciátory šikanování bývají žáci vyšších ročníků, žáci starší, fyzicky vyspělejší či v početní převaze*“. Řičan a Janošová (2010, 21) dodávají, že šikana „*je ubližování někomu, kdo se neumí nebo nedovede bránit*“.

Abychom mohli mluvit o šikaně, musí agresivní, hostilní a násilné chování splňovat následující podmínky (dle Martíňka, 2009): vždy jde o převahu síly (ať už fyzické, psychické či mentální) a oběť takového chování vnímá útok jako nepříjemný. Pokud jsou tyto podmínky naplněny, můžeme dle autora považovat za šikanu i útok jednorázový, krátkodobý. Šikana probíhá zpravidla u jedinců ve stejném postavení (spolužáci,

členové sportovního oddílu apod.), mezi agresorem a obětí je osobní asymetrický vztah moci (Říčan & Janošová, 2010).

Podle Říčana (1995) patří mezi motivy šikany tlak kolektivu, touha po moci, přání ovládat druhého člověka, ale také krutost, která člověku někdy přináší potěšení. Svou roli hraje i zvědavost, nuda a touha po stále silnějších a vzrušujících zážitcích.

Z hlediska genderových rozdílů lze zkonstatovat, že chlapci používají většinou tzv. přímou šikanu, u děvčat převažuje tzv. nepřímá šikana (Matoušková, 2013). Přímou šikanou rozumíme násilí všeho druhu, jako je bití, kopání apod., dále ponižující tělesnou manipulaci, poškozování a brání osobních věcí, slovní napadání, zotročování atd. Nepřímá šikana zahrnuje pomlouvání, intriky, ale také sociální izolaci oběti (Říčan & Janošová, 2010). Obě formy šikany se však často vyskytují současně a prolínají se (Matoušková, 2013).

Školáci jsou často obětmi vulgárních a hrubých urážek od spolužáků v necelých 18 % případů. Na sociálních sítích se stalo obětí 7 % oslovených a fyzickou agresivitu svých vrstevníků zakouší necelých 12 %. Při selekci jen čtrnáctiletých adolescentů zjišťujeme, že procento těch, kteří zažívají fyzické útoky, se od celého souboru neliší. Fyzickou agresivitu od druhých zažilo 11 %. O 2 % více je u čtrnáctiletých těch, kteří byli verbálně uráženi nebo zesměšňováni na sociálních sítích (Skopal, Dolejš & Suchá, 2014).

Nejvýznamnější rozdíl byl nalezen v zažívání verbální agresivity od vrstevníků během posledních 30 dnů. Čeští adolescenti mají s takovým jednáním zkušenost v 18 % a slovenští pak v 36 % případů. Fyzické ubližování zažívá každý měsíc 14 % adolescentů. Autoagresivní aktivity byly zjištěny u 21 % slovenských žáků, což je o 6 % méně než u českých žáků. S kyberšikanou se za posledních 30 dní setkalo 10 % čtrnáctiletých adolescentů. (Čerešník & Gatíal, 2014; Dolejš & Čerešník, 2015b)

3.2.4 Rizikové sexuální aktivity

Sexuální rizikové chování je souborem projevů chování doprovázeným sexuálními aktivitami, které pro jedince vykazují rizika v nejrůznějších oblastech – zdravotní, sociální atd. Do sexuálně rizikového chování tak řadíme nechráněný pohlavní styk při náhodné známosti, výrazně promiskuitní chování, rizikové sexuální praktiky, kombinaci užívání návykových látek a rizikového sexu či předčasný pohlavní styk (Nevoralová, 2011). Dále do této skupiny patří sexuální zneužívání ve všech jeho formách, ale i současné trendy přinášející zvýšené riziko – zveřejňování intimních fotografií na internetu či jejich zasílání mobilním telefonem, případně nahrávání na video s rizikem zneužití takto pořízeného materiálu (Miovský, Skácelová, Zapletalová & Novák, 2010)

Všechny současné právní systémy po celém světě obsahují minimální věkovou hranici pro pohlavní styk. V České republice je stanovena dovršením 15 let věku. Dle výzkumů dnes mladí lidé prožívají svůj první pohlavní styk v průměru kolem 18 let. Studie, které proběhly v České republice za posledních 20 let, však prokázaly, že přes 8 % dívek a až 12 % chlapců mělo první pohlavní styk již před 15. rokem života (Weiss & Zvěřina, 2009). Ještě větší zkušenosti s pohlavním stykem u dospívajících (13–16 let) zjistila Zemanová (2010). Ze zkoumaného vzorku se jednalo o 14 % dívek a 15 % chlapců, z nichž nadpoloviční většina uvedla, že měli první pohlavní styk před dosažením 15 let. Z výzkumu dále vyplynulo, že u dospívajících dochází ke koitarché většinou se stálým partnerem u některého z aktérů doma. Téměř všichni respondenti použili při svém prvním pohlavním styku některou z antikoncepčních metod (nejčastěji prezervativ či hormonální antikoncepci).

Uvedená zjištění dokládají, že se dospívající v současnosti potýkají s moderními kulturními posuny. Je pro ně typická touha být dospělý/á, jednat a být přijímán/a jako dospělý/á (Stephenson, 2012). Prožiték prvního pohlavního styku tak pro ně ze subjektivního pohledu může symbolizovat jednoznačný přechod do dospělosti, který je chápán jako další důkaz vyrovnání se dospělým (Vágnerová, 2005). Je však důležité si uvědomit, že chyby a omyly, kterých se člověk dopouští v období dospívání, často poznamenávají celý sexuální život. Je prokázáno, že předčasné zahájení sexuálního života může mít velmi negativní následky pro další psychosexuální vývoj (Weiss, 1998). Weiss dále uvádí, že koitarché před

čtrnáctým rokem u dívek výrazně zvyšuje pravděpodobnost, že budou střídat své sexuální partnery a že budou mít styky s partnery rizikovými, onemocní pohlavní chorobou, absolvují opakované interrupce atd. Budou se tedy chovat méně odpovědně.

Pokud se dospívající chlapec nebo dívka rozhodne pro „*sexuální debut*“, může být obtížné tomu zabránit. Na druhou stranu je důležité si uvědomit, že čím lépe pochopíme, co dospívající na sexu tak přitahuje, tím máme větší šance směřovat tuto energii někam jinam (Stephenson, 2012). Domníváme se proto, že by téma partnerství a sexuality dospívajících nemělo být tabuizováno. Dospívajícím bychom měli otevřeně naslouchat a vnímat jejich pohled na tuto problematiku. Pouze takto ji lze následně citlivě uchopit při preventivní práci.

Z již zmiňovaného rozsáhlého výzkumu Skopala, Dolejše, Suché et al. (2014) bylo zjištěno, že 7 % čtrnáctiletých dívek a chlapců má zkušenosti s pohlavním stykem. U populace slovenských čtrnáctiletých je míra zkušeností se sexuálními aktivitami velmi podobná (Čerešník & Gatiaľ, 2014; Dolejš & Čerešník, 2015b).

3.2.5 Školní problémy a přestupky

V souvislosti s působením žáků ve škole se setkáváme s pojmy, jako jsou školní úspěšnost a neúspěšnost, prospěch či neprospěch, ale i školní problémy a přestupky, které mohou být spojené se školní (ne)docházkou či s přestupky proti školnímu řádu (Knotová, 2014). Jurovský (1955, in Skopal, 2012) rozlišuje přestupky proti školním normám a pravidlům konkrétněji, řadí sem přestupky ve školním chování projevující se hlavně neplněním domácích úkolů, nedostatečnou domácí přípravou, zapomínáním učebnic a pomůcek, vyrušováním během hodiny apod. Dalším projevem je již zmíněné zameškávání školní docházky (záškoláctví) nebo přestupky proti vyučujícím projevující se vzdorem, zesměšňováním či odmlouváním. Nelze opomenout ani opisování a lhaní nebo přestupky vůči školním zákazům, jako je kouření tabákových výrobků a užívání alkoholických nápojů před školním vyučováním či v jeho průběhu.

Za jeden z nejzávažnějších školních problémů považuje Martínek (2009) záškoláctví, které navíc může být spojeno s dalšími formami

rizikového chování, jako je např. užívání a zneužívání návykových látek, juvenilní kriminalita, prostituce, gambling aj. (Nevoralová, 2011).

Zkušenosti se záškoláctvím má 8 % českých žáků a žákyň druhého stupně základních škol a gymnázií. Na Slovensku je situace o něco horší, zkušenosti s neomluvenou absencí má 12 % dospívajících. Podrobnější analýza říká, že 20 % čtrnáctiletých Slováků a 12 % čtrnáctiletých Čechů bylo někdy během své dosavadní školní docházky za školou (Čerešník & Gatíal, 2014; Skopal, Dolejš & Suchá, 2014; Dolejš & Čerešník, 2015b).

3.2.6 Extremistické, hazardní a sektářské aktivity

V následujícím textu vymezíme extremistické, hazardní a sektářské aktivity a uvedeme, jakým způsobem mohou ohrožovat samotné aktéry takového chování či jejich okolí. Všechny uvedené aktivity mají určité společné charakteristiky, jako je oslabená schopnost objektivně zhodnotit jejich důsledky, určitá míra bažení po rizikových aktivitách a určitá míra aktivního přístupu (Dolejš, 2010).

Extremismus je pojem, který vnímají společenské vědy jako vágní, a proto je jeho aplikace v akademických rozpravách často kritizována. Používají ho především policejní složky, které ho definují jako jakoukoliv aktivitu, která směřuje proti ústavě a demokracii (Charvát, 2007). Lebeda (nedatováno), lektor a předseda organizace Imperativ, která se zaměřuje na problematiku kriminality z nenávisti (*hate crime*), problematiku lidských práv a totalitních režimů, vysvětluje žákům základních škol extremismus jako „*jakoukoliv ideologii (nacismus – neonacismus) nebo aktivitu (koncert, demonstrace, film, článek), která směřuje proti stávajícímu politickému systému (demokracie), chce jeho likvidaci a nahrazení nějakou, většinou nedemokratickou, alternativou (národní socialismus po vzoru období let 1933–1945 v Německu)*“.

Další formou rizikového chování je negativní působení sekt. Pojem pochází z oboru sociologie náboženství, jako první jej použil jeho zakladatel Max Weber (Vojtíšek, 2004). Členové Společnosti pro studium sekt a nových náboženských hnutí při Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (nedatováno) uvádějí, že v současné době je tento pojem spojen s mocí a negativními konotacemi. Zpochybňují proto jeho

vhodnost pro oblast vědy a při popisu protestních neetablovaných náboženských skupin dávají přednost neutrálnímu pojmu „*nová náboženská hnutí*“.

Dá se proto říci, že v kontextu této práce využíváme pojmu sekta v jeho negativním smyslu, protože jím chápeme takovou sociální skupinu, která se prostřednictvím svého ideologického konceptu vymezuje vůči okolí, přičemž u ní dochází k procesu postupné izolace, manipulacím a dalším extrémním zásahům do soukromí jejích členů (Miovský, 2010).

Mezi hazardní aktivity zahrnujeme takové, při kterých do pozadí ustupuje hodnota lidského života. Dospívajícím takové aktivity přinášejí zábavu, vzrušení a dobrodružství. Mívají podobu počítačových, filmových nebo kaskadérských kousků, jako je např. jízda mezi vagóny metra či tramvaje, experimentování s pyrotechnikou, experimentování se změněnými stavy vědomí, přeskakování mezer mezi domy ze střechy na střechu apod. (Cvečková et al., 2010, in Dolejš, 2010).

3.2.7 Ostatní formy rizikového chování

Miovský et al. (2010) v publikaci Primární prevence rizikového chování uvádějí ještě další oblasti, které jsou v současné školní prevenci oblastí zájmu. Jsou jimi poruchy, které jsou způsobeny rizikovými vzorci chování ve vztahu k příjmu potravy. V jejich důsledku může dojít k výrazné podváze či nadváze, ale i k dalším zdravotním, sociálním a psychologickým komplikacím. Dalším okruhem jsou poruchy a problémy spojené se syndromem týraného, zanedbávaného a zneužívaného dítěte.

3.3 Výzkumy zaměřené na rizikové chování

Rizikovému chování se věnovaly desítky tisíc různých studií. Dokladem je např. výsledek hledání v databázi elektronických časopisů EBSCO, ta nám pod klíčovým slovem „*risk behavior*“ vyhledala 86 688 výsledků. V následujícím textu tak přinášíme výsledky pouze několika vybraných studií.

Význam rodinných vazeb ve vztahu k rizikovému chování potvrdili Viner et al. (2012), kteří zjistili, že dospívající, jež se svými rodinami

zažívají blízké vztahy, vykazují rizikové chování v menší míře. K podobnému zjištění došli i Crosnoe, Erickson a Dornbusch (2002). Pokud však rodiče kouří, pijí alkohol nebo se zapojují do násilného chování, je více pravděpodobné, že se tak budou chovat i jejich potomci (Viner et al., 2012). Vliv sociálních, ale i emocionálních faktorů na rozvoj rizikového chování potvrdil i Steinberg (2008), dále i Haase a Silbereisen (2010), kteří uvedli, že pouhá přítomnost vrstevníků může vést k tomu, že se dospívající jedinec bude chovat rizikově.

V dospívání se mozek stává stále citlivějším na sociální a emocionální odměny. V tomto období však ještě není kompletní neurální vývoj, který pomáhá vyrovnávat impulzivně-ovládací schopnosti. K jeho dovršení dochází až v posledních letech adolescence, nebo i později. Dodge a Albert (2012) uvádějí, že tato „propast zrání“ vede ke zvýšení náchylnosti adolescentů k impulzivnímu rizikovému chování. To potvrzuje i výzkum Dolejše a Čerešníka (2015a, 2015b), který ukázal, že osobnostní rys impulzivita je v úzkém vztahu se všemi formami rizikového chování (delikvence, užívání alkoholu a nealkoholických drog, šikana a další). Impulzivní jedinci obtížněji domýšlejí důsledky rizikových aktivit. Podobný výsledek uvedli i Hampson, Severson, Burns, Slovic a Fisher (2001), kteří zjistili, že adolescenti, kteří se častěji zapojují do aktivit spojených s užíváním alkoholu, vnímají méně rizik a více výhod plynoucích z takového chování. Zimmerman (2010) toto tvrzení rozšiřuje na všechny formy rizikového chování. Podle něj je tedy rozhodující zda dospívající vnímá rizika (ale i výhody) – pokud výhody převládají, je zde velká pravděpodobnost, že se dospívající bude chovat rizikově.

Mezi další zjištění pak patří prokázaný vzestup výskytu rizikového chování mezi 12. a 13. rokem, který Dolejš a Čerešník (2015a) vysvětlují následujícím způsobem: *„Adolescenti mladší než 12 let jsou více orientovaní na pedagoga, na jeho uznání a na výkon; adolescenti ve věku 13 let a starší už více inklinují k vrstevnické skupině a snaží se hledat svou identitu a své místo ve společnosti, a to někdy i prostřednictvím realizace rizikových aktivit.“* Uvedené potvrzuje Eriksonovu teorii psychosociálního vývoje, podle které kolem 12. roku života dochází k **přechodu z fáze snaživosti proti méněcennosti**, v níž dítě usiluje o své uplatnění prostřednictvím dobrých výkonů, **do fáze identity proti konfuzi rolí**, která je typická dychtivostí po uznání vrstevníků (Erikson, 2002). Z hlediska

pohlaví jsou pak k rizikovému chování náchylnější chlapci (Dolejš et al., 2014; Woods et al., 2010; Zimmerman, 2010).

Pro rozvoj rizikového chování jsou významné i rané školní zkušenosti. Jak zjistili Carlson et al. (1999), výskyt školních problémů, potíží s vrstevníky, agresivního chování a příznaků deprese má vliv nejen na adaptaci daného dítěte na školní prostředí, ale i na budoucí rozvoj rizikového chování v dospívání (Carlson et al., 1999). McNamara a Willoughby (2010) pak ještě dodávají, že vliv na výskyt rizikového chování mají i poruchy učení. Žáci, kteří se s nimi potýkají, se častěji zapojují do nějaké formy rizikového chování, jako je kouření, užívání marihuany, delikventní činy, agresivní činy a gambling. Autoři proto poukazují na skutečnost, že je důležité podporovat osobní pohodu adolescentů s poruchami učení. Jejich podpora je však důležitá i tehdy, pokud čelí obtížným rozhodnutím ve směru rizikového chování (McNamara & Willoughby, 2010). Jinými slovy, rozpoznání silných stránek těchto jedinců a zaměření se na získávání takových dovedností, které jsou potřebné k dosahování cílů, může vést k odvrácení trajektorie vedoucí k rizikovému chování.

Další výzkum se zaměřil na rizikové chování ve vztahu k sebepojetí. Dospívající, kteří mají dobrý vztah sami k sobě, jsou kompetentnější k odpovědnému rozhodování, zda se do rizikového chování zapojit, či nezapojit. Tito jedinci dle Smithe (2004, in McNamara & Willoughby, 2010) také věří, že jsou schopni ovlivnit výsledky svých činností a stanovených cílů a zároveň rozeznat své silné stránky. V důsledku toho se jim pak lépe daří sehnat práci a jsou samostatnější.

Je patrné, že dospívající mají zabudované riziko v mnoha stránkách svého života. To, co můžeme vnímat jako nepřijatelné chování, může pro dospívající znamenat způsob, jak se vypořádat s výzvami a vývojovými úkoly tohoto období (Dworkin, 2005). Je proto důležité, abychom byli vnímaví k potencionálním problémům dospívajících a nabídli jim řešení bez odsudku či výčitek. Jak uvádí Bret Stephenson (2012, 41), „s *trochou povzbuzování a vedení dokážou mladí lidé nabízenou příležitostí dokonale využít*“.

4 ŽIVOTNÍ SPOKOJENOST

„Nikdy nejsme spokojeni tam, kde jsme... *Jen děti vědí, co hledají...*“
(Antoine de Saint-Exupéry)

Životní spokojenost, resp. subjektivní osobní pohoda je komplexní a multidimenzionální fenomén. V rámci této publikace proto neusilujeme o vyčerpávající pohled na tuto značně rozsáhlou problematiku, pokusíme se však vystihnout životní spokojenost jako neoddělitelnou součást dospívání, stejně jako je jí vývoj osobnosti, tělesné zrání a potřeba dosahovat životních cílů (Bauer & Mc Adams, 2004, in Kožený, Csémy & Tišanská, 2007).

4.1 Vymezení pojmu životní spokojenost

Až do 80. let minulého století výrazně převažovaly výzkumy, které se zabývaly negativními emocemi, stavy a situacemi, nad těmi, které se věnovaly štěstí, životní spokojenosti, osobní pohodě apod. Převaha dosahovala poměru 17:1 ve prospěch „*lidského utrpení*“ (Blatný, 2005). Je tedy patrné, že pozitivním stránkám lidského života nebyla v psychologii dlouhou dobu věnována patřičná pozornost. K zásadní změně došlo v již zmiňovaných 80. letech minulého století, kdy se osobní pohoda stala jedním z nejvíce studovaných psychologických témat. Počet článků o životní spokojenosti, štěstí, osobní pohodě apod. se v té době zpětinasobil na 780 článků za rok (Myers & Diener, 1995). I když je literatura věnovaná problematice osobní pohody, resp. životní spokojenosti tolik rozsáhlá, neposkytuje nám její přesné vymezení. Dalo by se až říci, že co autor, to jiná definice. Navíc není odlišování obou uvedených pojmů v odborné literatuře ani jednotné, ani důsledné. Je to možná důsledek toho, že existuje poměrně velké množství termínů, kterými se odborníci, ale i laici snaží tento fenomén postihnout. Asi nejčastějším a všeobecně používaným termínem (v české i anglosaské literatuře) je pojem „*well-being*“; nejuvěstižnějším překladem je „*pohoda*“ nebo „*osobní pohoda*“ (*subjective well-being*) (Kebza & Šolcová, 2003). Synonymy nebo významově podobnými

výrazy jsou životní spokojenost (*life satisfaction*), štěstí (*happines*), dále např. kvalita života (*quality of life*), blaho (*welfare*), ale i zdraví (*health*) či duševní zdraví (*mental health*). Rybářová (2009, 9) uvádí, že „*osobní pohoda* (*well-being*) je významově nejobsáhlejším a také nejméně specifickým termínem, kterému je nejbližší ‚životní spokojenost‘ (většinou považována za její kognitivní složku)“.

Uvádíme zde několik definic osobní pohody, se kterými se můžeme setkat v odborných příspěvcích k této problematice.

Stručně vymezují well-being McMahan a Estes (2011, 93), jako „*kognitivní reprezentaci zakoušené osobní pohody a její povahy*“.

Jako tradiční a všeobecně přijímanou můžeme označit definici Blatného (2005, 12): „*Well-being je subjektivní reflexe lidského prožívání a hodnocení vztahu k sobě i okolnímu světu a jeho psychologické zpracování*.“

Šířeji vymezují životní spokojenost Diener, Sapyta a Suh (1998), kteří ji považují za kognitivní zhodnocení života (spokojenost se životem) daného jedince, jež pramení z emoční reakce na události (tj. z přítomnosti pozitivních emocí a nálad a absence nepříjemných emocí). Subjektivní well-being je dle nich výsledkem několika proměnných, jako je např. vědomí zvládnání stanovených cílů a pokroků k nim vedoucích, temperament daného jedince, ponoření se do zajímavých a příjemných aktivit a pozitivní sociální vztahy.

Dle Křivohlavého (2013, 27) se well-being vztahuje k tomu, jak je danému člověku dobře. Autor zdůrazňuje, že „*hodnocení toho, jak moc dobře mu je, je však viděno jen a jen ze subjektivního pohledu dané osoby – jen právě ten dotyčný to pociťuje a jen on sám to hodnotí podle svých osobních měřítek*“. Subjektivní osobní pohoda je relativně stabilní charakteristika, která však může podléhat vlivu momentálních okolností, proto je nutné při zjišťování míry well-being brát ohled na okolnosti, ve kterých se daná osoba nachází (Křivohlavý, 2013).

Z perspektivy období dospívání vymezuje Macek (2003, 75) osobní pohodu jako „*konstrukt, který má pomoci objasnit psychologickou kvalitu pocitů z běžné životní spokojenosti adolescentů, jako je štěstí, radost, dobrá nálada či životní spokojenost*“.

Well-being je zakotveno jako důležitá charakteristika i v definici zdraví Světové zdravotnické organizace (WHO, 1946, 1), které zde už není vymezeno pouze jako nepřítomnost choroby nebo poruchy, ale jako „*stav úplné tělesné, duševní a společenské pohody (well-being)*“, což je nejčastější a relativně široký způsob výkladu tohoto pojmu.

V následujícím textu budeme užívat pojmů well-being, osobní pohoda a životní spokojenost jako synonym, neboť u všech vnímáme implicitní založení jak duševní, tak tělesné a spirituální dimenze.

4.2 Teoretické koncepty životní spokojenosti

4.2.1 Hédonický a eudaimonický přístup k well-being

V odborné literatuře se setkáváme se dvěma hlavními teoretickými přístupy k pojetí well-being, které reflektují rozdílné pohledy na lidskou přirozenost a na to, co tvoří dobrou lidskou společnost. Prvním z nich je hédonický přístup a druhým eudaimonický (např. McMahan & Estes, 2011; Bhullar, Schutte & Malouff, 2013).

Hédonický přístup se zaměřuje primárně na štěstí. Osobní pohoda je z této perspektivy definována v dimenzích dosahování potěšení a vyhýbání se nepříjemným a bolestivým zážitkům. Mezi „hédonickými“ psychology převládá názor, že se osobní pohoda skládá ze subjektivního štěstí a že její míru ovlivňují zakoušené radosti proti zakoušené nelibosti, jinými slovy, že je odvozena od všech úsudků o dobrých a špatných prvcích života (Ryan & Deci, 2001) a od dosažených cílů nebo hodnotných výsledků v různých sférách (Diener et al., 1998).

Diener a Deci (2001) uvádějí, že se proti hédonickému pojetí života vymezil už Aristoteles, který považoval hédonické štěstí za „vulgární ideál“. Domníval se, že honba za touhami dělá z lidí slepé otroky. Opravdové štěstí viděl v děláni takových věcí, které za to stojí. Dle Křivohlavého (2013, 111) vystihuje eudaimonia:

„Takové kvality člověka, jako jsou jeho ctnosti, že je milován, sám miluje a má dobré přátele. Eudaimonia tak vyjadřuje ideu objektivně dobrého a žádoucího života. Přitom zahrnuje i subjektivní stránku tohoto života – vědomé usilování o život charakterizovaný zvolenými ctnostmi, zvládání úspěchu i porážek s nadhledem a prožívání účelu a smysluplnosti vlastního života.“

Eudaimonické paradigma se tak soustředí především na smysluplný život ve vztahu ke společenským hodnotám, na seberealizaci a na vnímání sebe sama jako plně funkční osobnosti. Eudaimonia je často vnímána jako explicitně morální záležitost, proto nelze dosáhnout štěstí bez toho,

aniž by člověk neusiloval o mravní dobro (Ryan & Deci, 2001). Oba přístupy se tedy v některých ohledech překrývají, ale v zásadních otázkách rozcházejí. Nicméně, jak uvádějí Peterson, Park a Seligman (2005), hédonismus i eudaimonia mohou doprovázet spokojený život a také ho mohou ovlivňovat.

Diener et al. ve své práci z roku 1998 zmínili, že teorie a výzkumy týkající se osobní pohody dostatečně nerozlišují procesy a výstupy well-being. Proto Bhullar et al. (2013) přicházejí s dalším teoretickým pojetím osobní pohody. Roli hédonické a eudaimonické koncepce pojetí well-being vnímají jako **proces**, který je nutné odlišit od **výstupů** osobní pohody. Mezi ně řadí životní spokojenost, pozitivní emoce, psychickou pohodu, sociální blahobyt, subjektivní fyzické zdraví a nepřítomnost deprese, úzkosti a stresu. Rozdíl mezi procesem a výstupem vysvětlují analogicky k tradiční psychoterapii: „Zapojení se do terapie a změna v chování a myšlení jsou procesy, které vedou k duševnímu zdraví. Výstupy jsou změny v duševním zdraví (např. snížení depresivity a úzkostnosti). Jinými slovy je spokojenost odvozena od zapojení se do smysluplných aktivit (procesů), které mohou vést k zažívání osobní pohody (výstup). Procesy lze také popsat jako stav, kdy jedinci mohou vidět své schopnosti a zlepšování jejich funkčnosti může vést k pozitivním výstupům.“ (Bhullar et al., 2013, 13)

4.2.2 Dienerův model osobní pohody

Ed Diener, psycholog s více než 30letou praxí, průkopník v oblasti výzkumů lidského štěstí, **autor** více než dvou set příspěvků věnujících se této oblasti (někdy proto nazývaný „Mistr Jedi studií o štěstí“; Diener, in Diener & Biswas-Diener, 2011) a **jedné z nejrozšířenějších škál na měření životní spokojenosti** (Satisfaction With Life Scale; Diener, Emmons, Larsen & Griffin, 1985), vnímá tento pojem jako jednu ze tří součástí subjektivní osobní pohody. Zmíněnými komponentami jsou:

- Životní spokojenost ve smyslu kognitivního (racionálního) zhodnocení (Diener & Diener, 1995). Diener (např. 1984, 2000, 2010), ale i další autoři (Blatný, Dosedlová, Kebza & Šolcová, 2005) dále uvádějí, že osobní pohoda zahrnuje dlouhodobý emoční stav, ve kterém je reflektována právě spokojenost jedince s jeho životem. Kožený et al. (2007) doplňují, že se do životní spokojenosti promítá vnímaná celková úroveň kvality života jedince a vlastního zdravotního stavu;

- Mezi další složky konceptu well-being patří dle Dienera subjektivní stav duševní pohody zahrnující **převahu pozitivních emocí** (*positive affect*) a **nižší poměr negativních emocí** (*negative affect*);
- Až ve svých pozdějších pracích vyzdvihuje Diener (např. 2010) jako další složku osobní pohody tzv. **flourishing** (doslova vzkvétání). Jedná se o míru spokojenosti se zdravím, vztahy, pracovním/školním výkonem, využitím volného času, spokojenosti sama se sebou apod. Jinými slovy, jde o zhodnocení spokojenosti v důležitých oblastech života (Slezáčková, 2012).

Diener provedl mnoho výzkumů, a to i longitudinálních a mezikulturních (např. Diener & Diener, 1995; Diener, 2000; Diener & Lucas, 2008). Respondenty jeho výzkumů byly osoby různého věku, pohlaví, socioekonomického statusu, etnika a kultury. Došel tak k mnoha významným zjištěním týkajících se osobní pohody.

Například zjistil, že při hodnocení životní spokojenosti má klíčovou roli emoční složka, avšak prožitky intenzivních emocí jsou z hlediska dlouhodobého prožitku well-being méně důležité. Při hodnocení životní spokojenosti je tedy důležitá frekvence a ne intenzita prožívaných emocí.

Další zjištění se týká životních cílů. Životní spokojenost ovlivňují jen ty zdroje, které jsou v interakci s důležitými osobními cíli daného jedince. Zjednodušeně můžeme toto zjištění vysvětlit na následujícím příkladu: Pokud obdarujeme člověka, který se bojí výšek, poukazem na tandemový seskok padákem, radost mu pravděpodobně neuděláme. Jinak by to mohlo být, kdybychom mu „*kápli do noty*“ například poukazem na pobyt v lázních.

Vliv na osobní pohodu má i sociální srovnávání. Pokud lidé vnímají, že se jim daří lépe než ostatním nebo i lépe než sobě samotným v minulosti, jsou v životě spokojenější (Diener & Lucas, 2008).

Myers a Diener (1997) zjistili, že se spokojení jedinci vyznačují vysokou mírou sebeúcty, pozitivním vztahem k vlastní osobě a přesvědčením, že úspěchů dosáhli vlastními silami. V dalších výzkumech došel Diener (2008) k závěru, že osobnost jedince je důležitým moderátorem osobní pohody. Řada osobnostních znaků včetně sebehodnocení, optimismu, přívětivosti a svědomitosti vykazuje spolehlivé korelace s mírou životní spokojenosti.

4.3 Výzkumy životní spokojenosti u adolescentů

Dosavadní studie orientované na osobní pohodu se soustředily především na dospělou populaci. Vzhledem k zaměření našeho výzkumného záměru jsme se při rešerši výzkumů zaměřili na období adolescence.

V předchozích kapitolách jsme uvedli, že se v době dospívání musí adolescenti vypořádávat s rozmanitým spektrem starostí a problémů, které se nejčastěji dotýkají školy, rodiny, vztahů, ale také vlastní identity (Macek, 2003). Prožívání těchto starostí má negativní vliv na duševní pohodu, což může vést až ke vzniku depresivních stavů. Pokud má dospívající obtížné vztahy s rodiči, může to vést k rozvoji rizikového chování (Sim, 2000). Osobní pohoda a prožívané štěstí tak mají pozitivní vliv na naše efektivnější fungování, povzbuzují nás k další aktivitě (Slezáčková, 2012). Výhody spokojenosti se životem neplynou pouze pro daného jedince, ale i pro společnost (Diener & Ryan, 2009).

Pozitivní nebo negativní emocionální klima ve školní třídě vytváří komponentu sdílené emocionální zkušenosti skupiny, která může být zvláště důležitá pro psychickou pohodu adolescentů (Ballureka et al., 2013). Kožený et al. (2007) dodávají, že emocionální opora v pocitu životní spokojenosti je zřetelněji zastoupena u dívek. Jejich výzkum dále zkoumal vliv rodinné koheze na vztah mezi životní spokojeností a somatickými/psychickými potížemi a adaptací na školní prostředí. Bylo zjištěno, že u dívek se rovněž výrazněji projevuje asociace mezi školní adaptací a somatickými/psychickými problémy a že je pro ně důležitější vnímaná rodinná koheze. Přímý vliv školní adaptace na životní spokojenost však nebyl zaznamenán ani u chlapců, ani u dívek.

Bergman a Scott (2001) zjistili další významné genderové rozdíly v oblasti well-being u dospívajících. Dívky jsou podle nich v životě méně spokojené a mají nižší sebehodnocení a vnímanou vlastní účinnost (self-efficacy). Dívky také častěji vykazovaly nešťastné pocity a s větší frekvencí se potýkaly s vlivem minulých starostí. K podobnému zjištění došel i Macek (2003). Bergman a Scott (2011) překvapivě ještě zjistili, že socioekonomický status rodiny má na well-being adolescentů jen malý vliv. Ve výzkumu Marklové (2007) naopak skórovali v oblasti životní spokojenosti o něco níže chlapci. Rozdíly v průměrných výsledcích dívek a chlapců však nebyly statisticky významné. V několika studiích

se naopak prokázalo, že životní spokojenost dětí a mládeže není závislá na věku ani pohlaví (Dew & Huebner, 1994, in Gadermann, Schonert-Reichl & Zumbo, 2010; Seligson, Huebner & Valois, 2005; Gadermann et al., 2010).

Hawkins, Amato a King (2007) ve svém výzkumu vycházeli z předpokladu deklarovaného odborníky na rodinu, že je důležité, aby se do rodinného života aktivně zapojovali i ti otcové, kteří se svými potomky nežijí v jedné domácnosti. Došli však k překvapivým zjištěním. „*Aktivní otcovství*“, resp. kontakt dítěte s otcem, společné aktivity a pocit blízkosti má sice vliv na externalizaci a internalizaci problémů a na úspěchy ve škole, avšak nemá dle autorů vliv na well-being. Vliv rodičů na osobní pohodu dospívajících sledovali také Korhonen, Luoma, Salmelin, a Tamminen (2012), kteří zjistili, že u dívek i u chlapců negativně ovlivňují životní spokojenost depresivní symptomy matky, a to jak v prenatalním, tak v postnatalním stadiu.

Salami (2011) zaměřil svůj výzkum v oblasti osobní pohody adolescentů na roli emoční inteligence a osobnostních faktorů (dle teorie Big Five). Autor vyzpozoval významné korelace mezi všemi uvedenými proměnnými. Zjistil, že otevřenost vůči zkušenosti, přívětivost a svědomitost zvyšují pravděpodobnost pozitivní zkušenosti a vyšší stupeň well-being bez ohledu na úroveň emoční inteligence. Dále uvádí, že emoční inteligence limituje negativní dopady neurotismu a posiluje pozitivní účinky extravertze, čímž se zvyšuje osobní pohoda dospívajících. K podobným výsledkům došli i Butkovic, Brkovic a Bratko (2012), dále však doplňují, že vliv typu osobnosti na osobní pohodu je větší než v dospělosti. V tomto období pak přispívají k míře osobní pohody ještě další faktory, jako jsou zdraví, vzdělání, zkušenosti se vztahy a naplňování cílů. Čím je jedinec mladší, tím větší důraz klade na zážitky radosti (McMahan & Estes, 2012).

Na subjektivní osobní pohodu, ale i na vznik sociálních problémů a násilného chování má dle Blankenhorna (1996) negativní vliv i častá nepřítomnost otců v rodinách, která je zapříčiněna vysokou rozvodovostí rodičů. Dle autora dokonce hrozí ztráta otcovské role jako takové.

Poměrně rozsáhlý výzkum týkající se životní spokojenosti u adolescentů realizovali pracovníci Psychologických ústavů FF MU a AV v Brně v letech 2002–2004 (Dosedlová, Klimusová, Blatný & Jelínek, 2004).⁵ Jeho cílem bylo zkoumat vztah mezi hodnotovými orientacemi, volbou cílů, jejich uskutečňováním a životní spokojeností. Použitými metodami byly: Test hierarchie hodnot dle Rokeache; NEO Five-Factor Inventory autorů Costy a McCrae v české adaptaci Hřebíčkové a Urbánka z roku 2001; Škála životní spokojenosti autorů Pavota a Dienera z roku 1993 a Rosenbergova škála sebehodnocení v české adaptaci Blatného a Osecké z roku 1994. Testová baterie byla ještě doplněna o dotazník sociálních perspektiv, škálu optimismu a subjektivního pocitu kontroly, který pro účely výzkumu sestavil řešitelský tým. Výzkumný soubor tvořilo 840 studentů z 2. a 3. ročníků středních odborných učilišť, středních průmyslových škol, středních škol s uměleckým zaměřením a gymnázií v Jihomoravském kraji. Výzkumníci došli k následujícím zjištěním (dle Kebza, 2005, 49–51):

- respondenti optimisticky očekávají, že oproti vrstevníkům budou mít problémy s alkoholem či drogami s mnohem nižší mírou pravděpodobnosti;
- v rámci celého výzkumného souboru byla prokázána existence systematické chyby v nahlížení vlastní budoucnosti ve směru pozitivního zkreslení;
- dospívající chlapci svou budoucnost nahlížejí signifikantně optimističtěji než dívky;
- vliv na životní spokojenost má inherentní míra optimismu, která je v jisté míře dána všem lidem dispozičně, ale i další zprostředkující environmentální a osobnostní vlivy (kultura, výchova, sociální role, ekonomická prosperita, společnost, typ osobnosti apod.).

Je zřejmé, že posouzení životní spokojenosti v dospívání je rozhodující z řady důvodů. Jak zdůrazňují např. Ben-Arieh a Frones (2007, in Oberle, Schonert-Reichl & Zumbo, 2011), může být užitečné jak při sledování osobní pohody v průběhu času a pomoci, tak při vyhodnocování preventivních intervencí zaměřených na podporu a prosazování pozitivních psychických nastavení. Macek (2003) a Gaderman et al. (2010) uvádějí

---

⁵ Projekt byl podporován Grantovou agenturou ČR a jeho přesný název zněl: Předpoklady životní spokojenosti současné adolescentní mládeže: osobnost, hodnoty a společenské perspektivy. Garant výzkumu: Jaroslava Dosedlová.

i další důvody, proč je u adolescentů důležité zkoumat pocit osobní pohody. Prvním z nich je významná souvislost mezi sebepojetím a osobní pohodou, jinými slovy, to, jak jsou dospívající v životě spokojení, má vliv na jejich globální vztah k sobě a na jejich identitu. Well-being je také důležitým indikátorem psychického zdraví a osobní spokojenosti. Diener (1984) shodně s úvodem této kapitoly dodává, že životní spokojenost je motivační komponentou běžné životní aktivity – pokud se v životě cítíme spokojení, snažíme se tento stav co nejdéle udržet a stabilizovat ho, pokud se necítíme dobře, obvykle se tento stav snažíme změnit k lepšímu.

5 VZTAH K SOBĚ, SEBEPOJETÍ A SEBEHODNOCENÍ

„Nejhorší samotou je být nespokojený sám se sebou.“
(Mark Twain)

Životní spokojenost a pociťované štěstí jsou jednou z nejdůležitějších oblastí lidského života (Diener, 2000). Podobně je tomu u sebehodnocení (*self-esteem*), které Harper (1970, in Alam, 2013) řadí mezi základní potřeby všech lidských bytostí. Aby se jednotlivec mohl pohodlně pohybovat směrem k uspokojení potřeby realizace běžného, jedinečného potenciálu k učení a růstu, musí si vážit sám sebe. Z výzkumů dále vyplývá, že sebehodnocení má vliv na chování, cíle a copingové strategie, které podporují úspěchy v práci, ve škole a ve vztazích a redukuje rizika ohrožující mentální a psychické zdraví, užívání návykových látek a antisociální chování (např. Swann, Chang-Schneider & Larsen McClarty, 2007; Trzesniewski et al., 2006).

Vztah k sobě, sebepojetí a sebehodnocení je spojen se sebereflexí. Jak jsme již uvedli dříve, právě ta se v období dospívání projevuje ve zvýšené míře. Na počátku adolescence je charakteristická vnímáním sebe sama jako nositele nejrůznějších rolí a jako aktéra chování v nejrůznějších situacích. Později dochází ke stále většímu uplatňování introspekce a sebehodnocení. Dospívající reflektují motivy a prožitky spojené s vědomím vlastního Já (Macek, 2003).

Sebehodnocení je neoddelitelnou součástí sebepojetí a Jáské problematiky. Z tohoto důvodu se v následujícím textu budeme věnovat nejprve vymezení jednotlivých aspektů Já a dalších souvisejících konstruktů a poté se zaměříme na samotné sebehodnocení.

5.1 Já (self)

Jedním z prvních představitelů, kteří se problematice Já věnovali, byl Willam James, americký psycholog a jeden ze zakladatelů vědecké a empirické psychologie. V roce 1890 vydal dvoudílnou publikaci *Principy psychologie* (*The Principles of Psychology*), jejíž nejdelší kapitola (s rozsahem

více než 100 stran) se jmenovala Vědomí self (*The Consciousness of Self*). Její srozumitelnost, eleganci, množství podnětných postřehů a testovatelných výroků vyzdvihl i jedno století po vydání této publikace Rosenberg (1989). James (1920, 176) říká, že „*nezáleží na tom, co máme na mysli, protože jsme si vždycky více či méně vědomi sebe, našeho osobního života*“. Dále rozděluje self na **Já poznávající** (odpovídající anglickému „I“) a **Já poznávané** (odpovídající anglickému „Me“). „I“ považuje za subjektivní aspekt Já, tedy za vlastní subjekt duševního dění, „Me“ pak za objektivní aspekt self, který popisuje jako: „*Všechno to, co můžeme u člověka nazvat jako jeho (její), a to ne pouze jeho tělo a jeho psychické síly, ale i jeho oblečení a jeho ženu, děti, jeho předky a přátele, jeho pověst a práci, jeho pozemky a koně, jachtu a bankovní účet.*“ (James, 1920, 177)

Podobně rozdělují Macek a Tyrlik (2010) **předmětné Já** („self“) zahrnující představy, myšlenky a z nich vyplývající soudy o sobě samém, které mají subjektivní význam a osobní relevanci. Vědomí sebe sama jako autora vlastních pocitů, představ a myšlenek, jako nositele vůle vymezují jako činné Já („I“).

Hartl a Hartlová (2009, 528) označují self jako sebepojetí, dle Rogerse, jako „*základ všech myšlenek, vjemů a hodnot, které utvářejí Já*“. Cakirpaloglu (2012, 161) vymezuje Já jako „*ústřední složku a činitele osobnosti, která vyjadřuje vědomí o vlastní nepřetržité existenci a totožnosti*“.

Sebehodnocení můžeme označit jako hodnotící, resp. emocionální aspekt Já. Další dva aspekty sebepojetí (*self-concept*) jsou konativní a kognitivní. Kognitivní aspekt Blatný (2010) popisuje jako obsah a strukturu sebepojetí, přičemž obsahem rozumí souhrn informací o sobě a strukturou kognitivní uspořádání těchto informací. Seberegulace, resp. konativní (motivační) aspekt Já zahrnuje představu sama sebe z hlediska stávající skutečnosti (aktuální Já) nebo z hlediska možných Já (ideální Já). Psychická regulace vlastního chování je zde ovlivněna normami, cíli a aspiracemi daného jedince (Blatný, 2010).

5.2 Sebehodnocení

Podobně jako je tomu u termínu well-being, ani vymezení termínu sebehodnocení (*self-esteem*) není v odborné literatuře jednotné. Pro srovnání uvádíme několik různých definic.

Stručně můžeme tento konstrukt popsat jako zvažování hodnoty vlastní osoby. Hodnoty, které ovlivňují míru sebehodnocení, se však v různých kulturách mohou lišit (Křivohlavý, 2004). Soudobá pozitivní psychologie proto nahlíží na sebehodnocení jako na „*součást kultury, která žije v důležitosti individuálního já*“ (Lopez & Snyder, 2009, 135).

Blatný (2010, 125) popisuje tento konstrukt jako „*mentální reprezentaci emočního vztahu k sobě, jedná se o představu sebe z hlediska vlastní hodnoty a kompetence (v jakékoliv oblasti, tj. sociální, morální nebo výkonové)*“.

Sebehodnocení může být podle Kořoľa, Guszowské, Mazura a Dzielské (2012) posuzováno buď záměrně z informací, které jedinec získá ze svých schopností (např. při plnění nějakého úkolu), anebo nezáměrně na základě posouzení výsledků svých vlastních činností, přičemž toto posuzování náleží buď danému jedinci, nebo ostatním.

Z perspektivy adolescence je dle Macka (2003) sebehodnocení výsledkem vnímání vlastního chování a prožívání a sociálního srovnávání, které se dotýká všech oblastí, jež dospívající považuje za důležité. Vliv na pozitivní či negativní vnímání sebe sama má míra sebereflexe. Čím je v ní člověk detailnější, tím víc se může polarizovat oběma směry.

Řičan (2010) překládá pojem *self-esteem* jako sebevědomí, Cakirpaloglu (2012) využívá českého ekvivalentu sebeúcta, tu pak dále vymezuje jako emoční kompozitum o vlastní osobě, resp. jako přesvědčení, že vlastnosti a projevy daného jedince jsou žádoucí. V naší práci však budeme vycházet z pojetí *self-esteem* jako **globálního sebehodnocení** v souladu s **jednodimenzionálním konceptem Rosenberga** (1965, in Mruk, 2013, 105), který ho definuje jako „*pozitivní nebo negativní postoj ke konkrétnímu objektu, tedy k „Já“*“.

5.3 Teorie sebehodnocení

Vývoje sebepojetí v dospívání jsme se dotkli již v kapitole *Adolescence*. Nyní se v následujícím textu zaměříme na to, jací činitelé mohou z pohledu různých teorií působit na hodnocení sebe sama.

James (1920, 187) vysvětluje zdroj sebehodnocení na základě obecného pravidla:

$$\text{sebehodnocení (self-esteem)} = \frac{\text{úspěchy (success)}}{\text{nároky (pretensions)}}$$

Sebevědomí se tedy dle Jamese (1920) vyvíjí na základě akumulace zkušeností, jejichž výsledky přesahují stanovené cíle v některých důležitých dimenzích.

Důležitou teorií sebehodnocení je **Cooleyho teorie „zrcadlového Já“** (1902, in Heatherton & Wyland, 2003a), která vnímá sebehodnocení jako neoddělitelnou součást sociálního prostředí. Člověk hodnotí sám sebe především tak, že se na sebe snaží pohlížet očima jiných lidí. Heatherton a Wyland (2003a) v souvislosti se zdroji sebehodnocení zmiňují další představitelku symbolického interakcionismu, Marghareth Mead, která rovněž zdůrazňuje proces, v rámci kterého na člověka působí ostatní lidé. Mead (1934, in Heatherton & Wyland, 2003) se domnívá, že jedinci reagují sami na sebe v souladu s postoji a myšlenkami, které vyjadřují významné osoby (*significant figures*) z jejich okolí. Nízké sebehodnocení tak může být důsledkem odmítnutí, ponižování nebo devalvování těmito klíčovými osobami. Až do rané adolescence jsou nejsilnějšími prediktory sebehodnocení rodiče a jejich emoční postoje k dítěti (Coopersmith, 1959, in Jarvis, 2005; Čačka, 2000; Blatný, 2010), postupně se přidává vliv vrstevníků (Macek, 2003).

Během dospívání dochází k internalizaci vnějších hodnocení, stávají se trvalou součástí sebepojetí, tedy standardy pro hodnocení vlastního chování. Zároveň se zvyšuje distance od externích činitelů, kteří mají na sebehodnocení také vliv. Další zdroje sebehodnocení proto můžeme nazvat jako tzv. osobní vodítka (*self-guides*), se kterými se jedinci snaží uvést do souladu své osobní vlastnosti (Blatný, 2010).

Teorii osobních vodítek rozpracoval Higgins (1987) ve své teorii dis-krepancí sebepojetí, ve které postulují, že se lidé liší v tom, jaká vodítka jsou pro ně motivační. Mezi osobními vodítky jsou v této teorii důležité zejména dvě oblasti – ideální Já a požadované Já. Zmíněný nesoulad vzniká mezi uvedenými reprezentacemi Já, což může vést k různým negativním emočním stavům.

Tafarodi a Swann (1995) přicházejí s **teorií globálního sebehodnocení**, které chápou jako **dvoudimenzionální** konstrukt (oproti Rosenbergovu jednodimenzionálnímu sebepojetí). První složkou je kompetentnost (*self-competence*) a druhou sebezpřijetí (*self-liking*). Kompetentnost je definována jako hodnocení schopností jedince dosahovat výsledků, zahrnuje obecné mínění o schopnostech, nadání a efektivitě jedince. Sebezpřijetí, *self-liking*, představuje zhodnocení vlastní hodnoty jako sociálního objektu (odpovídá Cooleyho „*zrcadlovému já*“), závisí tedy na internalizovaných normách a sociálních hodnotách.

5.3.1 Rosenbergova teorie sebehodnocení

Rosenberg vnímá **sebehodnocení globálně, jako relativně stálý pozitivní nebo negativní vztah k sobě samému** (Rosenberg, Schoenbach, Schooler & Rosenberg, 1995). Ve vztahu k Já rozlišuje vysněný sebeobraz (*idealized self-image*) a závazný sebeobraz (*committed self image*), přičemž povaha ideálního Já se může měnit na základě realizovatelnosti ideální představy sebe (Rosenberg, 1979, in Blatný, 2010).

Jak uvádí Wylie (1974), Rosenberg je pravděpodobně jediný, kdo se pokusil dosáhnout jednodimenzionálního měření globálního sebehodnocení pomocí Guttmanovy kumulativní škály⁶. Na základě této snahy vyvinul v roce 1965 sebehodnoticí škálu o deseti položkách, která byla původně určena pro dospívající. Uplatnění se jí však dostalo i u jiných cílových skupin (Blatný, 2010). **Rosenbergova škála sebehodnocení se stala jednou z nejužívanějších metod pro měření sebehodnocení** (Rosenberg et al., 1995; Křivohlavý, 2004).

⁶ Pozn.: Jedná se o „*ordinální škálu jedné kvality, kdy zařazení v hierarchii znamená, že souhlas s vyšší znamená i souhlas s nižšími*“ (Veselá & Kanioková Veselá, 2011, 190). Jinými slovy, volba určité položky škály znamená, že respondent zároveň souhlasí se všemi předchozími položkami, která tato škála zahrnuje.

Rosenberg v rámci své výzkumné činnosti došel k několika zjištěním. Například došel k závěru, že je globální sebehodnocení silně afektivní povahy a má tendenci být spojováno s osobní pohodou. Specifické sebehodnocení (jako je např. školní sebehodnocení, sebehodnocení inteligence apod.) je naopak spojeno spíše s kognitivním hodnocením a s chováním a má větší vliv na globální sebehodnocení. Globální hodnocení naopak nemá takový vliv na specifické sebehodnocení (Rosenberg et al., 1995).

V dalším výzkumu se Rosenberg et al. (Simmons, Rosenberg & Rosenberg, 1973) zaměřili na zkoumání dospívání, zda je obdobím, které je spojeno s narušením sebehodnocení, a pokud ano, tak za jakých podmínek a v jakém věku dochází k narušení nejvýraznějšimu. Z výsledků vyplynulo, že se mezi 12–13letými adolescenty (v porovnání s 8–11letými) objevuje zvýšené sebevědomí, vyšší instabilita self-image a mírně nižší sebeúcta. Autoři dále zjistili, že na tuto disturbanci má vyšší vliv prostředí, ve kterém se daný jedinec nachází.

Reciproční vztah byl objeven také mezi nízkým sebehodnocením a kriminalitou mládeže. Pokud adolescent vykazuje nízkou míru sebehodnocení, je pravděpodobné, že se u něj objeví delikventní chování, které pak sebehodnocení následně zvyšuje. Tyto vzájemné účinky jsou však ještě závislé na socioekonomickém statusu daného jedince. Na míru sebehodnocení mají také vliv školní úspěchy či neúspěchy, rovněž byla objevena vzájemná příčinná souvislost mezi sebehodnocením a depresivitou dospívajících (Rosenberg, Schooler & Schoenbach, 1989).

5.4 Výzkumy zaměřené na sebehodnocení

Jak je z výsledků studií Rosenberga patrné, můžeme sebehodnocení zahrnout mezi ostatní oblasti, které se v období dospívání proměňují. Především u dívek dochází k poklesu jeho úrovně (Robins & Trzesniewski, 2005). Sowislo, Orth a Meier (2014) potvrdili, že nízké sebehodnocení souvisí s depresí a s úzkostí (Sowislo & Orth, 2013). Lidé s vysokým sebehodnocením se naopak cítí lépe, efektivněji se vyrovnávají se změnami a s negativní zpětnou vazbou, věří, že si jich druzí cení a že je respektují (Heatheron & Wyland, 2003b). Zároveň však o sobě mohou dělat nadhodnocené závěry a předpokládat, že podají lepší výkon, než odpovídá jejich schopnostem, což může vést k selhání (Blatný & Plháková, 2003).

Wilcox a Stephen (2013) zkoumali vliv sociálních sítí, jako je např. Facebook, Twitter apod., na sebehodnocení a sebekontrolu. Dospěli k závěru, že jejich využívání může sebevědomí zvyšovat, pokud se uživatel při prohlížení těchto stránek soustředí na své blízké přátele. Zvýšení sebevědomí je však chvilkové a navíc vede ke snížení sebekontroly. Vliv sociálních sítí na sebevědomí adolescentů potvrdili i Valkenburg, Peter a Schouten (2006). Ti zjistili, že pozitivní zpětná vazba, kterou dospívající na sociálních sítích přijímají, zvyšuje jejich sebehodnocení a negativní zpětná vazba ho naopak snižuje.

Mnoho výzkumů se zaměřilo na nízké či vysoké sebehodnocení. Výrazně dichotomicky vnímá toto pojetí sebehodnocení Kernis (2003), který si položil otázku, zda mají lidé opravdu negativní sebehodnocení a nejsou jen nejistí nebo ambivalentní ve vztahu k sobě. Na základě těchto myšlenek se pokusil vymezit **optimální míru sebehodnocení**. Ta je podle něj taková, která zahrnuje příjemné pocity z vlastní hodnoty, přirozeně vznikající prostřednictvím úspěšně zvládnutých životních výzev. Podstatou optimálního sebehodnocení je autenticita, chápána jako hybná síla pro volbu chování. Optimální míra sebehodnocení zahrnuje také vztahy, ve kterých je člověk ceněn za to, jaký je, a ne za to, čeho dosáhl.

Bergman a Scott (2001) došli na základě výsledků jejich studie k závěru, že se u dívek vyskytuje vyšší propojenost mezi sebehodnocením a vnímanou osobní zdatností (*self-efficacy*). Dívky se tak mohou snadněji dostat do „*negativní spirály*“ – počínaje špatnou známkou ve škole, přes bezcitný komentář týkající se jejich vzhledu, konče hádkou s rodiči nebo s přítelem nebo zklamáním v lásce apod. Pokud je jejich sebehodnocení výrazně založené na úspěchu, existuje větší riziko, že budou depresivní (Sturman, Flett, Hewitt & Rudolph, 2008). U dívek se dále projevuje užší souvislost mezi spokojeností se svým vzhledem a mírou sebehodnocení, což je dáno větším společenským i komerčním důrazem na to, jak dívky sledují či nesledují módní trendy (Bergman & Scott, 2001).

Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí z dílny Bersmy a Chapmana (1979), který byl převeden a standardizován Matejčkem a Vágnerovou (1987) a v roce 2014 restandardizován Skopalem et al. pro českou a Čeřešníkem a Gatialem pro slovenskou populaci dospívajících, poskytuje informace o postojích jedince ke školnímu výkonu. Dotazník obsahuje šest faktorů, z nichž jeden se zaměřuje na sebedůvěru, tedy jakou důvěru vyjadřuje dítě ve své schopnosti a jak hodnotí svou vztahovou vazbu

ke spolužákům. Hodnotí své postavení ve skupině, jak obostává či vyniká v konkurenci spolužáků. Dolejš a Čerešník (2015b) uvádějí, že u českých dívek je průměrná hodnota 4,00, u slovenských je to 4,07 hrubého bodu. Chlapci z obou národnostních skupin dosahují nižších hodnot než dívky, čeští chlapci 3,95 a slovenští 3,94. České dívky se statisticky významně neliší v sebedůvěře ve své schopnosti vzhledem ke škole oproti českým chlapcům, to platí i pro slovenské školáky a školáčky. Dokonce se statisticky významně neliší ani české dívky od slovenských, rozdíl není ani mezi českými a slovenskými chlapci (Čerešník & Gatíal, 2014; Skopal, Dolejš & Suchá, 2014).

6 PROJEKT APLIKOVANÉHO VÝZKUMU

V České republice probíhají sice různé výzkumné projekty, které se zaměřují na nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, avšak naprostá většina z nich je realizována pouze na lokální úrovni. Výzkumné designy dotýkající se tohoto prostředí sestávají především studenti (často zároveň pracovníci nebo dobrovolníci těchto zařízení) v rámci svých absolventských prací. Nejčastěji zpracovávanými tématy jsou využívání volnočasových aktivit, preventivní působení, individuální plánování, resp. podoba standardizovaných procesů, role, kompetence, motivace a osobnost pracovníků nebo spokojenost klientů s těmito zařízeními a motivace pro využívání jejich služeb.⁷ Rozsáhlejší výzkumné šetření s celorepublikovou působností realizovala doposud pouze Česká asociace streetwork ve spolupráci s výzkumnou agenturou Millward Brown pod názvem Nízkoprahy pod lupou.

Na základě praxe můžeme potvrdit, že předmětem zájmu odborných diskuzí, ale i vydaných odborných publikací jsou především standardizované procesy v podobě individuálního plánování, smlouvy o poskytování služby, jednání se zájemcem o službu, jednotlivé intervence (jejich název, rozsah, podoba, počet apod.), využívání různých alternativních metod práce apod. (Klíma, 2009; Klíma, Herzog, Kunc, Racek & Zahradník, 2010; Filípková, 2011). Dá se říci, že se jedná o témata, která úzce korelují s legislativně ukotvenými standardy sociálních služeb. Téměř se zdá, že jsme v rámci díkce zákona a vyžadovaného počtu intervencí zapomněli na klienty samotné. Jako bychom se zapomněli ptát na klíčové otázky: *„Jací jsou doopravdy klienti NZDM? Kdo je typickým uživatelem, resp. adresátem služeb?“*

---

⁷ Údaje jsme čerpali z databáze Theses, která pod klíčovým slovem „NZDM“ vygenerovala 560 výsledků (k 16. 11. 2014).

Globální definice sociální práce dle Mezinárodní federace sociálních pracovníků⁸ zní: „Sociální práce je na praxi založená profese a akademická disciplína, která podporuje sociální změny a rozvoj, společenskou soudržnost a která posiluje a osvobozuje lidi. Klíčové pro sociální práci jsou sociální spravedlnost, dodržování lidských práv, kolektivní odpovědnost a respekt k odlišnostem. Podpořena teoriemi sociální práce, sociálních věd a humanitními znalostmi se **sociální práce zabývá lidmi a způsoby řešení životních nesnází. Sociální práce usiluje o zlepšení osobní pohody.**“ (IFWS, 2014, odst. 1)

Nejen na základě uvedené definice se domníváme, že pro zkvalitňování a zvyšování profesionality (ale i efektivity) nízkoprahově organizovaných služeb je klíčové dobře znát ty, kterým služby poskytují. Je důležité nepřestávat si klást otázky a realizovat výzkumy. Protože právě ty jsou nástrojem, jak účinně propojit praxi s teorií, jak přispět k rozšíření jasných představ o naší práci (Baláž, 2011).

Jen tak se můžeme odborně rozhodovat pro přiměřené a přiléhavé metody, intervence a další prostředky práce. Jen tak se můžeme vymanit z častého pohledu, že NZDM jsou místem, kde si s dětmi jen tak „hrajeme stolní fotbal“, a posílit v české společnosti postavení NZDM jako odborné sociální služby. Jak uvádí Baum a Gojová (2014), v současné době jsou zapotřebí jak kvalitativní, tak kvantitativní metody empirického sociálního výzkumu, ale také kritická reflexe stavů teorie a metod na pozadí zkoumaných skutečností.

Absence výsledků, které by poskytovaly informace propojující „fenomény pozitivní psychologie“ – životní spokojenost a sebehodnocení, které současně vnímáme jako důležité **faktory ovlivňující efektivitu služby NZDM a dosahování jejich stanovených cílů**, a „fenomény dospívání“, tj. **rizikového chování**, byly hlavním podnětem pro vznik této monografie, tedy pro realizaci výzkumného projektu zaměřeného na klienty NZDM.

Z tohoto důvodu vnímáme náš výzkum jako odůvodnitelný a prospěšný. Na základě výstupů získaných z této studie chceme v budoucnu

---

⁸ The International Federation of Social Workers (IFWS) – organizace s celosvětovou působností, která usiluje o sociální spravedlnost, o dodržování lidských práv a sociální rozvoj prostřednictvím prosazování osvědčených modelů práce a usnadňování mezinárodní spolupráce. Organizace je podporována 116 členskými státy. Zdroj: ifsw.org/what-we-do/

navrhnout metodiku případové práce s klientem v praxi NZDM, která by vycházela z aplikace jednoduchých screeningových psychodiagnostických metod, přičemž by tyto metody zároveň mohly být nástrojem pro vyhodnocování efektivity služby.

Hlavním cílem výzkumu je analýza vztahu mezi životní spokojeností, sebehodnocením a prevalencí rizikového chování u dospívajících klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež a jejich srovnání s dospívajícími z běžné populace. Naším dalším stanoveným cílem je získat přehled prevalenčních hodnot jednotlivých forem rizikového chování u klientů NZDM, a to prostřednictvím nástroje VRCHA (Výskyt rizikového chování u adolescentů) a analýzy dalších použitých metod (Rosenbergova škála sebehodnocení – RŠS; Škála životní spokojenosti dětí – SWLS-C).

7 VÝZKUMNÝ SOUBOR

V našem výzkumu jsme se zaměřili na dospívající jedince, kteří využívají služeb NZDM, a na žáky a studenty 8. a 9. ročníků základních škol (ZŠ) a 1. a 2. ročníků středních škol (SŠ). Dané ročníky jsme zvolili z toho důvodu, aby se celkový výzkumný vzorek skládal z podobně starých respondentů, abychom následně mohli porovnávat obě skupiny, tj. klienty NZDM a zástupce běžné populace. V následujícím textu se budeme věnovat nejprve popisu základního souboru obou zkoumaných skupin, následně uvedeme způsob výběru a charakteristiku výzkumných souborů.

Základní soubor reprezentující běžnou populaci se skládal z žáků a studentů, kteří dochází do 8. a 9. tříd základních škol a tercií a kvart víceletých gymnázií, studentů 1. a 2. ročníků středních odborných škol a středních odborných učilišť a ze studentů 1. a 2. ročníků čtyřletých gymnázií či kvint a sext víceletých gymnázií. Jejich počet uvádíme v názorném přehledu v tabulce 1.

Tabulka 1: Přehled počtu žáků a studentů ZŠ, SŠ a gymnázií na území České republiky.

Typ školy a stupeň	Počet žáků/ studentů	Z toho chlapců	Podíl v %	Z toho dívek	Podíl v %
8. a 9. třída ZŠ	153 371	79 451	52	73 920	48
Tercie a kvarta víceletých gymnázií	45 721	19 319	42	26 402	58
1. a 2. ročník SOŠ a SOU	234 785	123 628	53	111 157	47
1. a 2. ročník čtyřletých gymnázií Kvinta a sexta víceletých gymnázií	20 420	9 041	44	11 379	56
Celkem	454 297	231 439	100	222 858	100

Zdroj: Statistická ročenka školství 2013/2014 – výkonové ukazatele (<http://toiler.uiv.cz/ročenka/ročenka.asp>)

Protože databáze klientů NZDM není veřejně dostupná, vypočítali jsme základní soubor této cílové skupiny pomocí vzorce, který popíšeme dále v textu.

V České republice je v současnosti (k 17. 3. 2014) u Ministerstva práce a sociálních věcí ČR registrováno 271 nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. Obvykle je každé zařízení personálně zajištěno v rozsahu 2,5 úvazku (Dohányosová & Krajhanzl, 2011; Štefková & Tučková, 2011; Millward Brown, 2014), přičemž na jeden pracovní úvazek připadá průměrně 40 klientů. Odhadem tedy využívá služby NZDM 27 000–30 000 dospívajících.

Při sestavování výběrového souboru NZDM jsme si nejprve určili jako základní výběrové kritérium členství v České asociaci streetwork (ČAS), jako garanci kvality poskytované služby. Následně jsme si však stanovili za cíl zahrnout do výzkumu NZDM ze všech krajů České republiky. V dalším kroku jsme si proto vyjádřili procentuální rozdělení všech registrovaných NZDM v jednotlivých krajích. Hodnoty, které jsme získali, uvádíme v tabulce 2. Na základě jednotlivých poměrů byl v každém kraji vypočítán potřebný počet NZDM a následně jsme vzhledem k tomuto požadavku oslovili i další zařízení, která nejsou členy ČAS.

Na základě dat získaných z Registru sociálních služeb jsme sestavili kompletní seznam NZDM, ta jsme rozdělili do skupin podle krajů. Následně jsme z každého chybějícího kraje náhodně vybrali tři zařízení, jež jsme oslovili.

Další stěžejní aktivitou bylo kontaktování jednotlivých NZDM. Nejdříve byla vybraným zařízením prostřednictvím emailu zaslána žádost s prosbou o spolupráci. Od každého zařízení jsme požadovali vyplnění testové baterie od 15 klientů. Pokud jsme do týdne nedostali žádnou odpověď, kontaktovali jsme další náhodně vybraná zařízení. Se zástupci pražských zařízení jsme se sešli osobně na setkání Pražské pracovní skupiny pro NZDM a Terénní programy ŽUPAN. Celkem jsme oslovili 103 zařízení, pro spolupráci se rozhodlo 41 z nich. Do každého NZDM jsme poté poslali vytištěné dotazníky spolu s průvodním dopisem, obálkou a známkou pro zaslání zpět. Data jsme získali od všech zařízení, do některých z nich jsme však po vzájemné dohodě zaslali nižší počet dotazníků z důvodu nižší návštěvnosti v daném období (do dvou pražských zařízení pět dotazníků, do dalších dvou pražských zařízení deset

dotazníků). Celkem jsme rozeslali 570 dotazníků, návratnost činila 88 % (tj. 499 dotazníků).

Výběr výzkumného vzorku žáků a studentů se skládal z několika kroků. Nejprve jsme oslovili – opět prostřednictvím emailu s žádostí o spolupráci – náhodně vybrané základní školy z Prahy. Protože jsme od všech – až na jednu – obdrželi odmítavou reakci, rozhodli jsme se oslovit školy z Karlovarského kraje z okresu Sokolov, kde až do srpna roku 2014 chyběla – dle našeho názoru velmi potřebná – služba NZDM. Celkem jsme oslovili 14 zdejších škol. Do našeho výzkumu se zapojilo šest z nich. V rámci Karlovarského kraje tak činil základní soubor 4 384 žáků 8. a 9. tříd ZŠ, 1 114 žáků z tercií a kvart víceletých gymnázií, 6 119 studentů 1. a 2. ročníků SŠ a 614 studentů 1. a 2. ročníků čtyřletých gymnázií. Jejich celkový počet tedy činil 12 231 jedinců.⁹

Abychom docílili vyrovnanosti celého výzkumného vzorku z hlediska věku, oslovili jsme ještě střední školy. Pro spolupráci se rozhodla jedna střední odborná škola a jedno střední odborné učiliště.

Tabulka 2: Srovnání četnosti a procentuálního podílu v krajích ČR u základního a výběrového výzkumného souboru NZDM.

Kraj	Základní soubor		Výběrový soubor	
	Četnost	Podíl v %	Četnost	Podíl v %
Hlavní město Praha	22	8	10	24
Jihočeský	19	7	2	5
Jihomoravský	20	7	3	7
Karlovarský	10	4	1	2
Královéhradecký	14	5	4	10
Liberecký	12	4	3	7
Moravskoslezský	46	17	4	10

⁹ Zdroj: Statistická ročenka školství 2013/2014 – výkonové ukazatele (<http://toiler.uiv.cz/ročenka/ročenka.asp>). Pozn.: V ročenke nebyla dostupná podrobnější data ohledně genderového rozložení základního souboru z Karlovarského kraje, proto jej neuvádíme.

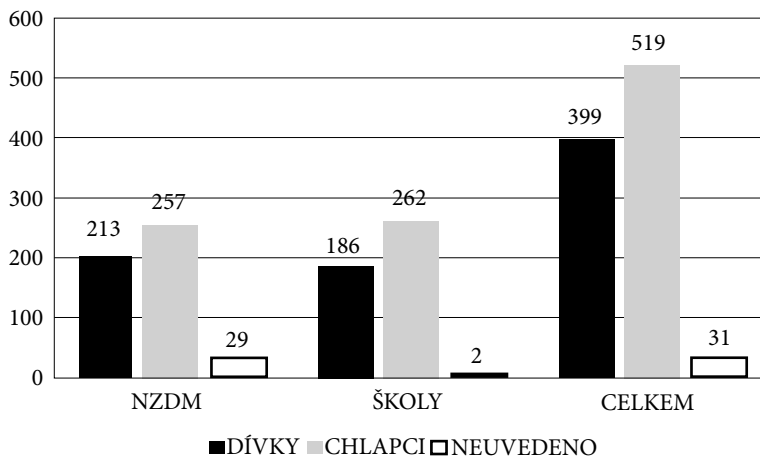
Olomoucký	15	6	3	7
Pardubický	12	4	2	5
Plzeňský	10	4	2	5
Středočeský	24	9	3	7
Ústecký	38	14	1	2
Vysočina	15	6	1	2
Zlínský	14	5	2	5
Celkem	271	100	41	100

Celkový výběrový soubor tvořilo 949 respondentů, 519 chlapců (55 %) a 399 dívek (42 %), 31 respondentů (3 %) své pohlaví v hlavičce testové baterie neuvedlo.

Z NZDM jsme získali data od 499 klientů, což odpovídá 1,8 % celkové populace adolescentů využívajících služby NZDM. Dohromady bylo otestováno 257 chlapců (52 %) a 213 dívek (43 %) z těchto zařízení (29 respondentů, resp. 6 % pohlaví neuvedlo). Již jsme zmínili, že se do výzkumu zapojilo 41 klubů, tzn. 9 % ze základního souboru. Podařilo se nám tedy dosáhnout téměř stejného počtu respondentů, jako se zapojuje do výzkumu „*Nízkoprahy pod lupou*“. Průměrný počet respondentů tohoto výzkumu činí 560 klientů NZDM za jeden ročník, přičemž se do něj zapojuje průměrně 40 nízkoprahových klubů ročně.

Ze základních a středních škol jsme získali data od 450 probandů (tj. 0,1 % ze základního souboru v rámci ČR). Z toho bylo 262 chlapců (58 %) a 186 dívek (41 %), 2 respondenti (1 %) položku týkající se pohlaví nevyplnili. Z Karlovarského kraje činil počet respondentů 332, což odpovídá 2,7 % celkové populace. Pro lepší orientaci prezentujeme uvedené proměnné v grafu 1.

Z uvedeného vyplývá, že se nám podařilo dosáhnout téměř vyrovnaného poměru mezi zkoumanou skupinou klientů NZDM (53 %) a běžnou populací (47 %).

Graf 1: Rozdělení zkoumaného souboru dle pohlaví.

Průměrný věk všech respondentů činil 14,42 let ($SD \pm 2,26$), průměrný věk dospívajících zastupujících běžnou populaci byl 14,02 let ($SD \pm 1,71$), klientů NZDM 14,8 let ($SD \pm 2,63$). Podrobnější popis výzkumného vzorku z hlediska pohlaví a věkových kohort uvádíme v tabulce 3. Nejvíce respondentů je u celkového souboru ve věkových kohortách 11–13 let ($n = 321$), 14–16 let ($n = 437$) a 17–19 let ($n = 118$). Celkem se jedná o 876 respondentů. Ze vzorku klientů NZDM je nejvíce respondentů ve věku 11–19 let ($n = 431$), ve vzorku z běžné populace tvoří největší podíl probandi ve věku 11–17 let ($n = 440$).

Tabulka 3: Charakteristika výběrového souboru dle pohlaví a věkových kohort před vycištěním dat.

Pohlaví	N	Podíl v %
Chlapci	519	55
Dívky	399	42
Pohlaví neuvedeno	31	3
Celkem	949	100

Věkové kohorty	Pohlaví	Celkem	Z toho v %	NZDM	Z toho v %	Školy	Z toho v %
8–10 let	chlapci	6	0,66	5	0,98	1	0,22
	dívky	9	0,98	9	1,76	0	0,00
11–13 let	chlapci	151	16,48	66	12,89	85	18,97
	dívky	170	18,56	72	14,06	98	21,88
14–16 let	chlapci	245	26,75	103	20,12	142	31,70
	dívky	192	20,96	105	20,51	87	19,42
17–19 let	chlapci	93	10,15	104	20,31	33	7,37
	dívky	25	2,73	25	4,88	0	0,00
20–22 let	chlapci	18	1,97	18	3,52	0	0,00
	dívky	2	0,22	2	0,39	0	0,00
23–25 let	chlapci	4	0,44	3	0,59	1	0,22
	dívky	1	0,11	0	0,00	1	0,22
Průměrný věk	chlapci	14,93	SD ± 2,26	15,45	SD ± 2,82	14,46	SD ± 1,79
	dívky	13,76	SD ± 1,87	14,06	SD ± 2,17	13,42	SD ± 1,39

Do konečné podoby výzkumného vzorku jsme nezařadili ty respondenty, jejichž věk se z hlediska četnosti vyskytoval sporadicky. Do analýz tak byli zařazeni klienti NZDM ve věku 11–19 let a dospívající z běžné populace ve věku 11–17 let. Je obvyklé, že se pro některý objekt nepodaří získat všechny požadované údaje (Hendl, 2006), proto jsme museli z celkového počtu respondentů z NZDM vyřadit celkem 15 dospívajících (3 %), u nichž nebylo možné testovou baterii vyhodnotit. Z dat získaných od adolescentů ze škol jsme nemuseli vyřadit ku podivu ani jednoho respondenta. Jelikož se testová baterie skládala ze tří dotazníků, nevyřazovali jsme ty respondenty, kteří „nedůvěryhodně“ vyplnili jen některý z dotazníků. Konečné složení výzkumného vzorku uvádíme přehledně v tabulce 4.

Tabulka 4: Konečné složení výzkumného souboru z hlediska věku a pohlaví po vyčištění dat.

	Celkem	NZDM	Školy
Chlapci	477 (54,64 %)	222 (51,51 %)	255 (57,69 %)
Dívky	380 (43,53 %)	195 (45,243)	185 (41,86 %)
Pohl. neuvedeno	16 (1,83%)	14 (3,25 %)	2 (0,45 %)
Průměrný věk	14,28 (SD ± 1,87)	14,63 (SD ± 2,11)	13,95 (SD ± 1,53)
Celkem	873	431	442

Věkové kohorty	Pohlaví	Celkem	Z toho v %	NZDM	Z toho v %	Školy	Z toho v %
11letí	chlapci	17	1,98	14	3,36	3	0,68
	dívky	24	2,80	17	4,08	7	1,59
12letí	chlapci	53	6,18	16	3,84	37	8,41
	dívky	65	7,58	20	4,80	45	10,23
13letí	chlapci	80	9,33	35	8,39	45	10,23
	dívky	79	9,22	33	7,91	46	10,45
14letí	chlapci	72	8,40	25	6,00	47	10,68
	dívky	97	11,32	48	11,51	49	11,14
15letí	chlapci	90	10,50	37	8,87	53	12,05
	dívky	68	7,93	33	7,91	35	7,95
16letí	chlapci	78	9,10	36	8,63	42	9,55
	dívky	23	2,68	20	4,80	3	0,68
17letí	chlapci	54	6,30	26	6,24	28	6,36
	dívky	15	1,75	15	3,60	0	0,00
18letí	chlapci	17	1,98	17	4,08		
	dívky	3	0,35	3	0,72		
19letí	chlapci	16	1,87	16	3,84		
	dívky	6	0,70	6	1,44		
Průměrný věk	chlapci	14,67	SD ± 1,94	15,02	SD ± 2,21	14,36	SD ± 1,61
	dívky	13,79	SD ± 1,65	14,18	SD ± 1,91	13,37	SD ± 1,20

8 APLIKOVANÉ VÝZKUMNÉ METODY

Na základě dosavadních profesních zkušeností se domníváme, že pro klienty NZDM je často náročné udržet delší dobu pozornost. Při sestavování testové baterie jsme se proto zaměřili na takové diagnostické nástroje, které jsou obsahově co nejstručnější a nejsrozumitelnější. Jinými slovy, vybrali jsme takové nástroje, u kterých byl předpoklad, že je dospívající klienti budou schopni vyplnit v co nejkratším čase. Významným faktorem výběru byla však také kvalita použitých metod (tzn. jejich reliabilita, vnitřní konzistence položek, vhodnost použití pro danou cílovou skupinu apod.). Celou dotazníkovou baterii tvoří **Škála životní spokojenosti dětí – SWLS-C** (Gadermann, Schonert-Reichl & Zumbo, 2010; Zemanová & Dolejš, 2013), **Výskyt rizikového chování u adolescentů – VRCHA** (Dolejš & Skopal, 2013) a **Rosenbergova škála sebehodnocení – RŠS** (Rosenberg, 1965; Blatný & Osecká, 1994).

Na začátek každého dotazníku jsme umístili úvodní text, v němž se respondent dozvěděl, čeho se budou následující otázky týkat. Dále jsme na stejné místo uvedli instrukci, jak vyplňovat správné odpovědi a jak postupovat v případě odpovědi chybné. Všechny dotazníky byly anonymní, od respondentů jsme zjišťovali pouze věk, pohlaví, školní ročník, měsíc a rok narození.

V následujících podkapitolách se budeme podrobněji věnovat všem použitým dotazníkovým metodám. Poté popíšeme způsob sběru dat a jejich zpracování.

8.1 Škála životní spokojenosti dětí (SWLS-C)

Při rešerši metod, které zachycují obraz celkové životní spokojenosti, jsme zjistili, že v českém prostředí jsou dostupné pouze dvě metody, které zachycují obraz celkové životní spokojenosti. Spokojenost se životem zde přitom vnímáme shodně s četnými empirickými šetřeními jako základ osobní pohody (Andrews & Inglehart, 1979, in Šolcová & Kebza, 2005).

První z metod je Dotazník životní spokojenosti (Fahrenberg, Myrtek, Schumacher & Brähler, 2001), který obsahuje deset škál, přičemž každá je sycena sedmi položkami. Jedná se tedy o poměrně rozsáhlou metodu, která je navíc určena pro děti až od 14 let a pro dospělé. Druhou metodou je **Škála životní spokojenosti** (Satisfaction With Life Scale – SWLS) vyvinutá Dienerem a jeho spolupracovníky Emmonsem, Larsenem a Griffinem v roce 1985. Tato metoda je **jednou z nejčastěji používaných metod, která umožňuje hodnotit životní spokojenost jako celek** (Šolcová & Kebza, 2005). Metoda obsahuje celkem pět položek, jejich znění v českém překladu uvedl např. Křivohlavý (2013, 122):

- Můj život se v mnoha směrech blíží mému ideálu života;
- Podmínky mého života jsou výtečné;
- Jsem spokojen se svým životem;
- Já jsem dosud dostával od svého života to podstatné, co od něho očekávám;
- Kdybych mohl žít svůj život ještě jednou, nic podstatného bych na něm neměnil.

Respondenti zde mají za úkol vyjadřovat míru souhlasu či nesouhlasu s těmito výroky na škále: 1 = výrazně s tím nesouhlasím; 2 = nesouhlasím s tím; 3 = spíše s tím nesouhlasím, nežli abych s tím souhlasil; 4 = nepřikláním se ani k souhlasu, ani k nesouhlasu s tím, co se zde říká; 5 = spíše s tím souhlasím, nežli abych s tím nesouhlasil; 6 = souhlasím s tím; 7 = výrazně s tím souhlasím. Administrace metody je tedy velmi jednoduchá, položky jsou probandem vyplněny během několika minut. I tato metoda je však určena pro dospělé jedince.

SWLS vychází z Dienerovy teorie, jež dělí osobní pohodu na dvě složky – na afektivní zahrnující pozitivní i negativní pocity a na kognitivní, tedy na životní spokojenost. **Metoda se zaměřuje na měření životní spokojenosti z globální perspektivy.** Výsledkem je tedy jediný skór, který udává celkovou/globální míru životní spokojenosti.

Jak uvádějí Bracey, Qusted a Duda (2011), vnímání položek diagnostických metod je z hlediska porozumění a slovní zásoby závislé na věku. Proto doporučují vytvářet a používat takové metody, které jsou určené pro děti či dospívající. Z tohoto východiska jsme při finálním výběru metody pro zjišťování spokojenosti se životem vycházeli. Pro náš výzkum jsme proto zvolili metodu **Satisfaction With Life Scale – Child (SWLS-C)**

sestavenou výzkumným týmem Gadermann, Schonert-Reichl a Zumbo (2010). Metoda je **adaptací Dienerovy Škály životní spokojenosti** a je určena pro děti od 9 let věku. Větná skladba položek byla změněna tak, aby byla dětem více srozumitelná (jejich porovnání v původním znění uvádíme v tabulce 5). I u této škály respondenti vyjadřují míru souhlasu či nesouhlasu s pěti výroky, avšak na pětibodové škále (1 = rozhodně nesouhlasím; 5 = rozhodně souhlasím) (Gadermann et al., 2010).

Tabulka 5: Porovnání výroků metod SWLS a SWLS-C v původním znění.

Satisfaction With Life Scale (SWLS)	Satisfaction With Life Scale – Child (SWLS-C)
▪ In most ways my life is close to my ideal.	▪ In most ways my life is close to the way I would want it to be.
▪ The conditions of my life are excellent.	▪ The things in my life are excellent.
▪ I am satisfied with life.	▪ I am happy with my life.
▪ So far I have gotten the important things I want in life.	▪ So far I have gotten the important things I want in life.
▪ If I could live my life over, I would change almost nothing.	▪ If I could live my life over, I would have it the same way.

Validita SWLS-C byla ověřována na stratifikovaném náhodném vzorku 1 233 žáků ze 4.–7. tříd (průměrný věk respondentů byl 11 let a 7 měsíců). U všech respondentů byl dalšími metodami zároveň měřen optimismus, sebepojetí (*self-concept*), vnímaná osobní zdatnost (*self-efficacy*), depresivita, empatický zájem (*emphatic concern*) a přebírání perspektivy (*perspective taking*). U metody byla prokázána jednodimenzionální faktorová struktura a vysoká vnitřní konzistence. Dále bylo prokázáno, že je vhodná pro různé skupiny dětí (např. s ohledem na pohlaví, rodný jazyk a věk). Metoda je validní jak konvergentně, tak diskriminačně (Gadermann et al., 2010).

Protože česká varianta SWLS-C neexistuje, předcházelo použití metody odborný překlad jednotlivých položek. Nejprve jsme oslovili 13 překladatelů různých profesí. Překlad jsme získali i od rodilé mluvčí (původem z Kanady), která již několik let žije v Čechách. Následně jsme provedli analýzu všech překladů a sestavili finální podobu znění jednotlivých

tvzení dotazníku (viz tabulka 6). Vznikla tak metoda „tužka–papír“, jejíž čas administrace činí 1–2 minuty. Položky jsme skórovali následujícím způsobem: rozhodně nesouhlasím = 1; nesouhlasím = 2; nemůžu se rozhodnout = 3; souhlasím = 4; rozhodně souhlasím = 5. Hrubý skór se tak pohyboval mezi 5–25 body.

Tabulka 6: Český překlad položek metody SWLS-C.

Škála životní spokojenosti dětí (SWLS-C)
▪ Ve většině ohledů je můj život takový, jaký chci, aby byl.
▪ Věci v mém životě jsou skvělé.
▪ Jsem spokojený/á se svým životem.
▪ Zatím jsem získal/a vše důležité, co jsem chtěl/a ve svém životě získat.
▪ Kdybych mohl/a žít svůj život znovu, tak bych ho žil/a stejně.

Metodu SWLS-C, resp. Škálu životní spokojenosti dětí jsme zvolili především z toho důvodu, že vychází z jedné z nejužívanějších metod pro zjišťování míry subjektivní osobní pohody. Je adaptovaná na dětskou populaci a splňuje náš požadavek na jednoduchou administraci. Dále tato metoda dle našeho názoru dobře postihuje kognitivní složku osobní pohody, tj. vědomé hodnocení vlastního života, životní spokojenosti.

8.2 Výskyt rizikového chování (VRCHA)

Metoda **Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA)** byla vytvořena Dolejšem a Skopalem v roce 2013 při hledání souvislostí mezi rizikovým chováním (užívání marihuany, krádeže či šikana) a určitými osobnostními rysy adolescentů (sebehodnocení, impulzivita či extravertze). Prvotní experimentální verze poskytovala informace o **prevalenci různých forem rizik**, což autorům umožnilo provést následné matematicko-statistické analýzy. Odrazovým můstkem pro vznik samotné metody VRCHA bylo 40 položek, jejichž následná korelační a faktorová analýza zúžila počet položek na konečných 18. Dolejš a Skopal v tomto souboru položek zároveň identifikovali **tři základní faktory**, které nazvali **abúzus, delikvence a šikana** (Dolejš, Skopal, Vavrysová, Suchá & Velková, 2014).

Škála „Abúzus“ je sycena sedmi položkami, které se zaměřují na (zne)užívání návykových látek (alkohol, cigarety, marihuana). Faktor je doplněn o otázku ohledně pohlavního styku, u níž faktorová analýza prokázala signifikantně významné souvislosti mezi jednotlivými položkami (Dolejš et al., 2014). Příklady položek:

- „Kouřil/a jsi během posledních 30 dnů cigarety?“
- „Pil/a jsi během posledních 30 dnů nějaký alkoholický nápoj?“

Dalším faktorem je „Delikvence“, rovněž je sycen sedmi položkami. Respondenti jsou zde dotazováni na téma krádeží peněz nebo věcí, poškozování cizího majetku a falšování (Dolejš et al., 2014). Příklady otázek:

- „Ukradl/a jsi někdy něco v obchodě?“
- „Zfalšoval/a jsi někdy podpisy rodičů?“

Posledním identifikovaným faktorem je „Šikana“, ten je tvořen čtyřmi položkami. Jsou zaměřené na fyzické a verbální ubližování a na kyberšikanu. Pokud dospívající odpovídá na otázky z této škály kladně, znamená to, že je obětí spolužáků (Dolejš et al., 2014). Příklad otázky:

- Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů středem hrubých a vulgárních urážek od spolužáků?“

Administrace této metody trvá přibližně 10 minut. Jedná se o metodu „tužka–papír“. Odpovědi na položky respondenti volí z možností Ano/Ne, přičemž za každou odpověď „Ano“ je přičten 1 bod, za odpověď „Ne“ není přičten bod žádný. Celkový skóre se tak může pohybovat v rozsahu 0–18 bodů. Reliabilita české verze je na hladině .77, slovenské na hladině .83 (Dolejš & Čerečník, 2014b) (viz tabulka 7). Pro tuto metodu byly v roce 2014 získány populační normy pro adolescenty ve věku 11–15 let žijící v České republice. Normy byly získány z reprezentativního vzorku adolescentů, kteří na území České republiky dochází do vybraných typů škol. Celkem se jednalo o 4 134 žáků, z toho 1 964 chlapců a 2 170 dívek (Dolejš et al., 2014).

Tabulka 7: Reliabilita české a slovenské verze VRCHA (Dolejš & Čerešník, 2014b).

Metoda VRCHA	ČR standardizace	SK standardizace
Abúzus	0,70	0,76
Delikvence	0,63	0,73
Šikana	0,56	0,55
Celkový skór VRCHA	0,77	0,83

8.3 Rosenbergova škála sebehodnocení (RŠS)

Existuje mnoho nástrojů, jak měřit sebehodnocení. **Pro náš výzkum jsme však použili nejrozšířenější metodu, The Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES), resp. Rosenbergovu škálu sebehodnocení (RŠS)**, kterou vytvořil v roce 1965 Morris Rosenberg. Její popularita spočívá v dlouhé historii, srozumitelnosti a stručnosti (její administrace trvá 1–2 minuty). Metoda byla přeložena do 28 jazyků a byla administrována téměř 17 000 participanty v 53 zemích světa (Schmitt & Allik, 2005). Do češtiny metodu převedli Blatný a Osecká (1994), kteří v roce 1994 provedli i její analýzu; replikace analýzy proběhla v roce 1997 stejnými autory (Dolejš et al., 2014).

Škála byla koncipována jako jednodimenzionální metoda pro zjišťování globálního sebehodnocení (Jelínek, Květoň & Vobořil, 2011), přesto byly **na základě faktorové analýzy rozpoznány faktory sebeúcta a sebesnižování**, které pozitivně nebo negativně souvisí s formulovanými výroky (Stolin, 1987, in Blatný & Osecká, 1994).

Metoda obsahuje 10 položek, přičemž pět jich je formulovaných pozitivně a pět negativně. Dotazník respondenti vyplňují metodou „tužka-papír“; administrace je možná jak skupinově, tak individuálně. Úkolem respondentů je na čtyřbodové škále Likertova typu vyjádřit míru souhlasu nebo nesouhlasu s jednotlivými položkami. Metoda se dá vyhodnocovat různými způsoby. Položky mohou být hodnoceny buď od 0 do 3 bodů, nebo od 1 do 4 bodů. Negativně formulované výroky jsou

skórovány reverzně (Rosenberg, 1989). Reliabilita škály je uspokojivá ($\alpha = 0,79$) (Jelínek et al., 2011).

V našem výzkumu jsme přiřadili pozitivně formulovaným položkám (1, 3, 4, 6, 8) následující body: rozhodně souhlasím = 4; souhlasím = 3; nesouhlasím = 2; rozhodně nesouhlasím = 1. U negativních položek (2, 5, 7, 9, 10) jsme skórovali reverzně, tzn.: rozhodně souhlasím = 1; souhlasím = 2; nesouhlasím = 3; rozhodně nesouhlasím = 4. Celkové skóre mohlo nabývat 10–40 bodů. Vysoké skóre znamená vysokou úroveň sebehodnocení (Blatný & Osecká, 1998).

Celorepublikové šetření s tímto nástrojem provedli Skopal et al. v roce 2014. Do studie bylo zapojeno 4 198 adolescentů ve věku 11–15 let. Ve stejném roce provedli Čerešník a Gatial celorepublikovou standardizaci na Slovensku, na počtu 1 706 respondentů. V tabulce 8 můžeme vyčíst reliabilitu dvou subškál a celkového skóru jak u české, tak u slovenské standardizace metody. Vidíme, že v české verzi u jednotlivých subškál neklesne pod hodnotu .70, u celé škály dosahuje dokonce .82. Reliabilita u slovenské verze je nižší, přičemž u celé škály dosahuje .73.

Tabulka 8: Reliabilita české a slovenské verze RŠS (Dolejš & Čerešník, 2014b).

Metoda RŠS	ČR standardizace	SK standardizace
Sebeúcta (5 položek)	0,75	0,71
Sebesnižování (5 položek)	0,74	0,67
Sebehodnocení (10 položek)	0,82	0,73

8.4 Technické a etické aspekty administrace

Sběr dat v jednotlivých NZDM zajišťovali zdejší pracovníci, kteří byli prostřednictvím emailu či telefonu a průvodního dopisu předem poučeni, jakým způsobem mají dotazníky administrovat. Průvodní dopis spolu s kontaktem byl vždy přiložen v obálce s vytištěnými dotazníky.

Sběr dat od respondentů z běžné populace probíhal formou návštěvy ve škole. Do všech zúčastněných základních škol jsme předem poslali vytištěné formuláře informovaného souhlasu zákonných zástupců

jednotlivých žáků, popis testové baterie a informace o účelu výzkumu. Každá škola byla srozuměna s časem administrace a s tím, že při dohodě, ve kterých vyučovacích hodinách budeme žáky/studenty testovat, vyjdeme vždy maximálně vstříc. Zároveň jsme však uváděli preferenci dopoledních vyučovacích hodin, kdy jsou žáci a studenti relativně méně unaveni. Během administrace jsme nevyžadovali přítomnost vyučujícího či dalšího personálu školy.

Při samotné návštěvě školy jsme se vždy setkali s kontaktní osobou, se kterou jsme sběr dat domlouvali. Následně jsme byli informováni, které třídy vedení školy pro testování vybralo. Po příchodu do třídy jsme krátce představili účel testování, dále jsme žákům předali instrukce, jakým způsobem označovat odpovědi, a zdůraznili jsme také možnost dotazů při nejasnostech. Všechny tři dotazníky byly pro přehlednost spojeny do jedné složky. Po ukončení administrace jsme vždy poděkovali za spolupráci jak jednotlivým žákům a studentům při odevzdání dotazníku, tak i přítomným vyučujícím a následně i vedení školy.

Všechny vyplněné dotazníky, od klientů NZDM po doručení poštou, po obdržení vyplněných dotazníků respondentů ze školy, jsme označili kódem z důvodu větší kontroly.

Pro zvolený kvantitativní model výzkumu je charakteristické, že data jsou statisticky zpracována (Reiterová, 2008). Před samotnou analýzou jsme data nejprve digitalizovali, vypracovali jsme tedy tabulkovou sestavu v programu Excel 2013 ze sady Microsoft Office 2013. Datovou matici jsme sestavili dle Hendla (2006) tak, že jsme v každém jejím řádku měli popis jednoho objektu a v každém sloupci data pro jednu proměnnou. Elektronická data jsme následně vyčistili, zkontrolovali a převedli do statistického programu STATISTICA 12, který jsme využili ke konečným analýzám. Nejprve jsme zjišťovali rozložení hrubých skóre u stanovených proměnných. Míru spolehlivosti jednotlivých metod i samotných faktorů jsme zjišťovali pomocí koeficientu Cronbachova alfa.

V rámci čištění dat jsme vyřadili takové dotazníky, které nebylo možné z různých důvodů zahrnout do vyhodnocování (např. nezodpovězení podstatné části dotazníků, zjevně nepravdivě vyplněné dotazníky nebo celkově odbyté vyplněné dotazníky apod.). Jelikož jsme při zpracování dat vycházeli z Hendlovy premisy (2006, 78), že jsou „výsledky statistické analýzy tak dobré, jak jsou dobrá data,“ přistupovali jsme k čištění

a kontrole dat poměrně striktně, abychom dosáhli co nejvyšší validity výzkumu (i za cenu redukce počtu respondentů ve sledovaném vzorku).

Při realizaci výzkumu jsme dbali na dodržování následujících pravidel (Miovský, 2006):

- **souhlas s účastí na výzkumu** – participace na výzkumném projektu byla zcela dobrovolná, každý respondent měl právo kdykoliv ukončit či přerušit svou účast; nikdo nebyl k účasti nucen ani nebyl na žádání z respondentů vyvíjen nátlak; u žáků základních škol mladších 15 let jsme vyžadovali podepsaný informovaný souhlas zákonných zástupců s účastí na výzkumu;
- **ochrana soukromí a osobních údajů účastníků výzkumu** – účast na výzkumu byla přísně anonymní, tzn., že jsme po respondentech nepožadovali žádné informace, které by mohly vést k jejich identifikaci; všichni respondenti byli zároveň seznámeni s účelem výzkumu a s tím, kdo bude mít k získaným datům přístup.

Výzkumný tým po celou dobu realizace výzkumu dbal na to, aby k získaným datům neměly přístup neoprávněné osoby a aby byla data použita pouze k takovým účelům, ke kterým byla získána.

9 VÝSLEDKY VÝZKUMU

V této kapitole se věnujeme popisu a interpretaci hlavních zjištění, která jsme získali z našeho výzkumu. Nejprve uvádíme analýzy jednotlivých použitých metod, u nichž vždy porovnáváme dospívající z NZDM s dospívajícími z běžné populace. Dále zkoumáme rozdíly z hlediska genderu a věku. Prevalenci rizikového chování, kterou jsme zjišťovali nástrojem VRCHA, a sebehodnocení, zjišťované nástrojem RŠS, u adolescentů ve věku 11–15 let porovnáváme s populačními normami.

Spolehlivost všech použitých nástrojů jsme zjišťovali prostřednictvím Cronbachova koeficientu alfa, který je v současné době všeobecně akceptovaným ukazatelem vnitřní konzistence testu (Ferjenčík, 2000). V poslední části kapitoly se věnujeme výsledkům získaným prozkoumáním souvislostí mezi sebehodnocením, rizikovým chováním a životní spokojeností. Pro lepší orientaci podložíme zjištěné informace tabulkami a grafy.

9.1 Životní spokojenost

Škála životní spokojenosti dětí (SWLS-C) **prokázala vysokou reliabilitu**. Výsledky prokázaly vnitřní konzistentnost celé metody na hladině .80. V dotazníku mohli respondenti dosáhnout hrubých skóre v rozmezí 0–25 bodů. Přičemž čím více bodů dosáhli, tím lépe hodnotí spokojenost se svým životem. Nejprve jsme provedli deskriptivní statistiku. Následně jsme zkoumali, zda se bude statisticky významně lišit celkový skóre u jedinců z NZDM v určených věkových kohortách a u dospívajících z běžné populace, rozdíly jsme porovnávali rovněž z hlediska pohlaví. Přehled všech zjištěných hodnot uvádíme v tabulce 9.

Klienti NZDM skórovali průměrně 15,89 bodu ($SD \pm 4,23$), běžná populace 16,90 bodu ($SD \pm 4,04$). Statisticky významná rozdílnost byla shledána na hladině významnosti $\alpha = 0,001$. Při porovnání dospívajících ve věku 11–15 let z běžné populace a z NZDM byla shledána statistická významnost $\alpha = 0,01$, u dospívajících ve věku 16 a více let $\alpha = 0,05$. Při

zkoumání rozložení četností hrubých skóre získaných metodou SWLS-C jsme zjistili, že jak klienti NZDM ve věku 11–15 let, tak respondenti ze vzorku běžné populace nejčastěji dosahují 17–19 bodů.

Tabulka 9: Deskriptivní statistika proměnné Škála životní spokojenosti dětí (SWLS-C).

Metoda SWLS-C	N	M	SD	N		M	SD	p
	celkem			dle pohlaví				
Celý výzkumný vzorek	866	16,40	4,23	chlapci	471	17,08	4,10	0,001
				dívky	379	15,62	4,28	
Klienti NZDM	429	15,89	4,34	chlapci	221	16,78	4,31	0,001
				dívky	195	14,95	4,31	
Běžná populace (11–15 let)	365	16,90	4,09	chlapci	182	17,47	3,93	0,01
				dívky	181	16,38	4,17	
Klienti NZDM (11–15 let)	277	16,04	4,45	chlapci	126	17,11	4,41	0,001
				dívky	151	15,14	4,29	
Běžná populace (16–17 let)	71	16,86	3,81	chlapci	68	17,01	3,81	0,101
				dívky	3	13,33	1,15	
Klienti NZDM (16–19 let)	139	15,68	4,30	chlapci	95	16,32	4,15	0,01
				dívky	44	14,27	4,33	

Pozn.: Do celkového počtu respondentů ve všech skupinách uvedených v prvním sloupci jsou zahrnuti i ti respondenti, kteří do dotazníků neuvedli své pohlaví.

K významným zjištěním jsme došli také při porovnávání průměrných skóre Škály životní spokojenosti u dívek a chlapců. Dívky skórovaly průměrně 15,62 bodu ($SD \pm 4,28$) a chlapci 17,08 bodu. Zjistili jsme, že **dívky jsou dle průměrného celkového skóre SWLS-C v životě méně spokojené než chlapci**, a to na hladině významnosti $\alpha = 0,001$. Stejně hladiny významnosti bylo dosaženo i při porovnání dívek a chlapců z NZDM ve věku 11–15 let. Statisticky významný rozdíl na hladině $\alpha = 0,01$ jsme

zjistili při porovnávání dívek a chlapců z běžné populace ve věku 11–15 let a dívek a chlapců ve věku 16–19 let z NZDM. I když starší chlapci z běžné populace dosahovali poměrně výrazně vyššího průměrného skóru než dívky ve stejné věkové kohortě, nebyl shledán statisticky významný rozdíl (díky nízkému zastoupení dívek v této skupině). Z tabulky je dále patrné, že průměrný skór u dívek s věkem klesá, a to jak v běžné populaci, tak u klientek NZDM.

Další oblastí, které jsme se při analýze metody SWLS-C věnovali, je vztah mezi jednotlivými položkami a celkovým skóre tohoto nástroje. Vzájemné korelace jsou prováděny na hladině významnosti $\alpha = 0,001$. Vztahy jsme posuzovali pomocí Pearsonovy korelace, výsledné koeficienty uvádíme v tabulce 10.

Všechny položky prokázaly vysokou míru korelace s celkovým skóre, přičemž v nejužším vztahu je položka č. 3 („*Jsem spokojený/á se svým životem.*“), která dosahuje korelace hodnoty $r = .80$. Nejnižší míru korelace s celkovým skóre prokázala položka č. 4 („*Zatím jsem získal/a vše důležité, co jsem chtěl/a ve svém životě získat.*“), avšak její hodnota je i tak vysoká, $r = 0,70$. Korelace všech položek dotazníku odpovídají vždy minimálně středně silné korelaci ($r = .35$ – $.58$).

Tabulka 10: Korelace mezi jednotlivými položkami metody SWLS-C a celkovým skórem.

Metoda SWLS-C	1. položka	2. položka	3. položka	4. položka	5. položka
1. Ve většině ohledů je můj život takový, jaký chci, aby byl.					
2. Věci v mém životě jsou skvělé.	0,54***				
3. Jsem spokojený/á se svým životem.	0,58***	0,58***			
4. Zatím jsem získal/a vše důležité, co jsem chtěl/a ve svém životě získat.	0,40***	0,39***	0,43***		
5. Kdybych mohl/a žít svůj život znovu, tak bych ho žil/a stejně.	0,42***	0,42***	0,48***	0,35***	
Celkový skór SWLS-C	0,77***	0,76***	0,80***	0,70***	0,73***

Pozn.: *** – signifikantní na 0,001

9.2 Rizikové chování

Prevalenci rizikového chování jsme zkoumali v rámci tří faktorů – abúzus, delikvence a šikana (z pohledu oběti). V tabulce 11 informujeme o vzájemných vztazích mezi celkovým skóre, který značíme jako „celkové riziko“, a třemi sledovanými proměnnými. S celkovým skóre jsou v nejužším vztahu shodně faktor delikvence a abúzus. Faktor šikana je v nižší míře ve vztahu s ostatními dvěma faktory. V následující tabulce uvádíme pro porovnání korelační vztahy sledovaných faktorů, které byly zjištěny Dolejšem et al. (2014) v rámci rozsáhlé celorepublikové studie, již se zúčastnilo 4 198 žáků a žákyň ve věku 11–15 let, kteří docházeli do 54 školských zařízení. Při porovnání tabulek 11 a 12 je patrné, že se v našem výzkumu projevila vyšší korelace mezi faktory abúzus a delikvence a šikana a abúzus. Vyšší korelaci jsme zjistili rovněž u faktoru abúzus a celkový skóre VRCHA. V ostatních vztazích jsou korelace oproti normě nižší.

Cronbach alfa je u položek, které sytí faktor abúzus, na hladině .80, u faktoru delikvence na hladině .74 a u faktoru šikana dosahuje .47. Podíváme-li se na celkové riziko, Cronbach alfa je zde na hladině .84. Tento výsledek je velmi podobný hodnotě, kterou naměřili Čerešník a Gatial (2014).

Tabulka 11: Korelační vztahy u sledovaných faktorů dotazníku VRCHA a celkového skóru rizika (všichni zkoumaní respondenti).

Metoda VRCHA	Abúzus	Delikvence	Šikana	Celkový skóre VRCHA
Abúzus		0,63***	0,22***	0,88***
Delikvence	0,63***		0,26***	0,88***
Šikana	0,22***	0,26***		0,48***
Celkový skóre VRCHA	0,88***	0,88***	0,48***	

Pozn.: *** – signifikantní na 0,001

Tabulka 12: Korelační vztahy u sledovaných faktorů dotazníku VRCHA a celkového skóru dle normy pro dospívající ve věku 11–15 let (Dolejš et al., 2014c).

Metoda VRCHA	Abúzus	Delikvence	Šikana	Celkový skór VRCHA
Abúzus		0,42***	0,32***	0,71***
Delikvence	0,42***		0,35***	0,84***
Šikana	0,21***	0,35***		0,65***
Celkový skór VRCHA	0,71***	0,84***	0,65***	

Pozn.: *** – signifikantní na 0,001

Tabulka 13: Porovnání míry spolehlivosti položek (Cronbach alfa) s výsledky republikových studií Skopala, Dolejše a Suché (2014) a Čerešníka a Gatiala (2014).

Metoda VRCHA	Cronbach alfa (naše studie)	Cronbach alfa (Slovenko)	Cronbach alfa (Česká republika)
Abúzus	0,80	0,76	0,70
Delikvence	0,74	0,73	0,63
Šikana	0,47	0,55	0,56
Celkový skór VRCHA	0,84	0,83	0,77

Pozn.: Data o slovenské a české studii v příspěvku Dolejše a Čerešníka (2015).

Při dalších analýzách jsme porovnávali korelační vztahy u mladších a starších respondentů. Výzkumný vzorek jsme si pro tyto účely rozdělili na dvě skupiny – dospívající ve věku 11–15 let a adolescenti ve věku 16–19 let. Zjistili jsme, že věk má pravděpodobně vliv na vztahy mezi sledovanými faktory a celkovým dosaženým skórem nástroje VRCHA. Je patrné, že vztah faktoru šikana k celkovému skóru ještě zeslábl. Faktor šikana zůstává stabilní, podobně i faktor delikvence. Porovnání korelačních vztahů u těchto dvou skupin uvádíme v tabulce 14.

Tabulka 14: Korelační vztahy u sledovaných faktorů dotazníku VRCHA a celkového skóru rizika (porovnání respondentů ve věkových kohortách 11–15 let a 16–19 let).

Metoda VRCHA		Abúzus (AZ)		Delikvence (DE)		Šikana (ŠA)	
		11–15	16–19	11–15	16–19	11–15	16–19
AZ	11–15						
	16–19						
DE	11–15	0,62***	–				
	16–19	–	0,49***				
ŠA	11–15	0,26***	–	0,28***	–		
	16–19	–	0,16	–	0,25***		
CS	11–15	0,87***	–	0,87***	–	0,53***	–
	16–19	–	0,82***	–	0,85***	–	0,47***

Pozn.: *** – signifikantní na 0,001

Prostřednictvím metody Výskyt rizikového chování VRCHA jsme dále u zkoumaného vzorku analyzovali prevalenční hodnoty specifických rizikových aktivit. Zkoumaný vzorek jsme si k tomuto účelu rozdělili na čtyři skupiny:

- klienti NZDM ve věku 11–15 let;
- žáci z běžné populace ze zkoumaného vzorku ve věku 11–15 let;
- klienti NZDM ve věku 16–19 let;
- žáci z běžné populace ze zkoumaného vzorku ve věku 16–17 let.

Zjištěná data u respondentů ve věku 11–15 let jsme porovnávali s populačními normami vytvořenými Dolejšem et al. (2014) pro žáky a žákyňe ve stejné věkové kohortě navštěvující sekundární stupeň vzdělávání a s daty, která sesbírali Čerešník et al. (Dolejš & Čerešník, 2015b). Konkrétní procentuální rozložení jednotlivých rizikových aktivit lze shledat v tabulkách 15a, 15b a 15c.

Z výsledků vyplývá, že **klienti NZDM ve věku 11–15 let převyšují běžnou českou a slovenskou populaci v 99 % sledovaných položek.**

Slovenští žáci a žákyně základních škol mají více zkušeností s verbální agresivitou než adolescenti docházející do NZDM, a to o 4,79 %. Jedná se o velmi zajímavý výsledek, protože za rizikovou populaci jsou považováni klienti NZDM. Respondenti studie Čerešníka a Gatiala (2014) byli z běžné slovenské populace žáků a žákyň základní škol a gymnázií. **Klienti NZDM kouří více než pět cigaret denně 12krát častěji než běžná populace českých adolescentů.** S marihuanou mají klienti NZDM také větší zkušenost – experimentování s marihuanou potvrdilo 38,49 %, v populaci slovenských žáků má tuto zkušenost 9,00 % a v české 10,88 %.

Tabulka 15a: Prevalence rizikových aktivit – faktor abúzus – u reprezentativního vzorku českých a slovenských žáků (Skopal et al., 2014; Čerešník & Gatial, 2014; Dolejš & Čerešník, 2015b), u klientů NZDM ve věkových kohortách 11–15 let a 16–19 let a u žáků a studentů ze zkoumaného vzorku.

Položky metody VRCHA	Populace 11–15 let ČR	Populace 10–15 let SR	NZDM 11–15 let	ŠKOLY 11–15 let	NZDM 16–19 let	ŠKOLY 16–17 let
	N = 4 198	N = 1 706	N = 278	N = 369	N = 139	N = 73
	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano
Pít alkoholického nápoje (posledních 30 dnů)	31,19 %	21,40 %	44,60 %	37,40 %	72,66 %	79,45 %
Kouření, užití marihuany, hašiše (život)	10,86 %	9,00 %	38,49 %	22,49 %	63,31 %	50,68 %
Kouření cigaret (posledních 30 dnů)	10,88 %	12,20 %	47,48 %	24,66 %	74,10 %	52,05 %
Pohlavní styk (život)	5,55 %	6,10 %	27,34 %	11,65 %	81,29 %	63,01 %
Kouření více než pěti cigaret (den)	3,04 %	3,60 %	37,77 %	11,11 %	59,71 %	31,51 %
Opilost spojená s problémy s chůzí, mluvením, zvracením, amnézií (posledních 30 dnů)	3,93 %	4,90 %	16,18 %	11,11 %	29,50 %	26,03 %
Zneužití léků (život)	8,95 %	8,60 %	16,19 %	11,92 %	20,14 %	15,07 %

Tabulka 15b: Prevalence rizikových aktivit – faktor delikvence – u reprezentativního vzorku českých a slovenských žáků (Skopal et al., 2014; Čerešník & Gatial, 2014; Dolejš & Čerešník, 2015b), u klientů NZDM ve věkových kohortách 11–15 let a 16–19 let a u žáků a studentů ze zkoumaného vzorku.

Položky metody VRCHA	Populace 11–15 let ČR	Populace 10–15 let SR	NZDM 11–15 let	ŠKOLY 11–15 let	NZDM 16–19 let	ŠKOLY 16–17 let
	N = 4 198	N = 1 706	N = 278	N = 369	N = 139	N = 73
	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano
Zfalšoval/a jsi někdy podpis rodičů? (život)	29,87 %	24,70 %	48,56 %	27,91 %	71,22 %	42,47 %
Krádež peněz rodiče/jiné osoby	11,89 %	17,00 %	26,62 %	12,73 %	37,41 %	10,96 %
Zaškoláctví (život)	8,30 %	12,00 %	26,98 %	14,09 %	68,35 %	35,62 %
Krádež nějaké věci (život)	23,31 %	25,40 %	34,89 %	29,00 %	51,80 %	32,88 %
Poškození cizího majetku ze zábavy (život)	14,96 %	16,30 %	30,94 %	20,87 %	39,57 %	42,47 %
Problémy s policií, kvůli nějaké činnosti (život)	7,36 %	6,60 %	34,53 %	20,05 %	53,24 %	27,40 %
Krádež v obchodě (život)	10,71 %	10,80 %	33,45 %	23,58 %	53,96 %	38,36 %

Tabulka 15c: Prevalence rizikových aktivit – faktor šikana – u reprezentativního vzorku českých a slovenských žáků (Skopal et al., 2014; Čerešník & Gatial, 2014; Dolejš & Čerešník, 2015b), u klientů NZDM ve věkových kohortách 11–15 let a 16–19 let a u žáků a studentů ze zkoumaného vzorku.

Položky metody VRCHA	Populace 11–15 let ČR	Populace 10–15 let SR	NZDM 11–15 let	ŠKOLY 11–15 let	NZDM 16–19 let	ŠKOLY 16–17 let
	N = 4 198	N = 1 706	N = 278	N = 369	N = 139	N = 73
	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano
Záměrné fyzické ubližování (život)	25,16 %	20,80 %	38,49 %	27,10 %	51,08 %	30,14 %
Oběť hrubých a vulgárních urážek od spolužáků (posledních 30 dnů)	17,61 %	35,80 %	32,01 %	22,49 %	24,46 %	20,55 %
Ubližování nebo zesměšňování na internetu (posledních 30 dnů)	7,12 %	8,40 %	15,83 %	6,05 %	10,80 %	8,22 %
Ublížení ze strany spolužáků (posledních 30 dnů)	11,68 %	13,80 %	16,90 %	12,74 %	5,76 %	4,11 %

Největší zkušenost vykazují klienti NZDM v této věkové skupině s **falšováním podpisů rodičů**, a to v 48,56 % případů. V těsném závěsu je **kouření cigaret** v posledních 30 dnech s 47,48 %. Pomyslnou třetí příčku obsadila prevalence **užívání alkoholu** v posledních 30 dnech s hodnotou 44,60 %. Více než 30% hodnota byla „pokořena“ u osmi položek, přičemž nejvyšších hodnot bylo dosaženo u položek zaměřujících se na zkušenosti s marihuanou a na autoagresivní aktivity (u obou 38,49 %). Více než pět cigaret denně vykouří 37,77 % klientů NZDM ve věku 11–15 let. Zjištěná hodnota je více než alarmující, zvláště když si uvědomíme, že se dle některých autorů jedná o velmi rizikové chování co do možných problémů

či fyzické závislosti (např. Dolejš, 2010). Existují dokonce důkazy, že „kouření u dospívajících v jakékoliv podobě (cigarety, vodní dýmka) i přes kratší dobu expozice hraje důležitou roli při vzniku nádoru plic u mladé generace“ (Bajčiová, Tomášek & Štěrba, 2011, 283). Verbální agresivitu za posledních 30 dní, ve formě vulgárních urážek, zažilo 32,01 % klientů, fyzické ubližování 16,90 %. Třetina klientů NZDM má zkušenosti s různými krádežemi, problémy s policií a s poškozováním cizího majetku.

Dalšími hojně vyskytovanými formami rizikového chování mezi klienty NZDM bylo **záškoláctví** (26,98 %), ale také **zkušenost s pohlavním stykem**, kterou prokázalo **27,34 %** respondentů. Navíc 50 % z tohoto počtu činili respondenti, kteří ještě nedovršili zákonem povolenou hranici 15 let. Dalším zarážejícím zjištěním je prevalence opilosti v posledních 30 dnech (zahrnující problémy s chůzí, mluvením, zvracení nebo výpadek paměti), která se týká 16,19 % respondentů. Když si uvědomíme, že se jedná o skupinu dospívajících ve věku 11–15 let, je toto zjištění o to více zarážející. V běžné slovenské či české populaci má zkušenost s opilostí 6,10 %, resp. 5,55 %, což je 4krát či 5krát méně (Dolejš & Čerešník, 2015b).

Pokud se zaměříme na **věkovou kohortu 16–19 let u klientů NZDM a 16–17 let z běžné populace**, je patrné, že **prevalence rizikového chování s věkem roste u většiny rizikových aktivit**. Běžná populace dokonce „předstihla“ klienty z NZDM v oblasti užívání alkoholu (za posledních 30 dnů). Snížení jsme zaznamenali pouze při porovnání klientů NZDM v obou věkových kohortách, kdy starší jedinci skórovali méně bodů u položek, které jsou zahrnuty do faktoru šikana.

Z výsledků je dále patrné, že jsme zjistili **vyšší prevalenční hodnoty u žáků základních škol ve věku 11–15 let ze zkoumaného vzorku v porovnání s populačními normami** Dolejše et al. (2014). Můžeme tedy říci, že i žáci – převážně z okresu Sokolov – v prevalenci rizikového chování běžnou populaci v 16 z 18 případů převyšují, přičemž nejčastější podobou rizikového chování je užívání alkoholu v posledních 30 dnech (37,40 %). Hodnota 20 % je překročena v položkách, které se zaměřují např. na falšování parafy rodičů (27,91 %) a záměrné fyzické ubližování vlastní osobě (27,10 %). V rámci faktoru šikana je dále možné vysledovat, že se z celkového počtu dotazovaných stalo 22,49 % žáků obětí hrubých a vulgárních urážek spolužáků. Při zkoumání oblasti delikvence je možné

vidět, že krádeže se někdy dopustilo 29,00 % dospívajících z této skupiny a že 23,58 % jedinců někdy kradlo v obchodě. 24,66 % respondentů uvádí, že kouřilo v posledních 30 dnech cigarety, zkušenosti s marihuanou prokazuje 22,49 % žáků.

Při srovnání skupin klientů NZDM s hodnotami populačních norem¹⁰ zjišťujeme, že **klienti NZDM dosahují ve všech faktorech a v celkovém skóre rizikového chování statisticky významně vyšších hodnot** (viz tabulka 16). Rozdíl v hrubém skóru činí 2,99 bodu. Klienti NZDM ve věku 11–15 let se chovají mnohem více rizikově než jejich vrstevníci z běžné populace. Statisticky významné rozdíly byly zjištěny i mezi jednotlivými faktory na hladině $\alpha = 0,001$. Žáci škol z našeho zkoumaného vzorku se však také chovají rizikověji oproti normě, a to ve faktorech abúzus a delikvence, na hladině významnosti $\alpha = 0,001$. Stejná hladina byla zjištěna i při porovnání průměrného skóru. Pouze ve škále šikana nebyl rozdíl zjištěn, hodnoty jsme naměřili téměř stejné, jaké jsou u populačních norem.

Průměrné hodnoty ve faktorech dotazníku VRCHA a hladinu významnosti jsme zjišťovali i u starší skupiny respondentů, tzn. u klientů NZDM ve věku 16–19 let a u žáků a studentů ve věku 16–17 let zastupujících běžnou populaci. Výsledky jsme zaznamenali do tabulky 17. Rozdíl hrubého bodu činí v tomto případě 2,58 bodu, hladina významnosti činí $p = 0,001$. Obě skupiny se statisticky významně liší i ve faktorech abúzus a delikvence, avšak ve faktoru šikana jsme statisticky významný rozdíl neshledali.

---

¹⁰ Pozn.: Vzhledem k tomu, že do NZDM studenti gymnázií téměř nechodí, porovnávali jsme skupiny s populačními normami pouze pro žáky základních škol.

Tabulka 16: Průměrné hodnoty klientů NZDM a žáků ve věku 11–15 let dle normy (Dolejš et al., 2014) a ze zkoumaného vzorku ve faktorech dotazníku VRCHA a hladina významnosti.

Metoda VRCHA	Běžná pop.	NZDM 11–15	p	Běžná pop.	Školy 11–15	p	NZDM 11–15	Školy 11–15	p
	M	M		M	M		M	M	
Abúzus	0,85	2,28	0,001	0,85	1,30	0,001	2,28	1,30	0,001
Delikvence	1,14	2,36	0,001	1,14	1,48	0,001	2,36	1,48	0,001
Šikana	0,69	1,03	0,001	0,69	0,69	1,000	1,03	0,69	0,001
Celkový skór VRCHA	2,68	5,67	0,001	2,68	3,47	0,001	5,67	3,47	0,001

Z našich dalších zjištění vyplynulo, že **44 % adolescentů ve věku 11–15 let, kteří využívají služeb NZDM, dosahuje více bodů ve faktoru abúzus, než je průměrná hodnota plus jedna směrodatná odchylka u běžné populace ve stejném věku.** Při porovnání dalších faktorů jsme došli k hodnotám **41 % u delikvence a 28 % u škály šikana.** Z hlediska celkového skóru se jedná o **47 % adolescentů z NZDM.** Je tedy patrné, že klienti nízkoprahových zařízení pro děti a mládež jsou vysoce riziková jedinci.

Tabulka 17: Průměrné hodnoty klientů NZDM a žáků ve věku 16–19 let ze zkoumaného vzorku ve faktorech dotazníku VRCHA a hladina významnosti.

Metoda VRCHA	NZDM 16–19 let	Školy 16–17 let	p
	M	M	
Abúzus	4,01	3,11	0,001
Delikvence	3,76	2,30	0,001
Šikana	0,92	0,63	0,023
Celkový skór VRCHA	8,68	6,10	0,001

V následujících tabulkách (18a, 18b a 18c) prezentujeme porovná- ní dívek a chlapců (klienti NZDM ve věku 11–15 let, žáci škol ve věku 11–15 let) ve výskytu jednotlivých rizikových forem chování spolu s daty populačních norem. **Chlapci** v obou porovnávaných skupinách **dosahují vyšších hodnot ve faktorů delikvence**, vyšších hodnot dosahují i u celkového skóru, avšak bez statistické významnosti. Dále můžeme konstatovat, že **chlapci jsou náchylnější ke krádežím či k agresivitě**. Ve všech zkoumaných skupinách mají také chlapci **častěji problémy s policií**. Chlapci z NZDM chodí navíc častěji za školu. Oproti normě z našich výsledků nevyplývala statistická významnost u položky týkající se falšování podpisu rodičů, a to ani u jedné z porovnávaných skupin. **Dívky** ve všech porovnávaných skupinách **častěji užívají léky, aniž by k tomu měly zdravotní důvody**. V našem výzkumu se oproti normě nepotvrdilo, že by dívky více zneužívaly tabákové výrobky, ani to, že by ve skóru abúzu dosahovaly vyšších hodnot. **Klienti NZDM dosahují 2krát vyšší hodnoty průměrného skóru v dotazníku VRCHA**. Příkladem mohou být slovenští adolescenti – 2,90, čeští ještě o něco méně – 2,56 a klienti NZDM – 6,02 (Čerešník & Gatíal, 2014; Skopal, Dolejš & Suchá, 2014).

Tabulka 18a: Položky dotazníku VRCHA – faktor abúzus – poukazující na výskyt určitého rizikového chování u dívek a chlapců (z běžné populace (Dolejš et al., 2014; Čerešník & Gatíal, 2014) a ze zkoumaných vzorků) a hladina významnosti.

Položky metody VRCHA	Populace 11–15 let ČR			Populace 10–15 let SR			NZDM 11–15 let			ŠKOLY 11–15 let		
	CH	D	p	CH	D	p	CH	D	p	CH	D	p
Pití alkoholického nápoje (posledních 30 dnů)	0,32	0,31	0,539	0,24	0,19	0,011	0,45	0,44	0,932	0,45	0,30	0,002
Kouření, užití marihuany, hašiš (život)	0,11	0,11	0,922	0,11	0,07	0,006	0,41	0,30	0,442	0,24	0,20	0,360

Kouření cigaret (posledních 30 dnů)	0,09	0,12	0,002	0,13	0,11	0,382	0,49	0,46	0,684	0,22	0,28	0,157
Pohlavní styk (život)	0,07	0,05	0,008	0,08	0,04	0,001	0,40	0,17	0,001	0,17	0,07	0,002
Kouření více než pěti cigaret (den)	0,02	0,04	0,031	0,03	0,04	0,031	0,35	0,40	0,463	0,12	0,10	0,660
Opilost spojená s problémy s chůzí, mluvením, zvracením, amnézií (posledních 30 dnů)	0,04	0,04	0,575	0,06	0,04	0,010	0,20	0,13	0,148	0,14	0,09	0,152
Zneužití léků (život)	0,07	0,11	0,001	0,09	0,08	0,393	0,10	0,21	0,013	0,08	0,16	0,021
Faktor abúzus	0,71	0,77	0,130	0,75	0,56	0,002	2,40	2,18	0,384	1,42	1,20	0,226

Pozn.: Hodnoty zvýrazněné **boldem** značí zjištěnou statistickou významnost.

Tabulka 18b: Položky dotazníku VRCHA – faktor delikvence – poukazující na výskyt určitého rizikového chování u dívek a chlapců (z běžné populace (Dolejš et al., 2014; Čerešník & Gatíal, 2014) a ze zkoumaných vzorků) a hladina významnosti.

Položky metody VRCHA	Populace 11–15 let ČR			Populace 10–15 let SR			NZDM 11–15 let			ŠKOLY 11–15 let		
	CH	D	p	CH	D	p	CH	D	p	CH	D	p
Zfalšoval/a jsi někdy podpis rodičů? (život)	0,25	0,34	0,001	0,22	0,27	0,020	0,46	0,50	0,521	0,24	0,32	0,108
Krádež peněz rodiče/jiné osoby	0,13	0,11	0,038	0,19	0,15	0,013	0,28	0,26	0,746	0,12	0,14	0,598
Záškoláctví (život)	0,09	0,08	0,288	0,15	0,09	< 0,001	0,33	0,22	0,036	0,17	0,11	0,111

Krádež nějaké věci (život)	0,30	0,17	0,001	0,33	0,19	< 0,001	0,41	0,30	0,052	0,36	0,23	0,005
Poškození cizího majetku ze zábavy (život)	0,21	0,09	0,001	0,22	0,10	< 0,001	0,39	0,25	0,011	0,24	0,17	0,085
Problémy s policií, kvůli nějaké činnosti (život)	0,11	0,04	0,001	0,09	0,04	< 0,001	0,43	0,27	0,005	0,26	0,14	0,005
Krádež v obchodě (život)	0,13	0,08	0,001	0,14	0,08	0,002	0,38	0,30	0,161	0,27	0,20	0,132
Faktor delikvence	1,23	0,92	0,001	0,24	0,18	< 0,001	2,68	2,09	0,017	1,66	1,31	0,048

Pozn.: Hodnoty zvýrazněné **boldem** značí zjištěnou statistickou významnost.

Tabulka 18c: Položky dotazníku VRCHA – faktor šikana a celkový skór – poukazující na výskyt určitého rizikového chování u dívek a chlapců (z běžné populace (Dolejš et al., 2014; Čerešník & Gatial, 2014) a ze zkoumaných vzorků) a hladina významnosti.

Položky metody VRCHA	Populace 11–15 let ČR			Populace 10–15 let SR			NZDM 11–15 let			ŠKOLY 11–15 let		
	CH	D	p	CH	D	p	CH	D	p	CH	D	p
Záměrné fyzické ubližování (život)	0,25	0,26	0,001	1,33	0,92	0,002	0,35	0,42	0,229	0,25	0,30	0,303
Oběť hrubých a vulgárních urážek od spolužáků (posledních 30 dnů)	0,19	0,16	0,003	0,39	0,33	0,013	0,31	0,33	0,670	0,25	0,20	0,199
Ubližování nebo zesměšňování na internetu (posledních 30 dnů)	0,06	0,08	0,108	0,09	0,08	0,462	0,14	0,17	0,490	0,04	0,09	0,031
Ublížení ze strany spolužáků (posledních 30 dnů)	0,11	0,12	0,688	0,15	0,13	0,300	0,14	0,19	0,266	0,12	0,13	0,829
Faktor šikana	0,62	0,61	0,828	0,86	0,71	0,002	0,94	1,11	0,177	0,66	0,72	0,559
Celkový skór rizikového chování	2,56	2,30	0,002	2,90	2,17	< 0,001	6,02	5,38	0,208	3,74	3,23	0,146

Pozn.: Hodnoty zvýrazněné **boldem** značí zjištěnou statistickou významnost.

Dále jsme ověřovali hypotézy týkající se rozdílů mezi dívkami a chlapci ve věku 16–19 let z nízkoprahových zařízení a z běžné populace zkoumaného vzorku ve věku 16–17 let. V obou skupinách jsme zjistili statisticky významný rozdíl pouze u položky týkající se falšování podpisu rodičů – dívky s touto formou rizikové aktivity vykazují více zkušeností. Chlapci z NZDM navíc statisticky významně častěji pili alkohol (v posledních 30 dnech). Rozdílnost byla posuzována na hladině významnosti $\alpha = 0,05$.

Protože nebyly zjištěny žádné další statistické významnosti, uvádíme v tabulce 19 pouze rozdíly těchto dvou položek. Pro úplnost tabulku doplňujeme o přehled výsledků ve faktorech abúzus, delikvence a šikana a v celkovém skóru metody VRCHA. Jsme si však vědomi určitých limitů těchto zjištění, protože ve skupině žáků ze škol z běžné populace zastupovaly ženské pohlaví pouze tři dívky.

Tabulka 19: Porovnání výsledků chlapců a dívek ve věku 16–19 let z NZDM a 16–17 let z běžné populace v metodě VRCHA.

Položky metody VRCHA	NZDM 16–19 let			ŠKOLY 16–17 let		
	CH	D	p	CH	D	p
Pití alkoholického nápoje (posledních 30 dnů)	0,80	0,57	0,004	0,79	1,00	0,375
Zfalšoval/a jsi někdy podpis rodičů? (život)	0,65	0,84	0,023	0,40	1,00	0,040
Faktor abúzus	4,18	3,64	0,106	3,07	4,00	0,412
Faktor delikvence	3,78	3,70	0,824	2,30	2,33	0,974
Faktor šikana	0,89	0,98	0,640	0,64	0,33	0,520
Celkový skór rizikového chování	8,85	8,32	0,409	6,07	6,67	0,754

Ukázalo se, že dívky a chlapci se v rámci daných skupin v rizikovém chování příliš neliší. Pokud však porovnáme dívky z NZDM a z běžné populace a chlapce z NZDM a z běžné populace, nalézáme další zajímavá zjištění. **Starší chlapci z NZDM dosahují statisticky významně vyšších skóreů ve faktorech delikvence a abúzus a v celkovém riziku než běžná populace.** Při podrobnějších analýzách jsme zjistili, že ve faktoru abúzus převyšují běžnou populaci ve 4 ze 7 položek (týkajících se kouření cigaret a marihuany a zkušeností s pohlavním stykem), a ve faktoru delikvence dokonce téměř ve všech položkách. Chlapci z uvedených skupin se neliší pouze ve frekvenci užívání alkoholu, zneužívání léků a poškozování cizího majetku. Vyšší zkušenosti vykazují v oblasti kouření cigaret a užívání marihuany, s krádežemi, záškoláctvím a také mají častěji problémy s policií. Ve faktoru šikana se jednalo o jednu položku. Starší chlapci z NZDM se častěji dopouštějí autoagresivních aktivit. Rozdílnost byla zkoumána na hladině významnosti $\alpha = 0,001$, rozdíl hrubého bodu mezi porovnanými skupinami činil 2,78 bodu. Podrobné výsledky uvádíme přehledně v tabulce 20. Pravděpodobně díky nízkému počtu dívek ve skupině z běžné populace nebyly zjištěny žádné statisticky významné rozdíly v porovnání s dívkami v této věkové kohortě z NZDM. Proto v tabulce tato porovnání neuvádíme. Zjištěný rozdíl v hrubém skóru činil 1,65 bodu.

Tabulka 20: Položky dotazníku VRCHA poukazující na výskyt určitého rizikového chování u starších chlapců z běžné populace a z NZDM a hladina významnosti.

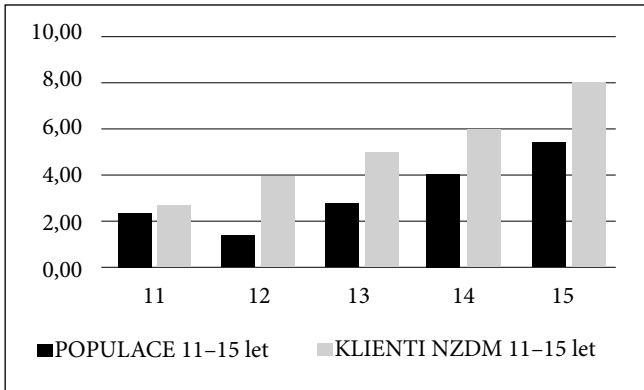
Položky metody VRCHA	NZDM 16–19 let	ŠKOLY 16–17 let	p
	CH	CH	
Pití alkoholického nápoje (posledních 30 dnů)	0,80	0,79	0,824
Kouření, užití marihuany, hašiše (život)	0,67	0,49	0,015
Kouření cigaret (posledních 30 dnů)	0,76	0,51	0,001
Pohlavní styk (život)	0,84	0,63	0,002
Kouření více než pět cigaret (den)	0,60	0,30	0,001

Opilost spojená s problémy s chůzí, mluvením, zvracením, amnézií (posledních 30 dnů)	0,32	0,26	0,415
Zneužití léků (život)	0,19	0,16	0,592
Abúzus	4,18	3,07	0,001
Zfalšoval/a jsi někdy podpis rodičů? (život)	0,65	0,40	0,001
Krádež peněz rodiče/jiné osoby	0,37	0,11	0,001
Záškoláctví (život)	0,71	0,36	0,001
Krádež nějaké věci (život)	0,54	0,34	0,013
Poškození cizího majetku ze zábavy (život)	0,43	0,44	0,886
Problémy s policií, kvůli nějaké činnosti (život)	0,54	0,26	0,001
Krádež v obchodě (život)	0,55	0,39	0,040
Delikvence	3,78	2,30	0,001
Záměrné fyzické ubližování (život)	0,47	0,30	0,024
Oběť hrubých a vulgárních urážek od spolužáků (posledních 30 dnů)	0,24	0,21	0,677
Ubližování nebo zesměšňování na internetu (posledních 30 dnů)	0,12	0,09	0,533
Ublížení ze strany spolužáků (posledních 30 dnů)	0,06	0,04	0,573
Šikana	0,89	0,64	0,085
Celkový skóre VRCHA	8,85	6,07	0,001

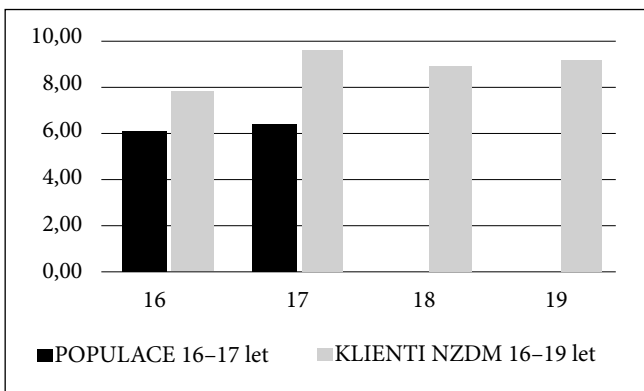
Dále jsme sledovali, zda výskyt rizikového chování roste s věkem prostřednictvím celkového rizika vyplývajícího z metody VRCHA. Výsledky našich zjištění uvádíme názorně v grafech 2 a 3. Zjistili jsme, že v běžné populaci jedinců ve věku 11–15 let ze zkoumaného vzorku dochází ve 12 letech ke snížení rizikového chování oproti 11 letům. Následně však dochází k postupnému růstu až do věku 15 let. V letech následujících je, zdá se, míra výskytu rizikového chování podobná (klienti dosahují průměrně 6 bodů). I když je patrné, že mládež z NZDM je o poznání rizikovější, vývoj prevalence rizikového chování s věkem v podstatě

koresponduje s běžnou populací. **Od 11 do 15 let se dospívající z NZDM postupně chovají stále rizikověji.** V 15 a 16 letech dosahují průměrně 8 bodů celkového skóru RŠS, od 17 do 19 let činí průměrný celkový skór VRCHA 9 bodů. Zde však v rámci našeho výzkumu nemáme srovnání s adolescenty z běžné populace.

Graf 2: Celkový skór VRCHA z hlediska věku (11–15 let).

Graf 3: Celkový skór VRCHA z hlediska věku (16–19 let).

9.3 Sebehodnocení

Nástroj Rosenbergova škála sebehodnocení se v našem výzkumu prokázal vysokou reliabilitou. Výsledky analýzy dokládají konzistentnost této metody na hladině .84 (Cronbach alfa). Zjištěná hodnota spolehlivosti koresponduje s výsledky předchozích studií realizovaných na vzorku adolescentů, například Suchá (2014) uvádí reliabilitu metody .90. Dolejš a Čerešník (2015b) uvádějí, že u českého celorepublikového výzkumu je Cronbach alfa .82 a u slovenského výzkum .73. Dále uvádějí, že u faktoru sebeúcta se dosahuje hodnot .75 (ČR) a .71 (SK). U druhého faktoru autoři naměřili .74 (ČR) a .67 (SK). V námi realizované a prezentované studii bylo Cronbach alfa u položek, které sytí faktor „sebeúcta“, na hladině .75, u faktoru „sebesnižování“ pak .69.

Vysoký korelační vztah jsme našli mezi celkovým skórem RŠS a oběma sledovanými faktory – u sebesnižování negativní korelace $r = -.77$ a u sebeúcty pozitivní korelační vztah $r = .70$ (viz tabulka 21). Dolejš a Čerešník (2015b) uvádějí, že celkový skóre sebehodnocení koreluje se sebeúctou na hladině .83 (ČR) a .78 (SK) a se sebesnižováním na hladině $-.90$ (ČR) a $-.84$ (SK). Za velmi zajímavý považujeme fakt, že v naší studii je korelace mezi dílčími faktory velmi nízká, přičemž v české celorepublikové studii to bylo $-.55$ a ve slovenské $-.30$ (Dolejš & Čerešník, 2015b).

Před uvedením výsledků zjištěných prostřednictvím této metody je nutno zmínit, že negativní faktor sebesnižování se vyhodnocuje opačně než faktor sebeúcta a celkové sebehodnocení, tj. pozitivní sebehodnocení. Vyšší skóre ve faktoru sebesnižování představují u daného jedince pozitivní ladění. Čím je hodnota nižší, tím se daný jedinec více sebesnižuje. Český celorepublikový výzkum naměřil dokonce korelaci mezi sebesnižováním a celkovým skórem RŠS $-.90$, v případě slovenského výzkumu to bylo $-.84$. Nejvyšší vzájemný vztah mezi faktory sebeúcta a sebesnižování byl naměřen v české studii, a to $-.55$, ve výzkumu s klienty NZDM to je dokonce jen $-.11$ (Dolejš & Čerešník, 2015b).

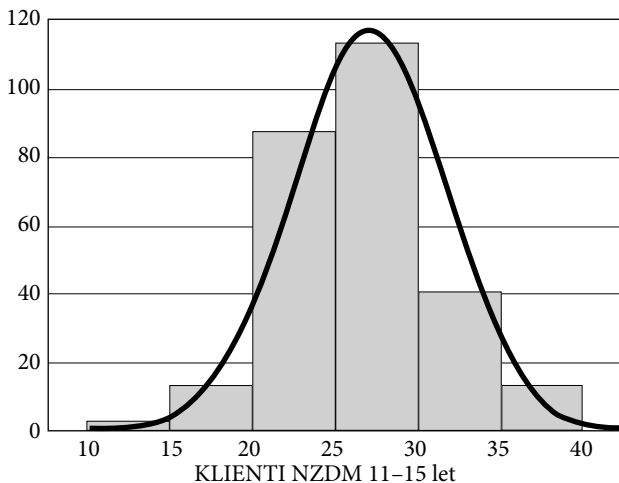
Tabulka 21: Korelační vztahy u sledovaných faktorů dotazníku RŠS a celkového skóru sebehodnocení (všichni zkoumaní respondenti).

Metoda RŠS	Sebeúcta	Sebesnižování	Celkový skór RŠS
Sebeúcta		-0,11*	0,70*
Sebesnižování	-0,11*		-0,77*
Celkový skór RŠS	0,70*	-0,77*	

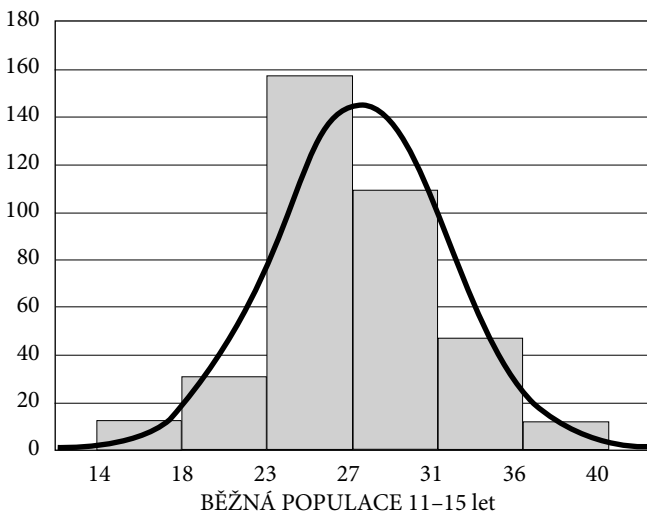
Pozn.: * – signifikantní na 0,05

Respondenti mohli v Rosenbergově škále sebehodnocení dosahovat 10–40 bodů. Pokud se podíváme na klienty NZDM ve věku 11–15 let, dosahovali průměrného celkového skóru 27,00 bodu (SD ± 4,59), téměř stejný průměrný skór se objevil i u respondentů z běžné populace zkoumaného vzorku (27,17 bodu, SD ± 4,40), velmi podobný výsledek naměřili i Skopal, Dolejš a Suchá (2014b) na vzorku 4 198 respondentů, hodnota byla 27,81 (SD ± 4,60), či Čerešník a Gatial (2014), hodnota byla 28,19 (SD ± 4,41). Minimální dosažený skór činil u klientů z NZDM 11 bodů (maximum 37 bodů) a v běžné populaci 14 bodů (maximum 40 bodů). Nejvyšší četnost jedinců se nachází v rozmezí 25–30 bodů u klientů NZDM a v rozmezí 23–27 bodů u respondentů z běžné populace. Průměrné skóry v jednotlivých skupinách 11–15letých adolescentů (norma, běžná populace a klienti NZDM) informují o tom, že **v oblasti sebehodnocení nejsou klienti NZDM od běžné populace odlišní**. Srovnání rozložení četnosti u obou skupin lze vidět na grafech 4 a 5. U starších respondentů činil průměrný skór u klientů NZDM 28,48 bodu (SD ± 4,58) a u dospívajících z běžné populace 28,58 bodu (SD ± 4,62). U starších respondentů byla nalezena nejvyšší četnost v bodových kohortách 27–31 bodů (běžná populace) a 28–32 bodů (klienti NZDM).

Graf 4: Sebehodnocení – četnost klientů NZD (11–15 let) v bodových kohortách.

Graf 5: Sebehodnocení – četnost dospívajících z běžné populace ze zkoumaného vzorku (11–15 let) v bodových kohortách.

Při zkoumání rozdílu celkového skóru jednotlivých faktorů RŠS jsme neshledali žádnou statisticky významnou rozdílnost mezi běžnou populací ze zkoumaného vzorku ve věku 11–15 let a klienty NZDM ve stejné věkové kohortě. Rozdíly jsme nenalezli ani u klientů a žáků ve starší věkové kohortě. Při podrobnější analýze shledáváme, že ani dosahované hodnoty v jednotlivých faktorech se vně jednotlivých skupin neliší. K významným zjištěním jsme došli při porovnávání jednotlivých věkových skupin napříč, porovnávali jsme tedy klienty NZDM ve věku 11–15 let s klienty NZDM ve věku 16–19 let a běžnou populací ve věku 11–15 let s adolescenty z běžné populace ve věku 16–17 let. Výsledky podrobně uvádíme v tabulce 22. Z výsledků je patrné, že nejvyšší statistický rozdíl vznikl ve faktoru sebeúcta u klientů NZDM. Zjistili jsme, že **lépe se hodnotí klienti starší**. Rozdílnost jsme nezaznamenali při zkoumání celkového skóru metod RŠS.

K významným zjištěním jsme došli při porovnávání průměrných skóre u jednotlivých faktorů i u celkové hodnoty metody RŠS mezi dívkami a chlapci ve věku 11–15 let z NZDM a běžné populace (viz tabulka 23). Genderové rozdíly jsme objevili v obou porovnávaných skupinách. Zjistili jsme, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ se **dívky** (z NZDM i z běžné populace) ve srovnání s chlapci ve faktoru sebeúcta **hodnotí podstatně níže**. **Ve faktoru sebesnižování dosahují dívky**, jak z běžné populace, tak z NZDM, rovněž **prokazatelně vyšších hodnot než chlapci**. Ke shodnému zjištění došli např. i Skopal et al. (2014) nebo Dolejš a Čerešník (2015b). V celkovém skóru RŠS opět **chlapci** převyšují dívky, **globálně se lépe hodnotí** (srovnej Skopal et al., 2014).

Při porovnávání dívek a chlapců z NZDM ve věku 16–19 let a ve věku 16–17 let z běžné populace jsme zjistili statisticky významný rozdíl pouze ve faktoru sebeúcta ve skupině klientů NZDM. Chlapci docházející do těchto zařízení dosahovali průměrného skóru 15,39 bodu ($SD \pm 2,78$), dívky pak 14,60 bodu ($SD \pm 2,86$). Statistická významnost byla zjišťována na hladině $\alpha = 0,05$. **Zdá se tedy, že dívky využívající služby NZDM mají tendenci dosahovat nižší sebeúcty jak v pubescenci, tak v adolescenci** (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Tabulka 22: Rozdílnost mezi klienty NZDM a běžnou populací (BP) v dosažených hodnotách v metodě RŠS z hlediska věku.

Metoda RŠS	N	N		M	SD	p
	celkem	dle věku				
Sebeúcta	403	NZDM 11–15	271	14,60	2,86	0,009
		NZDM 16–19	132	15,39	2,78	
	437	BP 11–15	367	14,73	2,48	0,059
		BP 16–17	70	15,34	2,39	
Sebesnižování	403	NZDM 11–15	271	12,39	3,05	0,027
		NZDM 16–19	132	13,09	2,83	
	437	BP 11–15	367	12,44	2,76	0,028
		BP 16–17	70	13,24	2,89	
Celkový skór RŠS	403	NZDM 11–15	271	27,00	4,59	0,003
		NZDM 16–19	132	28,48	4,58	
	437	BP 11–15	367	27,17	4,40	0,015
		BP 16–17	70	28,58	4,62	

Tabulka 23: Rozdílnost mezi pohlavími v dosažených bodových kohortách v metodě RŠS.

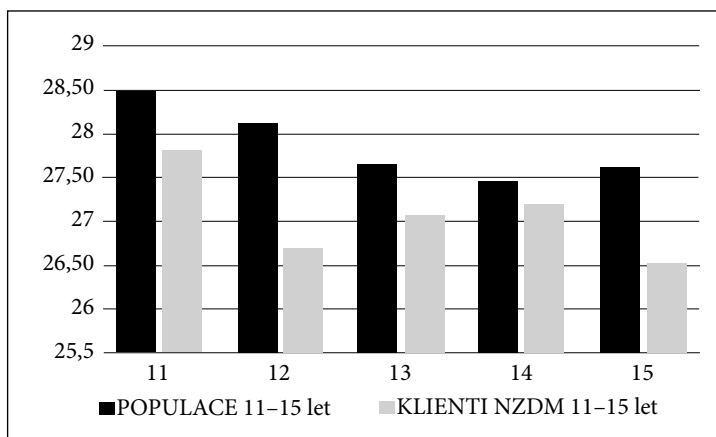
Metoda RŠS	N	N		M	SD	p
	celkem	dle pohlaví				
Sebeúcta	271	dívky NZDM	147	14,22	2,56	0,012
		chlapi NZDM	124	15,05	3,13	
	365	dívky BP	182	14,41	2,43	0,010
		chlapi BP	183	15,08	2,49	
Sebesnižování*	271	dívky NZDM	147	11,74	2,85	0,001
		chlapi NZDM	124	13,17	3,11	
	365	dívky BP	182	11,97	2,70	0,001
		chlapi BP	183	12,91	2,75	

Celkový skór RŠS	271	dívky NZDM	147	25,97	4,04	0,001
		chlapci NZDM	124	28,22	4,92	
	365	dívky BP	182	26,38	4,44	0,001
		chlapci BP	183	27,98	4,21	

Pozn.: * – Čím nižší je hodnota, tím se jedinec více sebesnižuje.

Dále jsme se zaměřili na porovnání celkových skóre z hlediska věkových kohort. V grafu 6 názorně srovnáváme naše zjištění s výsledky celorepublikového šetření Skopala et al. (2014), ve kterém vyplnilo dotazník RŠS 4074 respondentů. Nejvyšších hodnot dosahují jak klienti NZDM, tak respondenti z běžné populace ve věku 11 let. Následující vývoj je však v obou porovnávaných skupinách rozdílný. Zatímco v běžné populaci míra **sebehodnocení** postupně klesá, **u klientů NZDM ve 12 letech klesá prudce, ale ve 13 a 14 letech opět postupně roste. Opětovný propad nastává ve věku 15 let.** Propad oproti 11 letům věku se drží na podobné úrovni ve 12, 13 a 14 letech. Výraznější pokles nastává v 15 letech.

Graf 6: Porovnání výsledků celkových skóre RŠS (sebehodnocení) – dle věku.

Výsledky klientů NZDM ve věku 11–15 let jsme porovnávali s výsledky výše zmíněného výzkumu Skopala et al. (2014) také z hlediska základních statistických indexů. Z výsledků, které uvádíme v tabulce 24, je patrné, že obě sledované skupiny se neliší v maximálních ani minimálních dosažených skórech jednotlivých proměnných. Statisticky významné rozdíly jsme však objevili u celkového skóru RŠS a u faktoru sebesnižování. Lze konstatovat, že **klienti NZDM ve věku 11–15 let se více sebesnižují, tj. častěji negativně hodnotí sami sebe. Rovněž mají tendenci mít nižší úctu k sobě samým.**

Tabulka 24: Porovnání základních statistických indexů RŠS mezi klienty NZDM ve věku 11–15 let (NZDM) a populací ve věku 11–15 let (P) (dle Dolejše et al., 2014).

Metoda RŠS	N		Min	Max	M	SD	p
Sebeúcta	NZDM	271	5,00	20,00	14,60	3,05	0,186
	P	4074	5,00	20,00	14,80	2,36	
Sebesnižování	NZDM	271	5,00	20,00	12,39	2,86	0,001
	P	4074	5,00	20,00	13,01	2,83	
Celkový skór RŠS	NZDM	271	10,00	40,00	26,99	4,60	0,005
	P	4074	10,00	40,00	27,81	4,60	

Vztah mezi jednotlivými proměnnými

Jedním z dalších cílů realizovaného výzkumu bylo prozkoumání vztahu mezi životní spokojeností, danými formami rizikového chování a sebehodnocením. Vzájemné vztahy jsou vyjádřeny pomocí Pearsonova korelačního koeficientu „ r “, jehož vzájemné vztahy uvádíme v tabulkách. Nejprve vždy popisujeme zjištěné výsledky v rámci zkoumaného vztahu a dále se vyjadřujeme k předem stanoveným hypotézám. V závěru každé podkapitoly uvádíme tabulku s výslednými hodnotami zjištěných korelací. Při zjišťování vztahů jednotlivých proměnných se vzhledem k cílům práce zaměříme především na klienty NZDM. Z důvodu nízkého počtu dívek ve věkové kohortě 16–17 let zastupujících běžnou populací již tuto

skupinu do dalších analýz nezařazujeme. Na úplný závěr této kapitoly uvedeme také přehled výsledků všech stanovených hypotéz.

Vztah životní spokojenosti a rizikového chování

V dalších analýzách získaných dat jsme se zaměřili na prozkoumání vztahu mezi životní spokojeností a danými formami rizikového chování. Vzájemné korelace jsme prováděli na hladině významnosti $\alpha = 0,001$. Vztahy vyjádřené pomocí Pearsonova korelačního koeficientu uvádíme v tabulkách 25 a 26.

U všech pozorovaných proměnných byly zjištěny záporné asociační korelace, téměř u všech statisticky významné. Nejsilnější korelaci prokázaly hrubé skóry obou pozorovaných škál (životní spokojenost a rizikové chování) u mladších klientů NZDM, dosáhla hodnoty $r = -.24$. Z hlediska sledovaných škál byl nalezen záporný vztah mezi faktorem delikvence a celkovým skóre SWLS-C u mladších klientů ($r = -.19$) a mezi faktorem šikana a celkovým skóre SWLS-C u starších klientů ($r = -.22$). Přehled všech korelací uvádíme v tabulce 25.

Z výsledků je patrné, že **klienti NZDM, kteří vykazují různé formy rizikového chování, nejsou v životě spokojení**. Dále můžeme pozorovat, že starší klienti, kteří jsou obětí šikany, mají častěji sklon k vykazování nespokojenosti se svým životem. Další statisticky významný vztah jsme objevili mezi celkovým skóre SWLS-C a faktorem abúzu u klientů NZDM. Při podrobnější analýze jsme zjistili, že nejsilnější negativní korelaci s celkovým skóre SWLS-C prokazuje ta položka z faktoru abúzus metody VRCHA, která se týká užívání alkoholu v posledních 30 dnech ($r = -.21$; na hladině významnosti $\alpha = 0,001$). **Zdá se tedy, že pokud mladší klienti NZDM pijí alkohol, nejsou ve svém životě spokojení**. Negativní korelaci mezi užíváním alkoholu a životní spokojeností potvrdil také výzkum Zulliga et al. (2001, in Mason & Spoth, 2011). Je tedy možné, že někteří klienti užívají alkohol jako určité anestetikum. Nespokojenost se svým životem vykazují i klienti ve věku 16–19 let, kteří kladně odpověděli na otázku týkající se krádeže peněz. U této položky jsme objevili nejsilnější korelaci ve vztahu k celkovému skóre SWLS-C ($r = -.29$; na hladině významnosti $\alpha = 0,001$).

Tabulka 25: Korelace mezi škálou SWLS-C a škálou VRCHA – klienti NZDM.

Klienti NZDM	Věk	Abúzus VRCHA	Delikvence VRCHA	Šikana VRCHA	Celk. skór VRCHA
Celkový skór SWLS-C	11–15 let	-0,18*	-0,19*	-0,18*	-0,24***
	16–19 let	-0,09	-0,21*	-0,22*	-0,21*

Pozn.: * – signifikantní na 0,05; *** – signifikantní na 0,001

Ještě silnější korelaci všech sledovaných proměnných lze vidět při porovnání běžné populace žáků ze zkoumaného vzorku ve věku 11–15 let. Na základě těchto zjištění se můžeme domnívat, že **dospívající z běžné populace, kteří vykazují různé formy rizikového chování, nejsou se svým životem spokojení.** Podrobné výsledky uvádíme v tabulce 26.

Tabulka 26: Korelace mezi škálou SWLS-C a škálou VRCHA – běžná populace.

Běžná populace 11–15 let	Abúzus VRCHA	Delikvence VRCHA	Šikana VRCHA	Celk. skór VRCHA
Celkový skór SWLS-C	-0,25***	-0,28***	-0,26***	-0,33***

Pozn.: *** – signifikantní na 0,001

Vztah rizikového chování a sebehodnocení

Dalším stěžejním úkolem našeho projektu bylo zjistit vztahy mezi rizikovým chováním a sebehodnocením. Zkoumali jsme jak vztahy mezi jednotlivými faktory, tak mezi celkovými hrubými skóry metod RŠS a VRCHA. Statistickou úroveň významnosti pro korelace jednotlivých proměnných jsme zvolili na hladině $\alpha = 0,01$. Všechny zmíněné vztahy jsme posuzovali pomocí Pearsonovy korelace. Výsledné koeficienty uvádíme v tabulce 27.

Statisticky významnou souvislost jsme u klientů NZDM objevili **mezi faktorem šikana a faktorem sebesnižování**, toto zjištění potvrzuje i národní studie, která také mezi šikanou (obět) a sebesnižováním našla kladný vztah (Dolejš et al., 2014). U obou sledovaných skupin byla zjištěna pozitivní korelace. Pozorujeme tedy, že **jedinci, kteří jsou obět**

šikany, mají tendenci popírat negativní výpovědi o sobě (např. „*Občasně jasně pocítuji svoji neužitečnost.*“), tzn., že se negativně hodnotí. Nejsilnější negativní korelační vztah ($r = -.26$) byl nalezen u starších klientů NZDM mezi faktorem šikana a celkovým skóre RŠS.

Mezi celkovými skóry klientů NZDM v metodách VRCHA a RŠS nebyl zjištěn statisticky významný rozdíl. Tento výsledek můžeme opět porovnat s výsledky výzkumu Skopala et al. (2014), kteří mezi těmito proměnnými zjistili mírně zápornou korelační asociaci u respondentů z běžné populace ($r = -.20$). Stejnou hodnotu jsme zjistili i u žáků ve věku 11–15 let z našeho výzkumného vzorku, kde byla objevena korelace $r = -.21$ (podrobné výsledky této zkoumané skupiny uvádíme v tabulce 28). Negativní korelaci jsme objevili u starších klientů mezi faktorem abúzus, sebesnižováním a celkovým skóre RŠS. Klienti NZDM ve věku 16–19 let nemají tendenci se sebesnižovat, pokud skórují ve faktoru abúzu.

U žáků z běžných škol jsme shledali negativní korelaci mezi abúzem a sebeúctou ($r = -.14$) a mezi abúzem a celkovým skóre RŠS ($r = -.12$), což je opět ve shodě s výzkumem Skopala et al. (2014). Mezi delikvencí a celkovým skóre RŠS či faktory této metody nebyla na úrovni $\alpha = 0,01$ nalezena žádná signifikantní souvislost. Na hladině statistické významnosti $\alpha = 0,05$ jsme našli slabý negativní korelační vztah mezi delikvencí a sebeúctou ($r = -.15$) a mezi delikvencí a celkovým skórem RŠS ($r = -.13$). Můžeme to interpretovat tak, že **jedincovo sebehodnocení bude mít vliv na celkové sebehodnocení i sebeúctu**. Faktor šikana statisticky významně koreluje jak se sledovanými faktory škály RŠS, tak s celkovým skóre tohoto nástroje. Výsledky ukazují, že ti **jedinci, kteří jsou obětí šikany, mají tendenci se sebesnižovat**. A naopak ti dospívající, kteří nejsou obětí takového chování od spolužáků, se pokládají za hodnotného člověka.

Vzhledem ke zjištěným mírám korelací se zdá, že **vlastní sebehodnocení možná přílišný vliv na rizikové aktivity nemá**, ať už je nízké či vysoké. Dalším vysvětlením by mohla být odlišná koncepce obou sledovaných metod. Nebo zde mohou intervenovat další proměnné, o jejichž existenci zatím nevíme.

Tabulka 27: Korelace mezi škálou RŠS a škálou VRCHA – klienti NZDM.

Klienti NZDM	Věk	Sebeúcta RŠS	Sebesnižování RŠS	Celkový skór RŠS
Abúzus VRCHA	11–15 let	–0,06	0,02	–0,05
	16–19 let	0,13	–0,18*	0,19*
Delikvence VRCHA	11–15 let	–0,03	–0,06	0,02
	16–19 let	–0,04	0,02	–0,04
Šikana VRCHA	11–15 let	–0,16**	0,16**	–0,21***
	16–19 let	–0,25**	0,18*	–0,26**
Celkový skór VRCHA	11–15 let	–0,09	0,02	–0,07
	16–19 let	–0,02	–0,03	0,00

Pozn.: * – signifikantní na 0,05; ** – signifikantní na 0,01; *** – signifikantní na 0,001

Tabulka 28: Korelace mezi škálou RŠS a škálou VRCHA – běžná populace.

Běžná populace zkoumaného vzorku (11–15 let)	Sebeúcta RŠS	Sebesnižování RŠS	Celkový skór RŠS
Abúzus VRCHA	–0,14*	0,07	–0,12*
Delikvence VRCHA	–0,15*	0,08	–0,13*
Šikana VRCHA	–0,19***	0,31***	–0,30***
Celkový skór VRCHA	–0,19***	0,16	–0,21***

Pozn.: * – signifikantní na 0,05; *** – signifikantní na 0,001

Vztah životní spokojenosti a sebehodnocení

Další významnou oblastí, které jsme se věnovali, byl vztah mezi životní spokojeností, tu jsme měřili metodou SWLS-C, a faktory sebeúcta a sebesnižování nástroje RŠS. Porovnáváme však i celkové hrubé skóry obou metod. Vzájemné korelace jsme posuzovali pomocí Pearsonovy korelace na hladině významnosti $\alpha = 0,001$. Výsledné koeficienty uvádíme v tabulkách 29 a 30.

Významným zjištěním je prokázána vysoká souvislost mezi celkovým skóre RŠS a SWLS-C, a to u všech porovnávaných skupin. Nejvyšší korelace byla dosažena u klientů NZDM ve věku 16–19 let, kde má hodnotu $r = .56$. Na základě těchto zjištění můžeme konstatovat, že **jedinci, kteří se pokládají za hodnotného člověka, jsou zároveň ve svém životě spokojení**. Na základě dalších zjištění můžeme konstatovat, že životní spokojenost má významný vliv na pozitivní sebehodnocení jedinců, a to opět ve všech pozorovaných skupinách. Soudíme tak na základě objeveného silného pozitivního korelačního vztahu mezi faktorem sebeúcta nástroje RŠS a celkovým dosaženým skóre SWLS-C. Zdá se, že metody RŠS a SWLS-C vycházejí z podobných teoretických konceptů.

Negativní korelační vztah jsme našli mezi celkovým skóre SWLS-C a faktorem sebesnižování nástroje RŠS, což znamená, že ti jedinci, kteří k sobě mají negativní vztah, jsou ve svém životě nespokojení. Zajímavé však je, že u klientů NZDM ve věku 11–15 let nebyla v tomto ohledu statistická významnost shledána.

Tabulka 29: Korelace mezi metodou SWLS-C a metodou RŠS u klientů NZDM.

Klienti NZDM	Věk	Sebeúcta RŠS	Sebesnižování RŠS	Celk. skór RŠS
Celkový skór SWLS-C	11–15 let	0,54***	–0,09	0,40***
	16–19 let	0,60***	–0,31***	0,56***

Pozn.: *** – signifikantní na 0,001

Tabulka 30: Korelace mezi metodou SWLS-C a metodou RŠS u běžné populace.

Běžná populace 11–15 let	Sebeúcta RŠS	Sebesnižování RŠS	Celk. skór RŠS
Celkový skór SWLS-C	0,58***	–0,26***	0,49***

Pozn.: *** – signifikantní na 0,001

V kapitole *Výsledky výzkumu* jsme uvedli přehled zjištěných výsledků našeho výzkumu, které jsme pro lepší přehlednost doplnili o tabulky a grafy.

ZÁKLADNÍ ZÁVĚRY VÝZKUMNÉHO PROJEKTU

Monografie se zabývala životní spokojeností, výskytem rizikového chování a sebehodnocením u klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. V teoretickém ukotvení jsme se věnovali pojmovému a obsahovému vymezení problematiky. Každou kapitolu jsme prokládali současnými, ale i již déle známými zjištěními z různých tuzemských, ale i zahraničních výzkumů a studií. Výzkumná část začíná základním vymezením výzkumného problému a pokračuje popisem výběru výzkumného vzorku, sběru a analýzy dat, aplikovaných metod, ale i etických aspektů realizovaného výzkumného projektu.

Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež jsou poměrně mladou sociální službou, která je v rámci celého spektra sociálních služeb poskytovaných na území ČR jako jediná určená přímo dospívajícím jedincům. NZDM lze velmi stručně charakterizovat jako určitou „čekárnu na dospělost“. Pracovníci těchto zařízení provázejí dospívající obdobím dospívání, poskytují jim podporu a pomoc v obtížných životních situacích. Usilují o to, aby úspěšně prošli labyrintem dospívání vedoucím k dospělosti. Aby byla jejich činnost účinná, kvalitní, ale i profesionální a aby vedla ke stanoveným cílům služby, je potřeba dobře znát adresáty takto poskytovaných služeb a nepřestávat se ptát na otázku „*Kdo je klientem NZDM?*“

Základním zjištěním našeho celorepublikového výzkumu klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež je, že tuto sociální službu využívá vysoce riziková mládež, která ve všech sledovaných aktivitách rizikového chování běžnou populaci dospívajících ve věku 11–15 let mnohdy převyšuje o více než 30%. Mezi nejčastější formy rizikového chování klientů NZDM patří delikventní činnost, jakou je falšování parafy rodičů. To se prokázalo u 49% z této zkoumané skupiny. Druhou nejčastější rizikovou aktivitou je kouření cigaret v posledních 30 dnech (45% klientů). Dospívající z NZDM jsou také velmi často (38%) pravidelnými kuřáky, kteří vykouří více než pět cigaret za den. Dalšími položkami metody VRCHA, ve které klienti NZDM „pokořili“ hranici 30%, jsou ty, které se týkají:

různých krádeží, poškozování cizího majetku, problémů s policií, auto-agresivních aktivit a vulgárních a hrubých urážek od spolužáků.

Vysoká míra rizikového chování má často vliv na životní spokojenost klientů těchto zařízení, ti se tak dostávají do spirály zahrnující nižší míru sebehodnocení oproti normě. Potvrdilo se, že to, jak jsou dospívající klienti v životě spokojeni, má vliv na jejich globální vztah k sobě samým. Spokojení jedinci se vyznačují vysokou mírou sebeúcty a mají pozitivní vztah k sobě samým.

Z perspektivy genderových rozdílů v rámci zkoumané skupiny dospívajících se potvrdilo, že náchylnější k rizikovým aktivitám jsou chlapci. Dívky mají tendenci se negativně hodnotit, jejich celkový skóre zjištěný metodou RŠS vypovídá o jejich nízké sebeúctě. Podobné výsledky zjistili v celorepublikové studii i Skopal, Dolejš a Suchá (2014).

Výsledky, které jsme v rámci našeho výzkumu získali, nám poskytly odpověď na otázku, jací jsou adresáři služeb poskytovaných nízkoprahovými zařízeními pro děti a mládež. Všechna uvedená zjištění vnímáme jako přínosná pro rozvoj práce s mládeží v praxi NZDM. Vzhledem k opravdu vysokému (až alarmujícímu) výskytu rizikového chování v této cílové skupině se domníváme, že by bylo vhodné pro klienty NZDM sestavit cílené (sekundární, a v některých případech i terciární) preventivní programy. Jako vhodné východisko pro jejich sestavení v rámci daného zařízení (aby byly „ušité na míru“) vnímáme použití dostupných a administrativně nenáročných psychodiagnostických metod, které jsme v rámci našeho výzkumu použili. Rádi bychom proto do budoucna sestavili metodickou příručku pro sociální pracovníky zde působící, jak s těmito metodami v praxi NZDM pracovat.

Aby však byla odpověď na otázku „*Jací jsou klienti NZDM?*“ úplná, do budoucna bychom doporučili realizaci výzkumu, který by se zaměřil na zjišťování dalších osobnostních charakteristik. Především pak impulzivitu, u které bylo prokázáno, že má u dospívajících úzkou souvislost s výskytem rizikového chování. Tento vztah byl zjištěn napříč různými studii (Dolejš et al., 2014; Skopal et al., 2014).

Z výsledků našeho výzkumu jasně vyplývá opodstatněnost nízkoprahových služeb pro děti a mládež. Zdá se, že se těmito zařízeními daří zachycovat velmi rizikové jedince a pracovat na jejich osobnostním rozvoji, aby úspěšně a bezpečně prošli cestou z dětství do dospělosti. Naš výzkum naplnil naše cíle, díky němu jsme schopni přesněji definovat cílovou

skupinu NZDM. Známe tak odpověď na otázku, kdo je adresátem takto poskytovaných služeb.

Výstupy ze všech metod jsme porovnávali s běžnou populací. Nejvaldnějších srovnání se nám dostalo u dospívajících ve věku 11–15 let díky existenci populačních norem vytvořených Dolejšem et al. (2014).

SOUHRN

Cílem výzkumné studie bylo prozkoumat vztah mezi životní spokojeností, sebehodnocením a prevalencí rizikového chování u dospívajících, kteří využívají služeb nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. Dalším cílem bylo porovnání této cílové skupiny s žáky a studenty z běžné populace a zjištění prevalenčních hodnot určitých forem rizikového chování u klientů NZDM. V následujícím textu uvedeme shrnutí kroků, které vedly k tomuto vytyčenému úkolu.

Nejprve jsme se věnovali rešerši dostupných teoretických zdrojů, které se tematicky dotýkaly výše stanovených proměnných. Následně jsme sestavili teoretické podklady a východiska výzkumného projektu. Naše pozornost se nejprve zaměřila na vymezení nízkoprahových zařízení pro děti a mládež, jejich charakteristiku, cíle a způsoby práce, které pracovníci těchto zařízení využívají. Rovněž jsme nastínili průběh poskytování této služby. Dále jsme prezentovali výstupy tuzemských a zahraničních výzkumů, které tuto službu či jiné jí podobné služby studovali z různých hledisek.

Dále jsme se věnovali období adolescence, uvedli jsme základní charakteristiky tohoto náročného životního období. Představili jsme hlavní vývojové znaky a proměny, kterými adolescenti procházejí. Věnovali jsme se jak změnám kognitivním, tak emočním a bio-psycho-sociálním. Vzhledem k zaměření výzkumu a monografie jsme rovněž uvedli vývoj sebepojetí a sebehodnocení u dospívajících.

Při vymezení fenoménu rizikového chování jsme vycházeli z teoretického konceptu Dolejše (2010), který do forem rizikového chování zahrnuje (zne)užívání návykových látek, kriminalitu a delikvenci, šikanu, rizikové sexuální aktivity, školní přestupky a problémy, extremistické, hazardní a sektářské aktivity. V textu jsme se také dotkli dalších forem rizikového chování. Danou kapitolu jsme opět doplnili o výstupy z různých realizovaných výzkumů.

Další proměnnou byla životní spokojenost, resp. subjektivní osobní pohoda. Nastínili jsme různé teoretické koncepty životní spokojenosti, podrobněji jsme se věnovali Dienerovu pojetí tohoto fenoménu pozitivní psychologie. Jeho přístup byl výchozím konstruktem naší práce. V textu

jsme se rovněž věnovali faktorům, které mohou osobní pohodu ovlivňovat pozitivním, či negativním směrem.

Poslední proměnnou, kterou jsme z teoretického hlediska mapovali, bylo sebehodnocení. Emoční komponentu našeho Já jsme se pokusili terminologicky ukotvit a zasadit do struktury Jáství a sebepojetí. Rovněž jsme uvedli různé teorie sebehodnocení, především jsme se pak věnovali konceptu Rosenberga, který se stal výchozím pro naši další výzkumnou práci.

Výzkumný soubor se v našem případě skládal z dospívajících klientů NZDM (n = 499) a studentů a žáků základních a středních škol z běžné populace (n = 450). V textu jsme dále popsali všechny aplikované výzkumné metody, popis sběru a analýzy dat. Nevynechali jsme ani vymezení etického aspektu našeho výzkumu. Použitými metodami pro sběr dat byly Škála životní spokojenosti dětí (SWLS-C), Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA) a Rosenbergova škála sebehodnocení (RŠS). V další části této monografie jsme poskytli a prezentovali výsledky našeho výzkumu, které jsme rozdělili do tří celků: zjištění týkající se životní spokojenosti, prevalence rizikového chování a sebehodnocení. Následně jsme uvedli výsledky zkoumání vzájemných vztahů mezi jednotlivými proměnnými.

Jedním z nejvýznamnějších zjištění naší práce je míra výskytu rizikového chování mezi klienty NZDM. U dospívajících ve věku 11–15 let docházejících do těchto zařízení zjišťujeme, že 45 % z nich užilo alkohol v posledních 30 dnech, 39 % vyzkoušelo někdy v životě marihuanu, 48 % kouřilo cigarety v posledních 30 dnech, 27 % již prožilo ve svém životě pohlavní styk, 38 % kouří více než pět cigaret denně, 16 % bylo v posledních 30 dnech opilých tak, že mělo problémy s chůzí, mluvením a pamětí nebo zvracelo, stejné procento klientů zneužilo léky. U faktoru delikvence zjišťujeme, že 49 % zfalšovalo podpis rodičů, 27 % ukradlo peníze rodičům, 27 % bylo někdy v životě za školou. 35 % alespoň jednou v životě něco ukradlo, 31 % někdy poškodilo cizí majetek ze zábavy. 35 % mělo kvůli nějakému svému chování problémy s policií, 34 % dotazovaných uvedlo, že někdy v životě kradlo v obchodě. Pokud se zaměříme na faktor označovaný termínem šikana, zjišťujeme, že 39 % si někdy záměrně fyzicky ublížilo. 32 % bylo za posledních 30 dní obětí hrubých a vulgárních urážek od spolužáků. Na internetu bylo za poslední měsíc zesměšňováno 16 % klientů. 17 % ublížili v posledních 30 dnech spolužáci. V porovnání

s normou (Dolejš et al., 2014) 44 % klientů dosahuje ve faktoru abúzus průměrně více bodů než běžná populace, ve faktoru delikvence 41 % a ve faktoru šikana 28 % klientů. Pokud se zaměříme na celkové riziko, zde přesahuje běžnou populaci 47 % klientů NZDM ve věku 11–15 let. Je tedy patrné, že dospívající z NZDM představují vysoce rizikovou mládež. Starší klienti ve věku 16–19 let prokazují míru rizika ještě větší. Z hlediska genderu se chovají častěji rizikově chlapci než dívky.

Pokud se zaměříme na životní spokojenost klientů, zjišťujeme, že klienti NZDM prožívají nešťastné pocity častěji oproti běžné populaci. V celkovém skóru škály SWLS-C dosahovali průměrně 15,89 bodu ($SD \pm 4,23$), běžná populace 16,90 bodu ($SD \pm 4,04$). Statisticky významnou rozdílnost jsme objevili na hladině významnosti $\alpha = 0,001$. Také dívky mají tendenci být v životě méně spokojené, a to ve všech porovnávaných skupinách (klienti NZDM ve věku 11–15 let a 16–19 let a studenti a žáci ve věku 11–15 let a 16–17 let). Stejný trend se objevil i v oblasti sebehodnocení. Dívky mají tendenci se sebesnižovat a jejich globální sebehodnocení je ve srovnání s chlapci nižší. Celkový skór SWLS-C silně koreluje jak s celkovým sebehodnocením, tak s celkovým skóre v metodě VRCHA. Můžeme se proto domnívat, že čím více je klient ve svém životě spokojený, tím méně rizikově se chová, tím lépe se hodnotí a tím lepší vztah má sám k sobě. Čím nespokojenější dospívající klient NZDM je, tím negativněji se hodnotí a tím častěji se u něj objevují různé formy rizikového chování.

SUMMARY

The aim of this study was to examine the relation between life satisfaction, self-evaluation and prevalence of risk behaviour among the adolescents who use the services of low-threshold facilities for children and youth (NZDM). Our next objective was to compare this target group with pupils and students who come from the general public and to determine the prevalence values of certain forms of risk behaviour among the clients of NZDM. We will provide a summary of the steps which led to this outlined task in the following text.

Firstly, we focused on a research of the available theoretical resources that are thematically related to the above mentioned variables. Subsequently, we compiled theoretical groundwork and a base of the research project. We firstly focused on defining the low-threshold facilities for children and youth, their characteristics, objectives and methods of working applied by the employees of these facilities. We also outlined the course of providing this service in the chapter. Furthermore, we presented the outcomes of the domestic and foreign researches, which studied the various aspects of this service or of this sort.

The next chapter was devoted to the adolescent period. We defined the basic characteristic of this difficult life period. The chapter presents the main developmental characteristics and changes that adolescents go through. We both addressed the cognitive changes, the emotional and the bio-psycho-social changes. With respect to the focus of the research and monograph we also stated the course of the self-concept and the self-evaluation among adolescent boys and girls.

When defining the phenomenon of the risk behaviour, we based our study on the theoretical concept of Dolejš (2010) which also in the forms of risk behaviour includes drug (ab)use, crime and delinquency, bullying, risk sexual activities, school offences and problems, extremist, hazardous and sectarian activities. We also addressed other forms of the risk behaviour. The chapter was also completed with the results of the various realized researches.

Another variable was the life satisfaction, respectively subjective well-being. We outlined various theoretical concepts of the life satisfaction;

we focused on Diener's conception of this phenomenon of a positive psychology in more details. His approach served as a basis of our work.

We also paid attention to the factors which can positively or negatively influence subjective well-being. The last variable that we surveyed from the theoretical point of view was the self-evaluation. We tried to anchor the emotional component of our self into the framework of the Self and the self-concept. We also introduced various theories of the self-evaluation in the chapter; mainly we focused on Rosenberg's concept which served as a basis of our further research work.

The research group was formed by the adolescent clients NZDM (n = 499) and students and pupils of primary and secondary schools from the general public (n = 450). Furthermore, we described all applied research methods, description of data collection and analysis. We also did not leave out a definition of the ethical aspect of our research. The methods used for data collection were the Satisfaction With Life Scale-Child (SWLS-C), the Presence of Risk Behavior Among Adolescents (VRCHA) and Rosenberg's Self-Esteem Scale. In the next chapter of this monograph we provided and presented the results of our research which were divided into four groups: The findings related to life satisfaction, the findings related to prevalence of risk behavior and the findings related to self-evaluation. Subsequently, we presented the results of the survey of the relation among the variables.

One of the most significant finding of our work is the rate in the presence of risk behaviour among the clients of NZDM. Among the adolescents, aged 11–15, who attend these facilities, we found out that 45 % have used alcohol in the last 30 days, 39 % have tried marihuana, 48 % have smoked cigarettes in the last 30 days, 27 % have experienced sexual intercourse in their lives, 38 % smoke more than 5 cigarettes a day, 16 % have been so drunk in the last 30 days they had trouble with walking, speech and memory or vomited, the same percentage of the clients abused drugs. We found out that in case of the factor of delinquency, 49 % have forged their parents' signature, 27 % have stolen money from their parents, 27 % have skived off the school. 35 % have at least once in their lives stolen something, 31 % have ever damaged somebody else's property for fun. 35 % have had problems with the police due to their behaviour, 34 % of the respondents stated they have shoplifted. When focusing on factor of bullying, we found out that 39 % have ever intentionally physically hurt

somebody. 32% have become the victims of the gross and vulgar insults from the classmates in the last 30 days. 16% of the clients have been ridiculed on the internet during the last month. 17% have been harmed by their classmates in the last 30 days. Comparison with the standard (according to Dolejš et al., 2014c) 44% of the clients reach in the factor of the abuse more points on the average than the general public, 41% in the factor of the delinquency and 28% in the factor of the bullying. When focusing on the overall risk, 47% of the clients from NZDM in the age of 11–15 exceed the general public. Therefore it can be clearly seen that the adolescents in NZDM represent the youth at high risk. Moreover, the clients in the age of 16–19 demonstrate even greater higher risk. The boys behave in terms of gender more risky than girls.

When focusing on life satisfaction, we found out that the clients of NZDM experience more often the feelings of unhappiness compared to the general public. They reached on average 15,89 points ($SD \pm 4,23$) in the overall scale score SWLS-C, general public reached 16,90 points ($SD \pm 4,04$). We found statistically significant dissimilarity on the level of significance $\alpha = 0,001$. Also girls tend to be less satisfied in their lives and in all compared groups (clients of NZDM in the age of 11–15 and 16–19 and students and pupils in the age of 11–15 and 16–17). The same trend also appeared in the self-evaluation. The girls tend to underestimate themselves and their global self-evaluation is lower compared to the boys. Total score of SWLS-C strongly correlates with both overall self-evaluation and with overall score in VRCHA method. Therefore we can assume, the more the client is satisfied in the life, the less risky he/she behaves, the better he/she self-evaluate himself/herself and the better relationship he/she has with himself/herself. The more dissatisfied the adolescent client of NZDM is, the more negatively he/she self-evaluate himself/herself and the more often he/she shows the various forms of risk behaviour.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

A LITERATURY

- 1) Alam, M. M. (2013). *A Study of Test Anxiety, Self-Esteem and Academic Performance Among Adolescents*. IUP Journal Of Organizational Behavior, 12(4), 33–43. Získáno 3. června 2014 z EBSCOhost databáze.
- 2) Austin, E. J., Saklofske, D. H., & Egan, V. (2005). *Personality, well-being and health correlates of trait emotional intelligence*. Personality And Individual Differences, 38(3), 547–558. doi:10.1016/j.paid.2004.05.009.
- 3) Baum, D., & Gojová, A. (Eds.) (2014). *Výzkumné metody v sociální práci*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. Získáno z: <http://projekty.osu.cz/vedtym/dok/publikace/vyzkumne-metody-v-soc-praci.pdf>.
- 4) Bajčiová, V., Tomášek, J., & Štěrba, J. (2011). *Nádory adolescentů a mladých dospělých*. Praha: Grada.
- 5) Balluerka, N., Aritzeta, A., Gorostiaga, A., Gartzia, L., & Soroa, G. (2013). *Emotional intelligence and depressed mood in adolescence: A multilevel approach*. International Journal Of Clinical Health & Psychology, 13(2), 110–117. Získáno z: [http://dx.doi.org/10.1016/S1697-2600\(13\)70014-0](http://dx.doi.org/10.1016/S1697-2600(13)70014-0).
- 6) Baláz, R. (2011). *Využití výzkumu v praxi velkých organizací*. Časopis Sociální práce / Sociální práce, 1 (11), 17.
- 7) Bantchevska, D., Erdem, G., Patton, R., Linley, J., Letcher, A., Bonomi, A., & Slesnick, N. (2011). *Predictors of Drop-in Center Attendance among Substance-Abusing Homeless Adolescents*. Social Work Research, 35(1), 58–63.
- 8) Bednář, M. (2009). *Sociální služby – typologie*. In Baštecká, B. (Ed.) (2009). *Psychologická encyklopedie: aplikovaná psychologie*. Praha: Portál.
- 9) Bergman, M. M., & Scott, J. (2001). *Young adolescents' wellbeing and health-risk behaviours: gender and socio-economic differences*. Journal Of Adolescence, 24(2), 183. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.1006/jado.2001.0378>.
- 10) Bhullar, N., Schutte, N. S., & Malouff, J. M. (2013). *The Nature of Well-Being: The Roles of Hedonic and Eudaimonic Processes and Trait Emotional Intelligence*. Journal Of Psychology, 147(1), 1–16. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.1080/00223980.2012.667016>.
- 11) Blankenhorn, D. (1996). *Fatherless America: Confronting Our Most Urgent Social Problem*. New York: Harper Perennial.

- 12) Blatný, M. (2010). *Psychologie osobnosti: hlavní témata, současné přístupy*. Praha: Grada.
- 13) Blatný, M., Dosedlová, J., Kebza, V., & Šolcová, I. (Ed.) (2005). *Psychosociální souvislosti osobní pohody*. Brno: Masarykova univerzita & Nakladatelství MSD.
- 14) Blatný, M., & Osecká, L. (1994). *Rosenbergova škála sebehodnocení: struktura globálního vztahu k sobě*. *Československá psychologie*, 38 (6), 481–488.
- 15) Blatný, M., & Osecká, L. (1998). *Zdroje sebehodnocení a životní spokojenosti: osobnost a strategie zvládnání*. *Československá psychologie*, 42, 5, 385–394.
- 16) Blatný, M., & Plhánková, A. (2003). *Temperament, inteligence, sebezpojetí: nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu*. Brno: Psychologický ústav Akademie věd ČR.
- 17) Bracey, S. J., Qusteded, E., & Duda, J. L. (2011). *Children's conceptualisations of well- and ill-being: Summary of a qualitative inquiry and initial development of a multi-dimensional measure of children's well- and ill-being*. *Sport & Exercise Psychology Review*, 7(2), 18–22.
- 18) Branje, S. T., Van Lieshout, C. M., & Gerris, J. M. (2007). *Big Five personality development in adolescence and adulthood*. *European Journal Of Personality*, 21(1), 45–62. doi:10.1002/per.596.
- 19) Bush, T., Richardson, L., Katon, W., Russo, J., Lozano, P., McCauley, E., & Oliver, M. (2007). *Anxiety and depressive disorders are associated with smoking in adolescents with asthma*. *The Journal Of Adolescent Health: Official Publication Of The Society For Adolescent Medicine*, 40(5), 425–432. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jadohealth.2006.11.145>.
- 20) Butkovic, A., Brkovic, I., & Bratko, D. (2012). *Predicting Well-Being From Personality in Adolescents and Older Adults*. *Journal Of Happiness Studies*, 13(3), 455–467. doi:10.1007/s10902-011-9273-7.
- 21) Carlson, E. A., Sroufe, L. A., Collins, W. A., Jimerson, S., Weinfeld, N., Henninghausen, K., & Meyer, S. E. (1999). *Early environmental support and elementary school adjustment as predictors of school adjustment in middle adolescence*. *Journal Of Adolescent Research*, 14(1), 72–94. doi:10.1177/0743558499141005.
- 22) Costello, E. J., Mustillo, S., Erkanli, A., Keeler, G., & Angold, A. (2003). *Prevalence and development of psychiatric disorders in childhood and adolescence*. *Archives Of General Psychiatry*, 60(8), 837–844. Získáno 5. listopadu z <http://devepi.duhs.duke.edu/library/pdf/15807.pdf>.

- 23) Crocetti, E., Rubini, M., Luyckx, K., & Meeus, W. (2008). *Identity formation in early and middle adolescents from various ethnic groups: From three dimensions to five statuses*. *Journal Of Youth And Adolescence*, 37(8), 983–996. doi:10.1007/s10964-007-9222-2.
- 24) Crosnoe, R., Erickson, K., & Dornbusch, S. M. (2002). *Protective functions of family relationships and school factors on the deviant behavior of adolescent boys and girls: Reducing the impact of risky friendships*. *Youth & Society*, 33(4), 515–544. doi:10.1177/0044118X02033004002.
- 25) Csémy, L., Mravčík, V., & Chomynová, P. (2012). *ESPAD – Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách. Přehled hlavních výsledků Evropské školní studie o alkoholu a jiných drogách v Evropě a České republice v roce 2011*. Získáno z: http://www.drogy-info.cz/index.php/content/download/159899/674668/file/ESPAD_TK_20120531_prezentace_web.pdf.
- 26) Csémy, L., Sovinová, H., Rážová, J., & Provazníková, H. (2008). *Trendy v kouření dětí a dospívajících v České republice v období 1994 až 2006 a vybrané souvislosti kouření mezi adolescenty*. *Hygiena*, 53(2), 48–52. Získáno z: http://www.msmt.cz/file/20267_1_1/.
- 27) Čačka, O. (2000). *Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace*. Brno: Doplněk.
- 28) Čada, K. (2012). *Nízkoprahy pod lupou ve druhém roce*. Praha: Česká asociace streetwork. Získáno z: http://www.streetwork.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=3834.
- 29) Čechlovský, J. (2005). *Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (volnočasová aktivita nebo sociální služba?)*. (Nepublikovaná diplomová práce). Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové.
- 30) Čerešník, M., & Gatiaľ, V. (2014). *Rizikové správanie a vybrané osobnostné prmené dospievajúcich v systéme nižšieho sekundárneho vzdelávania*. Nitra: Univerita Konštantína Filozofa.
- 31) Česká asociace streetwork (2014). *Výzkum v NZDM 2014 aneb Nízkoprahy pod lupou*. Praha: MillwardBrown.
- 32) Davis, S. K., & Humphrey, N. (2012). *The influence of emotional intelligence (EI) on coping and mental health in adolescence: Divergent roles for trait and ability EI*. *Journal Of Adolescence*, 35(5), 1369–1379. doi:10.1016/j.adolescence.2012.05.007.
- 33) Degner, J., & Wentura, D. (2010). *Automatic prejudice in childhood and early adolescence*. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2010, 98(3), 356–374. doi: 10.1037/a0017993.

- 34) Diener, E. (1984). *Subjective well-being*. Psychological Bulletin, 95, 542–575. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>.
- 35) Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). *The satisfaction with life scale*. Journal of personality assessment, 49(1), 71–75. Získáno z: http://dx.doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13.
- 36) Diener, E., & Diener, M. (1995). *Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem*. Journal Of Personality And Social Psychology, 68(4), 653–663. doi:10.1037/0022-3514.68.4.653.
- 37) Diener, E., Sapyta, J. J., & Suh, E. (1998). *Subjective Well-Being Is Essential to Well-Being*. Psychological Inquiry, 9(1), 33. Získáno z: http://dx.doi.org/10.1207/s15327965pli0901_3.
- 38) Diener, E. (2000). *Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index*. American Psychologist, 55(1), 34–43. doi:10.1037/0003-066X.55.1.34.
- 39) Diener, E., Lucas, R. E. (2008). *Subjective emotional well-being*. In: Lewis, M., Haviland-Jones, J. M., & Feldman Barret, L. (2008). Handbook of Emotions (3rd ed.). New York, London: Guilford Press, 2008, 471–481.
- 40) Diener, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., Oishi, S., & Biswas-Diener, R. (2010). *New Well-being Measures: Short Scales to Assess Flourishing and Positive and Negative Feelings*. Social Indicators Research, 97(2), 143–156. doi:10.1007/s11205-009-9493-y.
- 41) Diener, E., & Biswas-Diener, R. (2011). *Happiness: Unlocking the mysteries of psychological wealth*. John Wiley & Sons.
- 42) Dodge, K. A., & Albert, D. (2012). *Evolving science in adolescence: Comment on Ellis et al. (2012)*. Developmental Psychology, 48(3), 624–627. doi:10.1037/a0027683.
- 43) Dohányosová, D., & Krajhanzl, J. (2011). *Nížkoprahy pod lupou 2010*. Praha: Česká asociace streetwork. Získáno z: http://www.streetwork.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=3181.
- 44) Dolejš, M. (2010). *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 45) Dolejš, M., & Čerešník, M. (2015a). *Spoločný projekt dvoch národov aneb podobnosti a rozdiely procesu a výsledkov výskumu zameraného na rizikové správanie a osobnostné rysy dospievajúcich na Slovensku a v Českej republike*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

- 46) Dolejš, M., & Čerešník, M. (2015b). *Společný projekt dvou národov aneb podobnosti a rozdíly procesu a výsledkov výskumu zameraného na rizikové správanie a osobnostné rysy dospievajúcich na Slovensku a v Českej republike*. Prezentováno na konferenci PhD Existence 2015.
- 47) Dolejš, M., & Skopal, O. (2014). *Tvorba a standardizace dotazníku Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA)*. Prezentováno na konferenci PhD Existence 2014.
- 48) Dolejš, M., Skopal, O., Suchá, J., et al. (2014). *Protektivní a rizikové osobnosti rysy u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 49) Dolejš, M., Skopal, O., Vavryšová, L., Suchá, J., & Velková, I. (2014). *Převod, tvorba a standardizace psychodiagnostického nástroje Výskyt rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 50) Dosedlová, J., Klimusová, H., Jelínek, M., & Blatný, M. (2004). *Optimismus jako pozitivní iluze u současných adolescentů*. Sborník z konference Psychologické dny ve dnech 9.–11. 9. 2004. Získáno z: <http://cmps.ecn.cz/pd/2004/texty/pdf/dosedlova.pdf>.
- 51) Dowling, S., Manthorpe, J., Cowley, S., King, S., Raymond, V., Perez, W., & Weinstein, P. King's College London. Social Care Workforce Research Unit and Joseph Rowntree Foundation (2006) *Person-centred planning in social care: a scoping review*. York: Joseph Rowntree Foundation. Získáno z: <http://www.jrf.org.uk/sites/files/jrf/9781859354803.pdf>.
- 52) Dworkin, J. (2005). *Risk Taking as Developmentally Appropriate Experimentation for College Students*. Journal Of Adolescent Research, 20(2), 219–241. doi:10.1177/0743558404273073.
- 53) Elliot, D. S. (1993). *Health-enhancing and health compromising lifestyles*. In: Millstein, S. G., Peterson, A. C., & Nightingale, E. O. (Eds.). Promoting the health of adolescents: New directions for the twenty-first century. 119–145. New York: Oxford University Press. Získáno z: [http://www.google.cz/books?hl=cs&lr=&id=n13hwg3_Tl0C&oi=fnd&pg=PA119&dq=Elliot,+D.+S.+\(1993\).+Healthenhancing+and+health+compromising+lifestyles&ots=B2MNYHkq8&sig=nkZ6z3sVSv7lSqBh3OO1pVmvGq4&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false](http://www.google.cz/books?hl=cs&lr=&id=n13hwg3_Tl0C&oi=fnd&pg=PA119&dq=Elliot,+D.+S.+(1993).+Healthenhancing+and+health+compromising+lifestyles&ots=B2MNYHkq8&sig=nkZ6z3sVSv7lSqBh3OO1pVmvGq4&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false).
- 54) Ellis, B. J., Del Giudice, M., Dishion, T. J., Figueredo, A. J., Gray, P., Griskevicius, V., & Wilson, D. S. (2012). *The evolutionary basis of risky adolescent behavior: Implications for science, policy, and practice*. Developmental Psychology, 48(3), 598–623. doi:10.1037/a0026220.
- 55) Erikson, E. H. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.
- 56) Erikson, E. H. (1996). *Osm věků člověka*. Praha: Propsy.

- 57) Ferjenčík, J. (2000). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. Praha: Portál.
- 58) Filípková, Z. (Ed.) (2011). *Dobrá praxe: české a zahraniční zkušenosti z práce v nízkoprahových terénních a kontaktních službách*. Praha: Česká asociace street-work (ČAS).
- 59) Fischer, S., & Škoda, J. (2009). *Sociální patologie: analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada.
- 60) Freud, S. (2000). *Spisy z let 1904–1905*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek.
- 61) Gadermann, A., Schonert-Reichl, K., & Zumbo, B. (2010). *Investigating Validity Evidence of the Satisfaction with Life Scale Adapted for Children*. *Social Indicators Research*, 96(2), 229–247. doi:10.1007/s11205-009-9474-1.
- 62) Haase, C. M., & Silbereisen, R. K. (2010). *Effects of positive affect on risk perceptions in adolescence and young adulthood*. *Journal of Adolescence*, 34(1), 29–37. doi: 10.1016/j.adolescence.2010.03.004.
- 63) Halama, P., & Bišćad, M. (2006). *Psychometrická analýza Rosenbergovej škály sebahodnotenia s použitím metód klasickej teórie testov (CTT) a teórie odpovede na položku (IRT)*. *Československá psychologie*, 50(6), 569–583.
- 64) Hampson, S. E., Severson, H. H., Burns, W. J., Slovic, P., & Fisher, K. J. (2001). *Risk perception, personality factors and alcohol use among adolescents*. *Personality And Individual Differences*, 30(1), 167–181. doi:10.1016/S0191-8869(00)00025-8.
- 65) Hartl, P., & Hartlová, H. (2009). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- 66) Heatherton, T. F., & Wyland, C. L. (2003a). *Assessing self-esteem*. In: Heatherton, T. F., Wyland, C. L., & Lopez, S. J. (2003). *Positive psychological assessment: A handbook of models and measures*, 219–233. Získáno z: http://www.dartmouth.edu/~thlab/pubs/03_Heatherton_Wyland_APP_ch.pdf.
- 67) Heatherton, T. F., & Wyland, C. (2003b). *Why Do People Have Self-Esteem?: Comment*. *Psychological Inquiry*, 14(1), 38–41. Získáno z: http://www.dartmouth.edu/~thlab/pubs/03_Heatherton_Wyland_PsychInq_14.pdf.
- 68) Hendl, J. (2006). *Přehled statistických metod zpracování dat: analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál.
- 69) Higgins, E. T. (1987). *Self-discrepancy: A theory relating self and affect*. *Psychological Review*, 94(3), 319–340. doi:10.1037/0033-295X.94.3.319.

- 70) Hřebíčková, M., & Urbánek, T. (2006). *Typologie osob: Aplikace shlukové analýzy v NEO osobnostním inventáři*. Československá psychologie, 50(5), 405–418. Získáno z: http://psu-brno.avcr.cz/miranda2/export/sitesavcr/data.avcr.cz/human-sci/psu-brno/people-contacts/cv/hrebickova/pdf/26-_typologie_osob.pdf.
- 71) Chan, C. (2012). *Narrative practice with youth: a heuristic case study on a youth-centre drama workshop*. Journal Of Social Work Practice, 26(2), 197–214. doi: 10.1080/02650533.2011.562284.
- 72) Charvát, J. (2007). *Současný politický extremismus a radikalismus*. Praha: Portál.
- 73) IFWS (2014). *Globální definice sociální práce*. Získáno z: <http://ifsw.org/policies/definition-of-social-work/>.
- 74) James, W. (1920). *Psychology: briefer course*. New York: Henry Holt and company. Získáno z: <https://archive.org/details/psychologybriefe00willuoft>.
- 75) Janošová, P. (2008). *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*. Praha: Grada.
- 76) Jarvis, M. (2005). *Theoretical approaches in psychology*. Routledge.
- 77) Jelínek, M., Květon, P., & Vobořil, D. (2011). *Testování v psychologii: teorie odpovědi na položku a počítačové adaptivní testování*. Praha: Grada.
- 78) Jessor, R. (1991). *Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action*. Journal of Adolescent Health, 12, 597–605. Získáno z: [http://dx.doi.org/10.1016/1054-139X\(91\)90007-K](http://dx.doi.org/10.1016/1054-139X(91)90007-K).
- 79) Ježek, S. (2012) *Vztahy s dospělými mimo rodinu*. In: Macek, P., & Lacinová, L. (2012). *Vztahy v dospívání*. Brno: Barrister & Principal.
- 80) Joniak, E. A. (2005). *Exclusionary Practices and the Delegitimization of Client Voice: How Staff Create, Sustain, and Escalate Conflict in a Drop-In Center for Street Kids*. American Behavioral Scientist, 48(8), 961–988. doi:10.1177/002764204274204.
- 81) *Jugendministerkonferenz: Jugendhilfe in der Wissensgesellschaft*. (2001) TOP 7 Jugendhilfe in der Wissensgesellschaft In: FORUM Jugendhilfe 3/2001, 18–27. Získáno z: <http://www.mbjs.brandenburg.de/media/lbm1.c.319019.de>.
- 82) Jung, C. G. (1994). *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis.
- 83) Kalina, K. (2001). *Mezioborový glosář pojmů z oblasti drog a drogových závislostí*. Praha: Filia nova.
- 84) Kann, L., Kinchen, S., Shanklin, S. L., Flint, K. H., Kawkins, J., Harris, W. A., & Zaza, S. (2014). *Youth risk behavior surveillance – United States, 2013*. Morbidity And Mortality Weekly Report. Surveillance Summaries (Washington, D.C.: 2002), 63, 41–168. Získáno z: <http://www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/ss6304a1.htm>.

- 85) Kebza, V., & Šolcová, I. (2003). *Well-being jako psychologický a zároveň mezioborově založený pojem*. Československá psychologie, 47(4), 333–345. Praha.
- 86) Kernis, M. H. (2003). *Toward a Conceptualization of Optimal Self-Esteem*. Psychological Inquiry, 14(1), 1. Získáno z: http://dx.doi.org/10.1207/S15327965P-LI1401_01.
- 87) Klíma, P. (2004). *Pedagogika mimo zdi institucí*. In: Jedlička, R. (Ed.) (2004). *Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí*, 355–401. Praha: Themis.
- 88) Klíma, P., (Ed.), Herzog, A., Kunc, S., Racek, J., & Zahradník, M. (2009). *Kontaktní práce: antologie textů České asociace streetwork*. Praha: Česká asociace streetwork.
- 89) Klíma, P., Herzog, A., Kunc, S., Racek, J., & Zahradník, M. (2010). *Kontaktní práce 2010: antologie textů České asociace streetwork*. Praha: Národní vzdělávací fond ve spolupráci s Českou asociací streetwork.
- 90) Klimstra, T. A., Hale III, W. W., Raaijmakers, Q. W., Branje, S. T., & Meeus, W. J. (2009). *Maturation of Personality in Adolescence*. Journal Of Personality & Social Psychology, 96(4), 898–912. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.1037/a0014746>.
- 91) Klimstra, T. A., Hale III, W. W., Raaijmakers, Q. W., Branje, S. T., & Meeus, W. J. (2010). *Identity formation in adolescence: change or stability?*. Journal Of Youth And Adolescence, 39(2), 150–162. doi:10.1007/s10964-009-9401-4.
- 92) Knotová, D. (2014). *Školní poradenství*. Praha: Grada.
- 93) Kocourek, J. (Vedoucí projektu), Racek, J. (Odborný garant), & Křemen, P. (Režisér). (2010). *Čekárna na dospělost*. [Film]. Česká asociace streetwork. Praha: Realfilm Production, s. r. o.
- 94) Kolář, M. (2001). *Bolest šikanování*. Praha: Portál.
- 95) Kołolo, H., Guszowska, M., Mazur, J., & Dzielska, A. (2012). *Self-efficacy, self-esteem and body image as psychological determinants of 15-year-old adolescents' physical activity levels*. Human Movement, 13(3), 264–270. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.2478/v10038-012-0031-4>.
- 96) Korhonen, M., Luoma, I., Salmelin, R., & Tamminen, T. (2012). *A longitudinal study of maternal prenatal, postnatal and concurrent depressive symptoms and adolescent well-being*. Journal of Affective Disorders. 136(3), 680–692. doi: 10.1016/j.jad.2011.10.007.
- 97) Kožený, J., Csémy, L., & Tišanská, L. (2007). *Strukturální analýza modelu životní spokojenosti adolescentů*. Československá psychologie, 51(3), 224–237. Praha.

- 98) Krajhanzl, J. (2013). „Nízkoprahy pod lupou“ ve třetím roce. Praha: Česká asociace streetwork. Získáno z: <http://www.streetwork.cz/content/view/4122/>.
- 99) Krejčová, L. (2011). *Psychologické aspekty vzdělávání dospívajících*. Praha: Grada.
- 100) Křivohlavý, J. (2004). *Pozitivní psychologie*. Praha: Portál.
- 101) Křivohlavý, J. (2013). *Psychologie pocitů štěstí: současný stav poznání*. Praha: Grada.
- 102) Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada.
- 103) Lebeda, D. (nedatováno). *Krátký úvod do problematiky extremismu*. Praha: Imperativ, z.s. Získáno z: http://imperativ.cz/source/magistr_úvod.pdf.
- 104) León, J. C., Carmona, J., & García, P. (2010). *Health-risk behaviors in adolescents as indicators of unconventional lifestyles*. *Journal of Adolescence*, 33(5), 663–671. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.1016/j.adolescence.2009.11.004>.
- 105) Lepík, F., Dolejš, M., Miovský, M., & Vacek, J. (2010). *Školní dotazníková studie o návykových látkách, dalších formách rizikového chování a pilotní studie o užívání těkavých látek na základních školách praktických: Karlovarský kraj*. Tišnov: SCAN.
- 106) Lewin-Bizan, S., Bowers, E. P., & Lerner, R. M. (2010). *One good thing leads to another: Cascades of positive youth development among American adolescents*. *Development And Psychopathology*, 22(4), 759–770. doi:10.1017/S0954579410000441.
- 107) Lewis, A. M., & Petrone, R. (2010) “*Although Adolescence Need Not Be Violent...*” – *Preservice Teachers’ Connections Between “Adolescence” and Literacy Curriculum*. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 53(5). doi:10.1598/JAAL.53.5.5 (pp. 398–407).
- 108) Lopez, S. J., & Snyder, C. R. (2009). *Oxford handbook of positive psychology*. Oxford: Oxford University Press. Získáno z: <http://www.slideshare.net/kocciintotsbor9/snyder-c-r-lopez-s-j-eds-handbook-of-positive-psychology>.
- 109) Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.
- 110) Macek, P., & Tyrlík, M. (2010). *Sebepojetí a identita: problém vymezení, sociální a vývojový kontext*. In: Tyrlík, M., Macek, P., & Širůček, J. (2010). *Sebepojetí a identita v adolescenci: sociální a kulturní kontext*. Brno: Masarykova univerzita.
- 111) Machová, J., & Kubátová, D. (2009). *Výchova ke zdraví*. Praha: Grada.

- 112) Marcia, J. E. (1967). *Ego identity status: relationship to change in self-esteem, general maladjustment, and authoritarianism*. Journal Of Personality, 35(1), 118. doi:10.1111/1467-6494.ep8934593Crocetti,
- 113) Martínek, Z. (2009). *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada.
- 114) Maslowsky, J., Buvinger, E., Keating, D. P., Steinberg, L., & Cauffman, E. (2011). *Cost-benefit analysis mediation of the relationship between sensation seeking and risk behavior among adolescents*. Personality and Individual Differences, 51(7), 802–806. Ziskáno z: <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2011.06.028>.
- 115) Masten, A. S., Roisman, G. I., Long, J. D., Burt, K. B., Obradović, J., Riley, J. R., & Tellegen, A. (2005). *Developmental Cascades: Linking Academic Achievement and Externalizing and Internalizing Symptoms Over 20 Years*. Developmental Psychology, 41(5), 733–746. doi:10.1037/0012-1649.41.5.733.
- 116) Mason, A. W., & Spoth, R. (2011). *Longitudinal Associations of Alcohol Involvement with Subjective Well-Being in Adolescence and Prediction to Alcohol Problems in Early Adulthood*. Journal Of Youth & Adolescence, 40(9), 1215–1224. doi:10.1007/s10964-011-9632-z.
- 117) Matoušková, I. (2013). *Aplikovaná forenzní psychologie*. Praha: Grada.
- 118) McCrae, R. R., & Costa Jr, P. T. (1999). *A five-factor theory of personality*. Handbook of personality: Theory and research, 2, 139–153.
- 119) McMahan, E., & Estes, D. (2011). *Hedonic Versus Eudaimonic Conceptions of Well-being: Evidence of Differential Associations With Self-reported Well-being*. Social Indicators Research, 103(1), 93–108. doi:10.1007/s11205-010-9698-0.
- 120) McMahan, E. A., & Estes, D. (2012). *Age-Related Differences in Lay Conceptions of Well-Being and Experienced Well-Being*. Journal of Happiness Studies. 13(1), 79–101. doi: 10.1007/s10902-011-9251-0.
- 121) McNamara, J. K., & Willoughby, T. (2010). *A Longitudinal Study of Risk-Taking Behavior in Adolescents with Learning Disabilities*. Learning Disabilities Research & Practice, 25(1), 11–24. Article first published online: 7 FEB 2010. doi: 10.1111/j.1540-5826.2009.00297.x.
- 122) Meeus, W., Van de Schoot, R., Klimstra, T., & Branje, S. (2011). *Personality types in adolescence: Change and stability and links with adjustment and relationships: A five-wave longitudinal study*. Developmental Psychology, 47(4), 1181–1195. doi:10.1037/a0023816.
- 123) Meier, M. H., Caspi, A., Ambler, A., Harrington, H., Houts, R., Keefe, R. E., & Moffitt, T. E. (2012). *Persistent cannabis users show neuropsychological decline from childhood to midlife*. Proceedings Of The National Academy Of

- Sciences Of The United States Of America, 109(40), 2657–2664. doi:10.1073/pnas.1206820109.
- 124) Mercier, C., Piat, M., Peladeau, N., & Dagenais, C. (2000). *An application of theory-driven evaluation to a drop-in youth center*. Evaluation Review, 24, 73–91. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.1177/0193841X0002400103>.
- 125) Millward Brown ČR. (2014). *Výzkum v NZDM 2014 aneb Nízkopraha pod lupou. Česká asociace streetwork*. Praha: Millward Brown Czech Republic, s. r. o.
- 126) Ministerstvo práce a sociálních věcí. (2013). *Registr poskytovatelů sociálních služeb*. Získáno z: <http://iregistr.mpsv.cz/sluzba/rozsirenyvhledavanisluzby>.
- 127) Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- 128) Miovský, M., et al. (2012). *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Praha: Klinika adiktologie, 1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Praze a Všeobecná fakultní nemocnice v Praze & Togga.
- 129) Miovský, M., Skácelová, L., Zapletalová, J., & Novák, P. (Eds.) (2010). *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Praha: Sdružení SCAN, Univerzita Karlova v Praze & Togga.
- 130) Morrel-Samuels, S., Zimmerman, M. A., & Reischl, T. M. (2013). *Creating Safe and Healthy Futures: Michigan Youth Violence Prevention Center*. Reclaiming Children & Youth, 22(3), 31–36. Získáno 4. listopadu 2014 z EBSCOhost databáze.
- 131) Mruk, C. J. (2013c). *Self-esteem and positive psychology: research, theory, and practice*. 4th ed. New York: Springer Pub. Company.
- 132) Myers, D. G., & Diener, E. (1995). „Who is happy?“ Psychological science 6.1. 10–19. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9280.1995.tb00298.x>.
- 133) Národní institut dětí a mládeže. (2010). *Zdravé klima v zájmovém a neformálním vzdělávání*. Získáno z: http://www.streetwork.cz/images/download/10_02_19_zz_zdrave_klima_doc.pdf.
- 134) Nevalová, M. (2011). *Vymezení rizikového chování*. Získáno z: www.adiktologie.cz/cz/articles/detail/377/3074/Vymezeni-rizikoveho-chovani.
- 135) Netolická, D. (2012). *Kriminalita dětí a mládeže*. Metodický portál rámcově vzdělávacích programů. Získáno z: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/N/16439/kriminalita-deti-a-mladeze.html/>.
- 136) Oldfield, D. (1996). *The Journey: An Experimental Rite of Passage for Modern Adolescents*. In: Mahdi, L. C., Christopher, N. G., & Meade, M. (Eds.). (1996).

- Crossroads: The quest for contemporary rites of passage. Open Court Publishing.
- 137) Oberle, E., Schonert-Reichl, K. A., & Zumbo, B. D. (2011). *Life satisfaction in early adolescence: personal, neighborhood, school, family, and peer influences*. Journal Of Youth And Adolescence, 40(7), 889–901. doi:10.1007/s10964-010-959-1.
- 138) Pagani, L., Tremblay, R. E., Vitaro, F., Boulerice, B., & McDuff, P. (2001). *Effects of grade retention on academic performance and behavioral development*. Development And Psychopathology, 13(2), 297–315. doi:10.1017/S095457940100206.
- 139) Piaget, J., & Inhelder, B. (2014). *Psychologie dítěte*. Praha: Portál.
- 140) Pracovní skupina pro dodefinování NZDM – pracovní orgán České asociace streetwork, o. s. (2008). *Pojmosloví nízkoprahových zařízení pro děti a mládež*. Praha: Česká asociace streetwork.
- 141) Presl, J. (1994). *Drogová závislost: Může být ohroženo i Vaše dítě?* Praha: Maxdorf.
- 142) Průcha, J., Mareš, J., & Walterová, E. (2003). *Pedagogický slovník*. Praha: Portál.
- 143) Rauschenbach, T., Borrmann, S., Wiebken, D., Liebig, R., Pothman, J., & Züchner, I. (2010). *Lage und Zukunft der Kinder- und Jugendarbeit in Baden-Württemberg Eine Expertise*. Dortmund, Frankfurt, Landshut, München. Získáno z: <http://www.lsvbw.de/cms/docs/doc9403.pdf>.
- 144) Reiterová, E. (2008). *Základy psychometrie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 145) Richardson, L. P., Davis, R., Poulton, R., McCauley, E., Moffitt, T. E., Caspi, A., & Connell, F. (2003). *A longitudinal evaluation of adolescent depression and adult obesity*. Archives Of Pediatrics & Adolescent Medicine, 157(8), 739–745. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.1001/archpedi.157.8.739>.
- 146) Robins, R. W., & Trzesniewski, K. H. (2005). *Self-Esteem Development Across the Lifespan*. Current Directions In Psychological Science, 14(3), 158–162. doi:10.1111/j.0963-7214.2005.00353.x.
- 147) Rosenberg, M. (1989). *Self-Concept Research: A Historical Overview*. Social Forces, 68(1), 34. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.1093/sf/68.1.34>.
- 148) Rosenberg, M., Schoenbach, C., Schooler, C., & Rosenberg, F. (1995). *Global Self-esteem and Specific Self-esteem: Different Concepts, Different Outcomes*. American Sociological Review, 60(1), 141–156. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.2307/2096350>.

- 149) Rosenberg, M., Schooler, C., & Schoenbach, C. (1989). *Self-esteem and Adolescent Problems: Modeling Reciprocal Effects*. *American Sociological Review*, 54(6), 1004–1018. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.2307/2095720>.
- 150) Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). *ON HAPPINESS AND HUMAN POTENTIALS: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being*. *Annual Review Of Psychology*, 52(1), 141. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.141>.
- 151) Rybářová, A. (2009). *Životní události a životní spokojenost*. (Nepublikovaná diplomová práce). Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- 152) Říčan, P. (1995). *Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. Praha: Portál.
- 153) Říčan, P. (2010). *Psychologie osobnosti: obor v pohybu*. Praha: Grada.
- 154) Říčan, P., & Janošová, P. (2010). *Jak na šikanu*. Praha: Grada.
- 155) Salami, S. O. (2011). *Personality and Psychological Well-being of Adolescents: The Moderating Role of Emotional Intelligence*. *Social Behavior & Personality: An International Journal*, 39(6), 785–794. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.2224/sbp.2011.39.6.785>.
- 156) Sand, A., et al. (2011). *Working with young people at risk: a practical manual to early intervention, outreach, peer work, focus groups and motivational interviewing*. Amsterdam: Correlation Network.
- 157) Seligson, J., Huebner, E., & Valois, R. (2005). *An Investigation Of A Brief Life Satisfaction Scale With Elementary School Children*. *Social Indicators Research*, 73(3), 355–374. doi:10.1007/s11205-004-2011-3.
- 158) *Sekta* (nedatováno). Společnost pro studium sekt a nových náboženských hnutí. Získáno z: <http://www.sekty.cz/www/stranky/studie/sekta.pdf>.
- 159) Schmitt, D. P., & Allik, J. (2005). *Simultaneous Administration of the Rosenberg Self-Esteem Scale in 53 Nations: Exploring the Universal and Culture-Specific Features of Global Self-Esteem*. *Journal Of Personality & Social Psychology*, 89(4), 623–642. doi:10.1037/0022-3514.89.4.623.
- 160) Sim, H. (2000). *Relationship of daily hassles and social support to depression and antisocial behavior among early adolescents*. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 647–659. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.1023/A:1026451805604>.
- 161) Simmons, R. G., Rosenberg, F., & Rosenberg, M. (1973). *Disturbance in the self-image at adolescence*. *American Sociological Review*, 553–568. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.2307/2094407>.

- 162) Skopal, O. (2012). *Vztahy osobnostních charakteristik adolescentů s různými formami rizikového chování*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 163) Skopal, O., & Dolejš, M. (2014). *Sebepojetí českých adolescentů ve vztahu k rizikovému chování – dle Rosenbergovy koncepce sebehodnocení*. PhD existence 2014 Česko-slovenská psychologická konference (nejen) pro doktorandy a o doktorandech – Sborník odborných příspěvků. Olomouc.
- 164) Skopal, O., Dolejš, M. & Suchá, J. (2014). *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 165) Slesnick, N., Kang, M. J., Bonomi, A. E., & Prestopnik, J. L. (2008). *Six- and twelve-month outcomes among homeless youth accessing therapy and case management services through an urban drop-in center*. Health Services Research, 43(1 Pt 1), 211–229. doi:10.1111/j.1475-6773.2007.00755.x.
- 166) Slezáčková, A. (2012). *Průvodce pozitivní psychologií: nové přístupy, aktuální poznatky, praktické aplikace*. Praha: Grada.
- 167) Smolík, J. (2010). *Subkultury mládeže. Uvedení do problematiky*. Praha: Grada.
- 168) Sobotková, V. (2009). *Antisociální chování u adolescentů v kontextech vývoje*. Brno: Masarykova univerzita.
- 169) Souza, R., Porten, K., Nicholas, S., & Graiss, R. (2011). *Outcomes for street children and youth under multidisciplinary care in a drop-in centre in Tegucigalpa, Honduras*. International Journal Of Social Psychiatry, 57(6), 619–626. doi:10.1177/0020764010382367.
- 170) Sowislo, J. F., & Orth, U. (2013). *Does low self-esteem predict depression and anxiety? A meta-analysis of longitudinal studies*. Psychological Bulletin, 139(1), 213–240. doi:10.1037/a0028931.
- 171) Sowislo, J. F., Orth, U., & Meier, L. L. (2014). *What Constitutes Vulnerable Self-Esteem? Comparing the Prospective Effects of Low, Unstable, and Contingent Self-Esteem on Depressive Symptoms*. Journal Of Abnormal Psychology. doi:10.1037/a0037770.
- 172) Steinberg, L. (2008). *A social neuroscience perspective on adolescent risk-taking*. Developmental Review, 28(1), 78–106. doi: 10.1016/j.dr.2007.08.002.
- 173) Stephenson, B. (2012). *Co dělá z chlapců muže: duchovní přechodové rituály ve věku nevšimavosti*. Praha: DharmaGaia.
- 174) Sturman, D. S., Flett, L. G., Hewitt, P. L., & Rudolph, G. S. (2008). *Dimensions of Perfectionism and Self-worth Contingencies in Depression*. Journal Of Rational – Emotive And Cognitive – Behavior Therapy, 27(4), 213–231. doi:10.1007/s10942-007-0079-9.

- 175) Suchá, J. (2014). *Vztah mezi sebehodnocením, impulzivitou a rizikovým chováním u čtrnáctiletých žáků v ČR*. (Nepublikovaná diplomová práce). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 176) Swann, W. J., Chang-Schneider, C., & Larsen McClarty, K. (2007). *Do people's self-views matter? Self-concept and self-esteem in everyday life*. *The American Psychologist*, 62(2), 84–94. Získáno z: <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.62.2.84>.
- 177) Štefková, I. (2012). *Prožívání strachu u klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež*. (Nepublikovaná diplomová práce). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 178) Štefková, I., & Tučková, K. (2011). *Pracovníci v nízkoprahových sociálních službách – dokážeme lidi zaujmout, zaškolit a udržet si je?* Prezentováno na konferenci České asociace streetwork Nízkoprahové programy 2011.
- 179) Šolcová, I., & Kebza, V. (2005). *Prediktory osobní pohody (well-being) u reprezentativního souboru české populace*. *Československá psychologie*, 49(1), 1–8.
- 180) Tafarodi, R. W., & Swann Jr, W. B. (1995). *Self-Liking and Self-Competence as Dimensions of Global Self-Esteem: Initial Validation of a Measure*. *Journal Of Personality Assessment*, 65(2), 322. Získáno z: http://dx.doi.org/10.1207/s15327752jpa6502_8.
- 181) Theokas, C., & Lerner, R. M. (2006). *Observed Ecological Assets in Families, Schools, and Neighborhoods: Conceptualization, Measurement, and Relations With Positive and Negative Developmental Outcomes*. *Applied Developmental Science*, 10(2), 61–74. doi:10.1207/s1532480xads1002.
- 182) Tomášek, J. (2010). *Úvod do kriminologie: jak studovat zločin*. Praha: Grada.
- 183) Trzesniewski, K. H., Donnellan, M. B., Moffitt, T. E., Robins, R. W., Poulton, R., & Caspi, A. (2006). *Low self-esteem during adolescence predicts poor health, criminal behavior, and limited economic prospects during adulthood*. *Developmental Psychology*, 42(2), 381–390. doi:10.1037/0012-1649.42.2.381.
- 184) Vágnerová, M. (2004). *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál.
- 185) Vágnerová, M. (2005). *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.
- 186) Valkenburg, P. M., Peter, J., & Schouten, A. P. (2006). *Friend Networking Sites and Their Relationship to Adolescents' Well-Being and Social Self-Esteem*. *Cyberpsychology & Behavior*, 9(5), 584–590. doi:10.1089/cpb.2006.9.584.
- 187) Veselá, J., & Kanioková Veselá, P. (2011). *Sociologické aspekty managementu*. Praha: Grada.

- 188) Viner, R. M., Ozer, E. M., Denny, S., Marmot, M., Resnick, M., Fatusi, A., & Currie, C. (2012). *Adolescence and the social determinants of health*. *Lancet*, 379, 1641–52. doi:10.1016/S0140-6736(12)60149-4.
- 189) Vobořil, J. (2012) *Tisková zpráva: Zveřejnění mezinárodní zprávy z Evropské školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) v roce 2011*. Praha: Úřad vlády České republiky. Získáno z: http://www.drogy-info.cz/index.php/content/download/159869/674548/file/TZ_ESPAD_31052012.pdf.
- 190) Vojtíšek, Z. (2004). *Co se slovem „sekta“?* *Dingir*, 4, 113–114.
- 191) *Vyhláška 505/2006 Sb.* Získáno z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/6196/vyhlas-ka_505_2006.pdf.
- 192) West, G. (2002). *Dobrodružství psychického vývoje: kapitoly z vývojové psychologie*. Praha: Portál.
- 193) Weiss, P. (1998). *Sex*. Praha: Alberta Plus.
- 194) Weiss, P., & Zvěřina, J. (2009). *SEXUÁLNÍ CHOVÁNÍ V ČR – srovnání výzkumů z let 1993, 1998, 2003 a 2008*. Získáno z: <http://mep.zverina.cz/files/103-sexualni-chovani-v-cr-srovnani-vy-zkumu-z-let-1993-1998-2003-a-2008.pdf>.
- 195) Wilcox, K., & Stephen, A. T. (2013). *Are Close Friends the Enemy? Online Social Networks, Self-Esteem, and Self-Control*. *Journal Of Consumer Research*, 40(1), 90–103. doi:10.1086/668794.
- 196) Wolff, J. M., & Crockett, L. J. (2011). *The role of deliberative decision making, parenting, and friends in adolescent risk behaviors*. *Journal Of Youth And Adolescence*, 40(12), 1607–1622. doi:10.1007/s10964-011-9644-8.
- 197) Woods, E. R., Buka, S. L., Martin, C. R., Salganik, M., Howard, M. B., Gueguen, J. A., Brooks-Gunn, J. F., & McCormick, M. C. (2010). *Assessing youth risk behavior in a clinical trial setting: Lessons from the infant health and development program*. *Journal of Adolescent Health*, 46(5), 429–436. doi: 10.1016/j.jadohe-alth.2009.10.010.
- 198) World Health Organization (1946). *Constitution of The World Health Organization*. Získáno z: <http://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1>.
- 199) World Health Organization (1994). *Lexicon of Alcohol & Drug Terms*. Geneva: WHO.
- 200) Wylie, R. C. (1974). *The Self-concept: A Review of Methodological Considerations and Measuring Instruments*. University of Nebraska Press.
- 201) Záborský, T. (2003). *Drogová epidemiologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

- 202) Zákon o sociálních službách 108/2006 Sb. Získáno z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/7372/108_2006_Sb.pdf.
- 203) Zimmermann, G. (2010). *Risk perception, emotion regulation and impulsivity as predictors of risk behaviours among adolescents in Switzerland*. Journal Of Youth Studies, 13(1), 83–99. doi:10.1080/13676260903173488.
- 204) Zemanová, V. (2010). *Započetí sexuálního života z pohledu dospívajících*. (Ne-publikovaná diplomová práce). Praha: Univerzita Karlova v Praze.

Mgr. Vanda Zemanová
PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Životní spokojenost, sebehodnocení a výskyt rizikového chování u klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež

Výkonný redaktor Mgr. Agnes Hausknotzová
Odpovědný redaktor Bc. Otakar Loutocký
Jazyková redakce Bc. Kristýna Bátorová
Technická redakce RNDr. Helena Hladišová
Návrh a grafické zpracování obálky Kateřina Manková

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.vydavatelstvi.upol.cz
www.e-shop.upol.cz
vup@upol.cz

1. vydání

Olomouc 2015

Ediční řada – Monografie

ISBN 978-80-244-4492-5

Neprodejná publikace

VUP 2015/0110